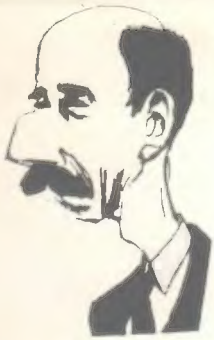

DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

POLITIKUSOK ÉS KALANDOROK

DERNÖI
KOCSIS
LÁSZLÓ

POLITIKUSOK ÉS KALANDOROK

DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ

POLITIKUSOK ÉS KALANDOROK

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1973

ELŐSZÓ

Újságíró emlékezéseit tartalmazza ez a könyv, egy újságíróét, aki mint politikai riporter és szerkesztő az első világháború utáni évekkel kezdődő fél évszázadon át közvetlen közelről látta, ismerte a magyar politikai és társadalmi életet, annak szereplőit, a „politikusokat és kalandorokat".

Együtt indultunk a szerzővel az újságírói pályán, hosszú éveken, sőt évtizedeken át ugyanabban a szerkesztőségben dolgoztunk, élményeink közösek, azonosak voltak, de én nem raktároztam el ilyen rendszeresen emlékeimet, soha nem készítettem jegyzeteket, nem vezettem naplót. Őszinte csodálattal és elismeréssel adózom a szerzőnek, amikor oldalról oldalra ráismerek az együtt átélt idők számtalan eseményére, ebben az időben közismert vagy csak kevesünk által ismert epizódjára, a politikusok és kalandorok tetteire, gaztetteire, sajnos történelmünket és életünket is befolyásoló botrányaira. Hogy a könyv „hősei" közül sokkal több a kalandor, mint a politikus, és hogy a kettő – ebben a korban – gyakran elválaszthatatlanul keveredik, azért nem a szerző felelős.

A könyv elején kitűnő és hiteles képet rajzol az újságírás és a szépirodalom történetének egy érdekes és nevezetes koráról, amely dr. Mikes Lajos nevéhez kapcsolódik. A szerző is azok közé a fiatal írók közé tartozott, akiket Mikes Lajos fedezett fel és indított el pályáján. S hogy milyen tehetsége-

sen indult, azt éppen ennek a légkörnek a megrajzolása is bizonyítja.

Értékes adatokat tartalmaznak ezek az emlékezések irodalomtörténetünk számára is.

Hogy milyen nagy jelentőségű volt a Mikes Lajos által legnagyobb íróink és költőink számára megszerzett segítség ezekben az években, azt most látjuk csak igazán, amikor egy tudományos disszertáció feltárta íróink akkori anyagi helyzetét. Tudtuk, hogy legendás gondjaik, anyagi nehézségeik voltak, de ezek a legendák most váltak csak a közvélemény számára is minden képzeletet felülmúló valósággá.

Kiss István irodalomtörténész-kutató kandidátusi értekezést írt „Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat története és szerepe a magyar művelődésben" címmel. Ebben a disszertációban gazdag adatok szerepelnek a húszas évek kiadói politikájáról, történetéről, az írók helyzetéről. Érdemes néhányat idézni itt is, hogy lássuk „az érem másik oldalát". Ugyanazok a nagy írók szerepelnek itt, mint az emlékiratok első részében.

Móricz Zsigmondról megtudjuk, hogy az Athenaeum életmű-szerződést kötött vele 1920. december 20-án. Előzőleg a Nyugat, majd a Légrády Testvérek volt a kiadója. A Nyugat 1917-ben felszámolt, és Móricz Zsigmondnak műveiből 27 000 eladatlan példányt kellett saját pénzén megvásárolnia. A Tanácsköztársaság bukása után nem volt kiadója Móricznak. Amikor az Athenaeummal megkötötte az életmű-szerződést, már 37 000 kötet volt raktáron eladathatatlanul különböző műveiből. Ugyanez a Mikes Lajos, aki ebben a könyvben is sokat szerepel, közvetítette a szerződést az Athenaeum és Móricz között. Az Athenaeum Móricz összes adósságát magára vállalta, és 150 000 korona előleget is fizetett neki. Az alapszerződés megkötésétől kezdve 1942-ig,

Móricz Zsigmond haláláig 160 műve jelent meg az Athenaeumnál.

Karinthy Frigyessel, ugyancsak Mikes Lajos javaslatára, 1926-ban kötött életmű-szerződést az Athenaeum. Ehhez azonban – mint a disszertáció írja – rendezni kellett Karinthy meglehetősen rendezetlen szerzői jogait. 1926-ig 46 önálló műve jelent meg Karinthynak, de csak 25 mű joga felett rendelkezett. Az életmű-szerződést megkötötték, ez vonatkozott összes megjelent és megírandó műveinek kiadási jogaira. Megpróbálták rendezni Karinthy anyagi helyzetét, akkor még csak 13 000 pengő előlegtartozása volt. Nehéz, zavaros évek következtek, 1935-ben még egyszer megkísérelték rendezni a kiadó és író viszonyát – írja a tudományos értekezés –, Karinthynak akkor 38 000 pengő adóssága volt és honoráriumainak csak ötven százalékát vehette fel.

Hasonló adatokat tudhatunk meg Krúdyról, Kodolányiról és más írókról, akikkel ezeknek az emlékezéseknek a szerzője Az Est szerkesztőségében, Mikes Lajos dolgozószobájában találkozott.

Néhány év múlva a kezdő író átvált az újságírói pályára. Nem olyan nagy változás ez, hiszen az újságírás is az irodalom egyik ága, s a fiatal író tehetségét, írói képességeit ezen a pályán ugyanúgy kifejthette, értékesíthette.

Ettől kezdve az ifjú riporter személyes élményei keveredtek az akkori politikai és társadalmi közélet közszájon forgó történeteivel, anekdotáival, jellemző és a valóságot leleplező pletykáival, politikai vezetők, hatalmasságok, személyi, nemegyszer szerelmi ügyeivel. Ezeknél a történelmi hitelesség okmányszerűen nem mindig bizonyítható, de az bizonyos, hogy ezek a „parlamenti folyosói pletykák" akkor széles hullámban terjedtek, és azóta történelmi hitelességgel is kiderült, hogy nem alaptalanul. A „bennfentes" politikai riporter első kézből értesült ezekről.

A mai olvasóknak, akiknek a szereplők nevei esetleg már semmit nem mondanak, akik – három generációval később élve – nem is sejtik, hogy ki volt páter Bónis Arkangyal, vagy mondjuk, Sztranyavszky Sándor, vagy Piroska János, akiknek neve lexikonból sem kutatható ki – azoknak is tanulságos, szórakoztató, sőt gyakran izgalmas olvasmány ez.

A kort át nem élt fiatal olvasókat talán megzavarhatja az a tény, hogy „liberális ellenzéki lap" politikai munkatársa milyen közvetlen, néha szinte bizalmas viszonyban van az uralkodó osztály vezetőivel, kormánypárti politikusokkal, miniszterekkel, feudális főurakkal, főpapokkal.

Ennek egyik magyarázata a szerző újságírói erénye, diszkréciója, megbízható titoktartása. A megbízhatóság, korrektség bizalmat szült. Meglepő módon ez a titoktartás még ebbe a könyvbe, az emlékezésekbe is átszűrődik. A könyv egyik oldalán azt írja, hogy Eckhardt Tibor lakásán nem volt telefon, neki csak üzenni lehetett. De én megbízható forrásból tudtam, hogy Eckhardtnak volt titkos telefonja, mégpedig a fürdőszobájába bevezetve – éppen Dernői Kocsis Lászlótól tudtam ezt a titkot. Igaz, hogy a számát már nem ismertem ennek a telefonnak, ezt az újságírók közül egyedül e könyv szerzője ismerte, s jól őrizte a titkot. Ez és sok más ilyen kapcsolat tette lehetővé, hogy a szerző újságíró kollégáinál is közelebbről ismerje ezeket a „politikusokat és kalandorokat," élvezetes írásban leleplezze, jellemezze őket, intim vonásokkal rajzolja meg portréjukat, mint például Teleki Pál cinizmusát, Bethlen István felületességét, felelőtlenségét, a szereplők nagy részének hitványságát, silányságát, jelentéktelenségét.

Ez a diszkréció mint újságírói erény természetesen csak a „politikusokra" vonatkozott. A „kalandorokkal" szemben az ellenzéki újságíró legélesebb fegyvere a leleplezés volt, amihez bátorság, elszántság, nemegyszer vakmerőség kellett.

És ez nem hiányzott a könyv szerzőjéből. Ezt nemcsak közvetlen kortárs-tanúként bizonyítom, bizonyítja e könyv minden adata, emlékezése, hiszen ezek nemcsak most látnak napvilágot, hanem napi riportokban megjelentek az eseményekkel egyidőben is.

Szereplőinek névsorát tekintve kétségtelenül egyoldalú a könyv, de ez csak hitelességét erősíti. Sok emlékezés, történelmi tanulmány is jelent meg már ezekről az emberekről, ezekről az eseményekről. Ez a könyv közelről tapasztalt élményeivel, közvetlenségével emelkedik ki közülük.

Kár, hogy a közel fél évszázadból, amíg a szerző aktív újságíró volt, csak másfél évtized emlékeit tartalmazza a könyv, a magyar politikai életnek a fehérterrortól a totális fasizmusig vezető korszakát. A szerző tervei sokkal gazdagabbak voltak.

Jegyzeteiben megmaradtak elgondolásai a könyvről – vagy könyvekről. Azt tervezte, hogy a két világháború közötti időben főszerepet játszott személyiségeket mutatja be az új kor embere, főleg a fiatalság számára, amelynek a nevek nagy része már úgyszólván semmit sem mond. Jellemrajz és történelem keverékének szánta az emlékezéseket, szerep és hatások, kölcsönhatások bemutatásának a kor eseményeihez kapcsolva személyes élményei, ismeretanyaga alapján.

„1924-ben jöttem Budapestre, szépíróként indultam – írta a kiadónak címzett tervezetében – 1925 végén kezdtem újságot írni, amolyan botcsinálta újságíróként, de 1926-ban már szenvedélyes újságíró voltam, és nemcsak a politika, hanem a közélet minden mozzanata, területe érdekelt. 1926-tól nemigen volt a kornak jelentősebb magyarországi eseménye, amit ne közvetlen közelről láttam volna. Tudatosan kerestem a főszereplők személyes ismeretségét, ez nagy élményanyaghoz juttatott."

Nagyon nagy kár, hogy a terv csak részben vált valóra.

Még érdekesebb, még nagyobb jelentőségű volna, ha a szerző egész újságírói pályáján végigvezettek volna a feljegyzések, ugyanazzal a szemmel fél évszázad eseményeiről, történelméről. Ez azonban sajnos, már nem elhatározás kérdése, korai halála megakadályozta az érdekes terv teljes megvalósítását.

Én kortársi és újságírói érdeklődéssel olvastam el ezeket a feljegyzéseket. Kevés ma már a kortárs, de az azóta született olvasóknak minden régi történet is nagyon érdekes és tanulságos.

Mihályfi Ernő

TALÁLKOZÁS KRISZTUSSAL ÉS A FENSÉGGEL

A fiatalember jámbor kíváncsisággal és vidéki tájékozatlansággal lelépett a járdáról a Bazilika mögött vonuló körmenetbe. Ősz volt, sápadt napsütésben hullottak a lombok, az utcán beláthatatlan tömeg hömpölygött ünneplő áhítattal. Valami katolikus napok záróünnepsége lehetett. A menetet selymes, aranyhímes egyházi pompába öltözött öreg főpap vezette – utóbb kiderült, hogy maga Csernoch János bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása –, baldachin alatt lépkedett méltóságosan, kezében a fényben szikrázó szentségtartóval, benne Krisztusnak nem is jelképe, hanem a katolikus hitelvek szerint maga a Megváltó, ostyában rejtőzve; kétoldalt alabárdos testőrök és díszmagyaros urak kísérték.

Értsük meg a vidéki fiú elfogódottságát, amikor a vonuló menetbe lépett, falusi tudatlanságát, amivel mind előbbre törekedett a sorok között, hogy a sok fényesség között a legpompásabb csillogásokat közvetlen közelről lássa, hiszen soha életében nem látott együtt ennyi embert, ilyen fenséges menetet, ennyi zászlót, ennyi katonát, mentét, dolmányt, díszkardot, tollforgót, ékszert, pruszlikot, földet seprő nagyasszonyi selymeket, sarkantyús csizmákat, kucsmákat, apá-

cákat és szerzeteseket, körmeneti szolgálatba öltözött papokat, kopasz fejeken lila fejfedőket, tömérdek népet, akik zengő énekszóval dicsérték Krisztust és az oltáriszentséget.

A menet a II. Vilmosról, az egykori német császárról nevezett sugárúton hömpölygött. A Kaiser abban az időben trónfosztottan, számkivetésben, Hollandiában élt, rászokott a favágásra, de a hálás magyarok meghagyták neki az utcáját, emlékeztetőnek a „váll váll mellett" elvesztett világháború dicsőségére és nem a háború, a vérontások haszontalanságára. A világpolitikai helyzet néhány év alatt megváltozott, egy másik hollandiai favágóról nem kevesebb joggal nevezhettek volna el utcát Budapesten, de a szövetséghű magyarok ragaszkodtak a Vilmosukhoz. Ez csak éppen átvillant a fiatalember agyán, amint sodortatta magát a tömeggel, lépkedett előbbre, mind előbbre és római katolikus hite lévén, énekelt az éneklőkkel: „Üdvözlégy, szent Sacramentum, százezerszer, meg ezerszer . . . "

Egy karácsonyfamód feldíszített nagy katona mellől szólította el két sekrestyésforma ember – utóbb jutott eszébe, hogy titkosrendőrök lehettek –, a járdán már karon ragadták, egy kapu alá cipelték és vallatóra fogták:

– Hogy mer a Fenséges úr mellé tolakodni?

Fenséges úr? Vakarta volna a fejét, ha meri, de a két sekrestyésforma igen szaporázta a kérdéseket, oda kellett figyelnie. Kicsoda, honnan jött, mi volt a szándéka, nem a kommunisták bujtották-e fel merényletre, vagy legalább arra, hogy megzavarja a szentséges körmenet rendjét és áhítatát.

– Kommunisták? Áá, dehogy kommunisták . . .

Sorra-rendre megfelelt a kérdésekre, papírjait követelték, odaadta, a vörösökkel való bármi közösségét megtagadta, de azért elég szorongó érzéssel viselte a vallatást, s csak amikor valamennyire tisztult körülötte a levegő, akkor jutott eszébe

Karinthy Frigyes halhatatlan igéje, hogy ő itt „valamibe halkan belelépett . . . ”

Odakeveredett egy rendkívül parádésan kiöltözött tiszt úr mellé, olyanforma volt majdnem, mint egy király. Elégedetten lépkedett, hogy mindent közelről láthat, rá-rásunyított a tiszt úr tömérdek keresztjére, szalagjára, csillagjaira, aranyos botjára, ám közben harsány énekszóval dicsérte Krisztust.

A tiszt úr pedig rá-ránézett, árva szóval nem illette, csak az lehetett volna feltűnő, hogy közben nyugtalanul, idegesen billegtette a botját, amit úgy lehetett volna értelmezni, ha a fiú észnél van, kifelé innen, kifelé innen . . .

De a fiú nem volt észnél, mindaddig, amíg el nem vezették.

Isten bocsássa meg a vétkét, vallatás közben először a főkatona arany és ékköves botját azonosította: nohát, ez marsallbot lehetett – s csak azután értette meg, hogy vidéki járatlanságában, tudatlanságában magát József királyi herceg, tábornagyot közelítette meg, s percekig az ő fenséges szomszédságában lépdelve, harsányan fújva az oltáriszentség himnuszát, az urak első sorában kísérte a prímást és az aranyos nagy szentséget.

A sekrestyések – vagy detektívek – megfelelő intelmek kíséretében elbocsátották a fiatalembert, nagyobb óvatosságot tanácsoltak neki elkövetkezendő napjaira.

Ez volt az első tanács, amivel budapesti pályafutását elindították.

Másnap, amikor egy novella kéziratával megjelent Az Est szerkesztőségében, sok érdekes összevissza beszéd után, végül a Fenséges úrral való találkozás kalandját is elmondta Mikes Lajos úrnak, aki viharos derültséggel hallgatta meg a történetet.

– Ha a novella ilyen jó, magából író lehet, fiatalember –

szólt és ócska bőrtáskájába süllyesztette a kéziratot. – Holnap este jöjjön vissza, most pedig menjen a fenébe.

Ez volt a doktor úr stílusa, meg kellett szokni.

VISSZAPILLANTÁS A MÚLTBA

A fiú nyolcéves volt, amikor először találkozott a politikával. 1910 nyarán történt, országos képviselő-választások idején. Aznap a faluban már délelőtt zengett a nóta, mert Andrássy Géza gróf első fél liter pálinkáját reggel kiosztották a kortesek a választópolgároknak. Mire összeverődött a kocsisor, amely Rozsnyóra indult, ahol a jelölt várta a népet, a pálinka java része elfogyott. Nem kellett vele takarékoskodni, mert a gyűlés után még egy fél litert ígértek.

Zászlók, virágfüzérek, plakátok díszítették a kocsikat, a kisfiút apja, a kemény markú gépész amúgy fél kézzel feldobta az egyik szekér saroglyájába, elvitte várost nézni, grófot látni, politikát tapasztalni.

Ez a vidék minden értelemben az Andrássyak hitbizománya volt. Övék volt hegy, völgy, a legjobb földek, a gazdag erdők, a szarvascsordák, a vaddisznók, a málnázó asszonyokat ijesztgető medvék, nagy teleken a falusi kertekben kalandozó őzek. Övék volt a kerület országgyűlési képviselői mandátuma is. Ha okosabb Andrássy nem igényelte – egyszer Gézának le kellett mondania, hogy átadja a helyét Gyulának –, a betléri gróf volt a képviselő.

A krasznahorkai grófot Dénesnek nevezték, ennek soha nem voltak politikai ambíciói, festegetett. Egyszer az a bolond gondolata támadt, hogy Krasznahorkaváralján képtárat építtetett, és szervezett, azt akarta, hogy tótjai és magyarjai legalább másolatokban ismerjék meg a világ leghíresebb festői remekeit. Mikor megözvegyült, világcsavargó lett,

azonban néha fel-felbukkant otthon is, tájakat festett, és néhány képét berakatta a grófi képtárba. Ezek a képek se a tótokra, se a magyarokra nem gyakoroltak mélyebb hatást – Serédi Zsófia múmiáját még meg-meglátogatták a krasznahorkai várban, gyűrűjét is ellopták, ám a képtárba nemigen lehetett becsalogatni őket.

Dénes gróf Münchenben tanult festészetet, ott egy mulatóban megismert egy szép táncosnőt, feleségül vette, hazahozta. Az Andrássyak nem fogadták be az asszonyt – Dénes gróf kitiltotta lelkéből az Andrássyakat. Franciska grófné árvaházat alapított, jótékonykodott, s miután elmúlt szerényen, csendesen, a rozsnyóiaknak semmi kifogása nem volt ellene, hogy Dénes gróf szobrot állíttasson neki a város főterén.

Az Andrássyak családi tanácsa a halott asszonyt már befogadta volna a krasznahorkai vár családi kriptájába, azonban Dénes gróf magának, asszonyának és kutyájának több millió korona költséggel mauzóleumot építtetett, márványból, arany és ékkő díszekkel, aminek ma is csodájára járnak a turisták.

A megözvegyült gróf ezután inasával és egy koffer pénzzel világjáró útra indult. Pénzzel, mert az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeit mindenütt beváltották, a gróf a csekkrendszerrel meg hasonlókkal sohasem tudott megbarátkozni. Valamikor 1912 körül halt meg Szicíliában, inasa 212 000 korona készpénzt hozott haza a fehérszakállú öreg halottal. Dénes grófot eltemette Franciskája mellé, a koffer pénzt átadta a gróf oldalági örökösének, Széchenyi Aladárnak.

Andrássy Géza gróf 1910-ben Rozsnyón, az őrtorony és ama Franciska grófnő márványba faragott képmása alatt várta választóit.

Amikor úgy látszott, együtt van a nép, a tér tele volt szekerekkel, lovakkal, kíváncsi városi néppel, szabadnapra bocsátott bányászokkal, a Sajó-völgy apró gyárainak munkásaival

s főleg parasztokkal, mert leginkább ezeknek volt választójoga, ami föld- és háztulajdonból, adózásból eredt, a kecskeszakállas betléri gróf fellépett a szobor lépcsőjére, intett. Amikor elcsendesült a nép, fennszóval kihirdette:

– Emberek! A legelő úgy marad, ahogy volt. A többit elmondja a jószágigazgató úr . . .

Mély értelmű, tartalmas programbeszéd volt. Annyit jelentett, hogy az Andrássy-uradalmak erdőiben – bármerre néztünk, az erdők az Andrássyaké voltak – megmarad a parasztok szabad legeltetési joga. Fizetni nem kell, csak a friss ültetvényekre ügyeljenek, azokat ne érje kár. A parasztok harsány éljent kiáltottak, megértették, hogy miért kell a betléri grófra szavazniuk. Hogy a legelőért ezután se fizessenek.

Utána még meghallgatták a jószágigazgató urat is, mert tisztességtudó népek voltak. A fiú is meghallgatta a szónoklatot, körülbelül annyit értett belőle, mint a veszverési tótok, akiknek nehezére esett a magyar szó – az öregebbek nem is értették –, de a pálinka, a legelő és a gróf miatt nekik is el kellett jönniük a gyűlésre.

Andrássy Géza grófot persze megválasztották képviselőnek, egyhangúlag, mert a rozsnyói ügyvéd, aki fellépett ellene, az utolsó napon megfelelő pénz ellenében visszalépett, hogy ne gátolja a kegyelmes úr politikai érvényesülését. Ez is hagyomány volt. Hogy egy ügyvéd mindig fellépett, és ötezerért, tízezerért visszalépett az utolsó napon, nehogy nyugtalanságot, izgalmat okozzon a grófnak.

A gyerek apja a választás napján tudta meg, hogy nincs választójoga. Berúgott a maga költségén, nehezen lehetett visszatartani, hogy meg ne verje a jegyzőt, ugyanis a jegyző volt a bűnös, ő törölte a gépészt a választói névjegyzékből, mert ellene szavazott az olvasóköri közgyűlésen.

A választásból a családnak maradt egy nemzeti lobogója, amiből – három színére bontva – függönyt lehetett szabni az

ablakokra, a fiúnak a gyűlés nagy és maradandó élményén kívül egy vékony pléhből préselt, álbabérlevéllel díszített medália, Andrássy gróf képével, amit aztán sapkájára tűzve viselt mindaddig, amíg el nem cserélte három üveggolyóért.

Elfutott pár esztendő, elveszett egy világháború. A fiú közben elárvult.

A politikával imitt-amott találkozott. A Rimamuránvi Részvénytársaság bérelte az Andrássyaknak a múlt század derekán telepített apró kohóit, bányászati jogait, rendelkezett a Gömör-Szepesi érchegység földben rejtőző kincseivel. (Az erdők az Andrássyaké, az érc a Rimamuránvié). Üzemeit a háború alatt katonai ellenőrzés alá helyezték, s bármily meglepő, a munkások közé csak ebben az időben lopakodhattak be a mozgalom kezdeti szervezetei: párt, amit nevén nem neveztek és a szakszervezet. A betléri gróf elment katonának, ezredesi rangban kommandírozta a Monarchia kezdetleges autós alakulatait. Országgyűlésekre persze hazajárt, és miután Tisza Budapesten kimondta a nagy szót, hogy a háborút elvesztettük, Géza gróf azon az ormótlan, esetlen rozoga autón, amivel a császárt szolgálta, hazarobogott Betlérre. Így azután otthon volt, amikor meghirdették a forradalmat, nála alkalmasabb embert nem találtak a nemzetőrség élére. Háta mögött 67–70 000 hold birtokával, mellén keresztbe vetett nemzetiszínű szalaggal tolta a hasát néhány napig délelőtt és délután a rozsnyói főtéren, nagyokat sétált és barátkozott a néppel, amely egyáltalán nem volt barátságtalan iránta.

Bármilyen hihetetlen, az a tunya érdektelenség, amivel 1910-ben éljent kiáltottak rá, nehezen oldódott, és már éppen meg akarták választani a nemzeti tanács elnökének a rozsnyói polgármestert, amikor felbukkant egy lázadó premontrei tanár, levágta magáról a csuhát, hozott egy lakatost a bányából, ketten valami mozgást kavartak fel a lomha vizek tenge-

rében. Így aztán a polgármesterből mégse lett elnök, a grófot elcsapták a nemzetőrség parancsnokságából. Ekkor körülnézett Betléren és Krasznahorkán, amit Dénes gróftól a nemzetség jogán örökölt, és a szilicei magyarok segítségével elkezdte műkincseinek, vagyonának átcsempészését Budapestre. Ő már tudta, hogy bontani fogják az országot, ebből látható, hogy valamennyire mégis politikus volt, tájékozott a világ dolgaiban. Azután, hogy elment, soha többé nem látták se Rozsnyón, se Krasznahorkán. A várban őrzött családi kincsekből csak Serédi Zsófia munkáját hagyta meg az utódoknak, s néhány jelentéktelen képet, fél tucat öreg bronzágyút.

A fiú 1918 őszén ott állt a dernői falusi olvasókörben, illő módon a sarokba húzódva hallgatta, amikor a helyi nemzeti tanács elnöke, egy jámbor boltos, aki nagy hozzáértéssel vizezte a bort és a pálinkát, különben a légynek sem ártott, háromszor szólította fel a népet: foglaljanak állást az államforma kérdésében, mert Budapestről sürgöny jött, határozni kell.

A nép hallgatott. Az elnök végre pulykaméreggel rájuk förmedt:

– Mondják már, hogy éljen a köztársaság!

– S akkor felállt az első sorban egy vén palóc paraszt, méltósággal és sértődötten szólt:

– Hát itt kellett volna kezdeni, Veres úr! Egyik nap ezt doboljják, másik nap azt hallja az ember, félti a maga családját, a szegénységét, azt se tudja, melyik csizmája szorítja jobban, és akkor maguk jönnek evvel az államformával. Mit tudjuk mi, tulajdonképpen mit akarnak? Mondják meg, hogy ezt vagy amazt, aztán maguk tartsák a hátukat, ha utóbb baj lesz.

Aztán a nép felé fordult:

– Azt mondja Veres úr, hogy köztársaság legyen. Hát legyen.

S a nép, amelynek soraiban fele-fele arányban lehetett paraszt és munkás – bányászok és gyáriak vegyesen –, megszavazta a köztársaságot.

Közben azonban valahol már húztak egy demarkációs vonalat, amiből utóbb országhatár lett. Egy tizenöt éves gyereknek nehéz volt megértenie, hogy ő és a vele valók miért kerültek a vonalnak erre és miért nem a másik oldalára, miért lett más a zászló, a himnusz, a nyelv a hivatalokban. De ezt sokan nem értették.

Aztán érkeztek az olaszországi és franciaországi csehszlovák légió katonái, s odaátról – magyar földről – mind nehezebben lehetett híreket kapni.

Károlyi Mihály neve még ebben a politikai és társadalmi értelemben földig elnyomorított népben is ébresztett valami visszhangot, az újabban felbukkant nevek azonban kevesebbet vagy éppen semmit. A parasztok birkóztak az irgalmatlanul ellenséges agyagos földdel, ami a falunak jutott, még mindig a gróf erdejéből hordták a fát, pedig a gróf már nem is volt. A dernői gyáracska állt, a bányászok Rozsnyón dolgoztak. Minden hajnalban elindultak karbidlámpájukkal, nyűtt gúnyában, ócska bakancsban, a tarisznyában zsíros kenyérrel munkába. A falutól a bánya mindössze 13 kilométer, két és fél óra hajnalban oda, két és fél óra este vissza. A demarkációs vonalon inneni világ tele volt valószínűtlenséggel, a hihetetlenség vonásaival, az a valami, aminek részévé váltunk, nehezen szilárdult állammá. De a fáradt népnek kezdett kiegyenesedni a gerince, pártokról, szakszervezetekről beszéltek, a munkások szervezkedtek, sok minden átalakulóban volt a nép gondolkodásában – mégis inkább éreztük magunkat magyaroknak, mint az új állam leendő polgárainak, bármi történt, előbb amoda figyeltünk.

Márciusban kikiáltották a proletárdiktatúrát. Sem a falu, sem a fiú nem értette, tulajdonképpen mi történik Magyarországon, csak akkor vélték érteni, amikor kitört a háború és a vöröskatonák elindultak felfelé a Sajó völgyén. A csehekné egy olasz tábornok parancsnokolt, mi az egészet a magyarok és a csehek háborújának láttuk, legfeljebb az volt meglepő és érthetetlen, hogy a Rozsnyóért folyó csatában, amikor a csehszlovák légionistákat visszavetették észak felé, a betléri és veszverési szlovákok a vörösöknek hoztak híreket az ellenségről, muníciót szállítottak, segítettek kiszolgálni a rozsnyói bánya előtt felállított, északnak fordított ütegeket.

Tehát a háború, amit egy Stromfeld Aurél nevű hadvezér vezérelt, a mi lelkünkben a magyarok háborúja volt a csehek ellen, akiknek távoli nagyhatalmak odaadták ezt a földet, anélkül, hogy népének véleményét kérdezték volna, azoknak a szlovák bányászoknak azonban, akik a magyaroknak segíteni jöttek, a proletariátus harca volt az elnyomó intervenciós hadak ellen.

A vörösek énekszóval, vidáman jöttek hozzánk is egy szál géppuskával huszonöten Torna felől, a Szoroskő szerpentinjén át, egy órával azután, hogy egy ijedt olasz ezredes a hárskúti paplakban elrendelte a visszavonulást a túlerő elől. Ezek voltak vagy kétezren, a vörösök huszonöten.

Néhány napig tartott az öröm, azután a mi huszonöt katonánk elment, a rozsnyói csata is véget ért, a vöröscsapatok visszamentek dél felé a Sajó völgyén.

Rozsnyón ezután már egy francia tábornok parancsnokolt – az olaszt hazaküldték –, a francia körülbelül úgy viselkedett, mint Andrássy gróf, aláírásával időnként kiragasztottak egy-egy plakátot, rémítő fenyegetésekkel, szabályokkal s utasításokkal a fegyverek kötelező beszolgáltatásáról.

Fegyverszünet volt, a mi falunk az 1-es prágai gyalogezredet kapta. A fiú ágyában is megbújt egy vadászpuska – most

már nem tudom megmondani, a tanítóé volt-e vagy a papé –, ezt is be kellett volna szolgáltatni. Az első plakát megjelenése után, amely halállal fenyegetett minden rejtegetőt, a fiú megmutatta a puskát a hozzájuk beszállásolt hadnagynak. Az nevetett, olajos rongyba, szakszerűen még jobban becsomagolta a lancastert, saját ágyába dugta, mélyen beásva a szalmazsákba. S aztán, mikor fegyver után kutattak a faluban, lóhalálában sietett haza, nem engedte, hogy az ágyához nyúljanak, így a fegyverkobzás és főbelövetés elmaradt.

A hadnagynak különben sok könyve volt, annyi könyvvel igazában nem is lehetett háborút viselni. Verseket írt, és a fiút, akivel egy szobácskában aludtak, próbálta rávenni a cseh nyelv értésének titkaira, de tökéletesen sikertelenül. Így aztán csak mutogattak egymásnak néhány hétig, sokféle nyelvből hol egyiknek, hol másiknak jutott eszébe egy-egy szó, amivel közös nevezőre jutottak – egész jól értették egymást, és a ház soha sem volt kenyér, zsír, cukor híján.

Ha a tiszt úr nem olvasott, nem írt verset – Petőfiről tömérdeket beszélt, jó lett volna legalább valamit érteni belőle –, vadászni ment a barátaival. Ezekből a vadászatokból azonban egy lat sem jutott a konyhára. Ellenben a hadnagy egyszer ma született báránykánál alig valamivel nagyobbacska őzet hozott haza – elevenen. Etette, szelídítgette az őzikét, mi is magunkhoz szoktattuk, a kedves hadnagy – az ellenség – becsalogatta a butácska jószágot a konyhába, onnan a szobába, aztán velünk élt az őzike, ő volt a legnagyobb úr, mindenbe beleütötte az orrocskáját, az sem volt baj, ha a levesünkbe, a tejünkbe belekóstolt.

Egy napon megérkezett a parancs, az ezrednek el kellett vonulnia.

Az ellenség ily módon kivonult a faluból, az őzike autón, a hadnagy ölében, a fél falu megsiratta, azt hiszem, a hadnagy és az őzike is sírt.

Barátságos, békés megszállás volt ez – egy légionistára huszonöt botot vertek, mert cseresznyét lopott a kertünkben, holott odaadtuk volna, ha kéri, az ezredparancsnok tisztjei élén udvarias látogatást tett egy nyugdíjas öregasszonynál, akiről kiderült, hogy a lányát Hötzendorf Konrád fia vette feleségül, férjét Szarajevóban szerb hazafiak lőtték le városparancsnoki hivatala előtt, fia egy híres huszárrohamot vezényelt Limanowánál, s ott halt meg . . .

Kevés ideig csendesség volt, azután jött a hír, hogy a magyar proletárdiktatúra – tőlünk beláthatatlan okok következtében – elbukott. A népbiztosok közül kinek sikerült elmenekülnie, kit megöltek, kit bebörtönöztek, ezt hallottuk, így mondták az emberek. S hogy visszajöttek az urak, nagy és kegyetlen az elnyomás. De hát – gondoltuk – nem is lehet ez másképp, mert mióta világ a világ, az urak mindig odafent voltak, s alattuk a szegénység, bele kell ebbe törődni.

Ekkor már népgyűléseink, pártjaink voltak, s az ismeretlenségből felbukkant kommunista agitátorok azt mondták, hogy semmibe sem kell beletörődni. Furcsa módon, a fiú falujában és a környéken is a beletörődés ellen prédikált a hárskúti pap, s ha a fiú kölyökkorától hordozott magában valami belső türelmetlen elégedetlenséget, azt talán az apjától örökölte, de ez a pap tanította gondolkozni.

Nem volt hétköznapi pap, a maga esperesi rangjában, veszett hírével. Amíg lehetett, az Alkotmány, a Világ és a Népszava című újságokat járatta, ami nem volt szokványos válogatás abban a korban; parasztlányokból énekkart verbuvált – amikor alt szólistanője férjhez ment, nem hirdette ki „tisztességes és hajadon leány"-nak, s mert a szülők panaszt emeltek, a szószékről mondta el, hogy Mariskához éjszakánként bejártak a legények, ő szemből, a plebániáról nézte –, az énekkar csodálatos Liszt-, Mozart-, Beethoven-miséket énekelt latin nyelven. Ha Krasznahorkán vadászat volt, üzentek

az urak, hétköznap is rendezett nekik ünnepélyes nagymisét, ilyenkor prédikált is, nem mulasztotta el az összegyülekezett Andrássyaknak, Széchenyieknek, Esterházyaknak, Pálffyaknak, Zichyeknek, Kinskyeknek, Windischgraetzeknek, Lobkowitzoknak és Csekonicsoknak elmondani a maga véleményét az emberi egyenlőségről és a gazdagok kötelességeiről. Megitatta őket istentelen savanyú borával – „Vinum de Almás, idd meg, ha nincs más!" idézte a grófoknak, hercegeknek a közmondást, aztán nagyokat nevetett, ha a vendégjárás után Krasznahorkáról vagy Betlérből érkezett egy-egy hordó istenesebb borital, egy-egy ládika szivar, mert a papnak csak portoricóra volt pénze, de szívesebben szívott havannát.

Mikor az 1919-es háború első vonulásában megszabadult olasz ezredesétől, kiment a vöröskatonákért a Szoroskőre, behozta a plébániára, megetette, megitatta őket. Szemmel láthatóan bízott benne, hogy a megfeszített Krisztus és Kun Béla meg Lenin között meg lehet találni az egyetértést – no, nem is lett belőle püspök!

Ez a pap többet tudott az oroszországi forradalomról és – ahogyan most visszagondolok rá – a marxizmusról is, mint a háború közben és utána felbukkant vezetőjelöltek közül akárhányan, s amikor Magyarországról megjött a „fordulat" híre, a legközelebbi vasárnap megint nem a szeráfokról, kerubokról, Szent Péter kulcsairól és a mennyek országában várható édes életről prédikált, hanem keserű szóval jósolta, hogy szegény magyar népre alighanem nehéz idők következnek. De ő úgy gondolja, reméli, mondta, hogy ezt is ki fogják bírni, elviselik, túlélik, mert mit nem élt már túl ez a nyomorult nemzet... A történelemben sokszor elbuktak már zászlók, de idővel új zászlósok, más zászlósok jöttek, és megint magasba emelték a lobogót.

Horthy Miklós nevű tengernagyról jöttek a hírek vad ka-

vargásban, ellentmondásokkal. Tudtuk Otrantót, a szegedi úsztatásokat, a Duna–Tisza közi és dunántúli akasztásokat, Héjjast, Prónayt, Salm Hermannt, Bibó Dénest nem tudtuk.

Rozsnyón, a bányászok gyűlésén felállt egy szerény, középtermetű, vasból gyúrott emberke, sántított az egyik lábára, sebesültként került haza a haditengerészettől, de egyike volt a legjobb csapatvezető vájároknak.

– Én ezt a nagybányai Horthy Miklós tengernagyot ismerem, a Novarán szolgáltam, ott voltam vele az otrantói csatában. Magyarul beszélni sohasem hallottam. Vitéz ember volt, nem féltette a bőrét. De azt hiszem, el kell mondanom az elvtársaknak azt is, hogy az egész flottában, se Polában, se Cattaróban nem ismertünk ennél keményebb parancsnokot. Hozzá hasonló embertelen, irgalmatlan, kegyetlen embert sem. Ha ez hatalomhoz jutott, a munkásosztály ellenére, akkor ott kegyetlenkedés, vérontás, bosszúállás lesz és előbb vagy utóbb háború.

Ez volt az első tájékoztatás, amit szavahihető ember, Judt Mihály vájár szájából nagybányai Horthy Miklósról hallottunk.

A demarkációs vonal kezdett határrá merevedni, csehszlovák–magyar kapcsolatok nemigen voltak, az új állammal a Rimamurányi kötött szerződést, Rozsnyóról vasércet vittek a vonatok Ózdra, onnan élelmiszerfélét hoztak a munkásoknak. Liszteszsákok, tábla szalonnák, zsíros, lekváros hordók alá, ömlesztett krumpli közé rejtegetve újságok érkeztek, ezeket kézről kézre adta a nép. Olvasni lehetett bennük mindenféle disznóságról, ősi hagyományról, igazságtételről, a kommunisták bukásáról, a nép nagy fellélegzéséről, kereszténységről és magyarságról. Vitézekről szóló rigmusok és méltóságos olvasmányok, abban a keveredésben, amit ez a felvidéki, elszakított magyar még nem tanult, nem szokott meg . . .

Aztán jöttek másfajta újságok is. Kassán kiadtak egy munkáslapot, érdes, goromba, csiszolatlan volt a hangja, de a nyelve magyar. A döcögve megindult postaszolgálat előbb rendszertelenül, azután mindennap elhozta a Bécsi Magyar Újságot és a Jövőt. Ezekből hátborzongató vérengzésekről, tömeggyilkosságokról, kegyetlenkedésekről olvastunk. Mindennek az ellenkezőjéről, amit a Magyarországról átcsempészett újságok mámoros lelkesedéssel írtak. Lelkünk mélyén már tudtuk, de inkább féltünk, hogy nekik van igazuk, ez a sok vér, ez az irgalmatlan terror fojtogatja a magyar népet, s emögött az admirális áll, akit a magyar lapok szerint páratlan lelkesedéssel, a mieink szerint tiszti erőszakkal kormányzóvá választottak. Jó lett volna az ellenkezőjéről megbizonyosodni annak a sok szörnyűségnek.

Az új hatalom lassan, óvatosan, politikus mértéktartással berendezkedett. Rozsnyón egy brigád kapott állomáshelyet, tábornok volt a parancsnoka. Nem valami marcona hadfi. Amint jött, felvételét kérte az úri kaszinóba, nem vették fel az urak. Szeretett volna belépni a vadásztársaságba, nem fogadták be. Kérlelte ezt, könyörgött annak, hogy legalább egy-egy vadászatra hívják meg – nem, az istennek sem hívták.

Értette, szánta ezeket a büsmagyarokat, akik közé hadvezérnek kirendelték, még azt is megcsinálta, hogy záróra után lehúzatta a vasredőnyöket a Fekete Sas éttermén, Himnuszt muzsikáltatott a bennrekedt magyaroknak, s a tiszturak haptákban állva hallgatták az énekszót, hogy „Isten áldd meg a magyart" – de ezzel a tábornokkal nyílt utcán magyar úr szóba nem állt, a lakására meg nem hívta.

Pedig közben sok minden történt. És 1921 október havában, amikor IV. Károly másodszor kísérelte meg Horthytól visszafoglalni a magyar trónt, s a prágai kormány csak amúgy fél kézzel mert mozgósítani, nem tudván biztosan, hogyan fognak viselkedni a magyarok, a szlovákok a rozs-

nyói bányából ama Judt Mihállyal együtt négyszázan mentek be a brigádtábornokhoz, fegyvert kértek tőle. Nem IV. Károly, hanem a fehérterror Magyarországa ellen, mert úgy képzelték, hogyha a Habsburg és Horthy szót ért, elindulnak megvédeni azt a köztársaságot, amit – bár négyszázukból a magyarok voltak többségben – inkább hazájuknak éreztek.

A brigadéros magyarázta nekik, hogy a háború a katonák dolga, folyik a mozgósítás, a hadsereg megvédelmezi a határokat, ezek azonban csak a magukét hajtogatták. És a Szoroskőnél még nem állt katonaság, de ezek négyszázan, szalonnával, kenyérrel és százhúsz élessel a tarisznyában, vállukon vagy kezük ügyében mannlicherrel őrizték a határt, semmiféle parancsra nem mozdultak onnan mindaddig, amíg meg nem jött a híre, IV. Károlyt Horthy az angolok kezébe adta, s azok elszállították valahová, ahonnan már nincs visszatérés.

Két esztendő alatt hosszú utat tett meg ez a bányásznép. 1919-ben még csak hordták a lőszert a Vörös Hadseregnek, tologatták az ágyúkat, építették a fedezéket, 1921-ben azonban már erős pártszervezeteik, üzemi tanácsaik voltak. A hivatalokban, a bíróságokon még magyarul beszéltek, de érezték, hogy Horthy Magyarországától van félnivalójuk.

Az emberek tépelődtek, miért van Magyarországon úgy, ahogyan van, mint azt a kegyetlen hírű tengerész a maga uralkodó kedve, irgalmatlan természete szerint formálta. Hiába éreztek új országukban több szabadságot, több emberséget, több biztonságot, még ezután sokáig nem felejtették el régi hazájukat, és hittek átalakulásában, a rákent vértől és mocsoktól való megtisztulásában, belső felszabadulásában.

Onnan könnyű volt Magyarországra jönni. Útlevélért sem kellett könyörögni, adták, de anélkül is békében, zaklatás nélkül el lehetett utazni a határállomásra, onnan délben

12 és 1 óra között akár menetoszlopban átsétálni a határon. A frissen szervezett csehszlovák hadsereg hibátlanul átvette a régi osztrák–magyar ármádia fegyelmezett rendjét. A katonának 12 és 1 óra között ebédelnie kellett.

Abafalván 12 órakor harangoztak, a határőrség a harangszóra minden posztjáról, a bakterháztól is bevonult a falu túlsó végén frissen épített kaszárnyába. Amint ezek besorakoztak a laktanyába – akár szám szerint ellenőrizni lehetett volna, hogy egy sem hiányzik –, az a nép, amelyik eddig vagy a bakterház mögött heverészett a réten, vagy a faluban várta az idejét, a régi vasúti töltés mellett átballagott Magyarországra.

Mindenféle nép jött, a sok szörnyű rémség híre bányászokat és gyári munkásokat sem rettentett vissza. Kit rokonság, kit valami ígéret csábított, hogy Ózdon, Salgótarjánban, Diósgyőrött jobban kereshetnek, kit egyszerűen az a mélységes és kiirthatatlan honvágy csábított, ami a határon túlra rekesztett magyaroknak földhöz nem kötött része többségében élt, onnan elmúlni sehogy sem akart. A parasztok – bármily nyomorult volt odafent a föld – nem jöttek.

A fiatalembernek – mert hiszen közben szaporodtak az évei, kinőtt a gyereksorból – tárcái, elbeszélései jelentek meg a helyi lapokban, majd a Prágai Magyar Hírlapban. A premontrei papok, akik igen korán felnőtt számba vették, buzdították, hogy Magyarországra menjen, az irodalmi világ központja mégis csak Budapesten van.

Egyszer aztán elindult, ha visszagondolok, talán nem is nagyon figyelt a magyarországi közállapotokra.

S a Bazilikánál, egy novella kéziratával a zsebében, gazdag irodalmi reményekkel a szívében, így került ama körmenetbe, majd másnap Az Est szerkesztőségébe.

Mikes úr Miseknek született és kedves atyja-anyja papnak szánta. Ha élete a szülők kedve szerint alakul, soha istentelenebb matéria bele nem kerülhetett volna a római katolikus egyház szervezetébe. De a fiatalember Mikessé változott, írt, nyelveket tanult, éjjel-nappal olvasott, és már 1910 körül a legműveltebb újságírók között tartották számon. Hirdette és a maga körében szigorúan érvényesítette az elvet, hogy buta, műveletlen emberből csak akkor lehet újságíró, ha nyelve és férfiassága, vagy a kettő közül legalább az egyiknek a teljesítőképessége határtalan; s igen korán jutott olvasószerkesztői, irodalmi rovatvezetői pozícióba.

Emlékezetem szerint a Budapesti Naplónál gondozta a prózát, költeményeket s azok szerzőit, amikor felbukkant nála egy új költő, akit talán azért kedvelt meg – furcsa ember volt Mikes úr –, mert Armand volt a keresztneve, s a doktor szerint azt az ábrándos hülyét, aki ezzel a névvel akar betörni az irodalomba, nem szabad sorsára hagyni, mert egyszer álmodozásában a Dunába téved. Hogy ez az álmodozás nincs, hamarosan kiderült. De kedvelte Mikes úr a költőt azért is, mert első kihallgatásán töredelmesen beismerte, hogy atyja árverési hiéna – no, ezt az atyát gyorsan be kellett hozni a szerkesztőségbe, mert afféle állattal szerkesztőnknek még nem volt dolga.

Klein úr megjelent, vidám, hosszúra nyúlt, Sanyarú Vendel-forma ember volt, s az idők folyamán egészen megnyerte Mikes úr szívét-lelkét, mert még 70 éves korában is gyermektartási keresetekkel zaklatták az ország minden részéből, mivel Klein úr vidéken is dolgozott.

– Mit kezdjek vele? – kérdezte az eljövendő időkben az egykori Armand Mikes urat, s ő biztatta, legyen büszke, hogy ilyen termékeny törzs gyümölcse.

Miklós Armand minden nap megírta a maga versterm ését, „Magához hasonló tehetségtelen költőt még nem hordott hátán a föld . . .” – ilyen kedveseket mondott neki Mikes, de mindig leültette, elbeszélgetett a legénnyel, mert okos, művelt, értelmes embernek találta, akit azért az egyetlen hibájáért, hogy költőnek képzelte magát, mégsem lehetett kirekeszteni az emberiségből.

Egyszer aztán belépett a doktor szobájába Katona úr, a lap kiadóhivatali igazgatója, kérdezte, nincs-e Mikesnek alkalmas embere, akit az adminisztrációba ajánlhatna.

– Magát isten küldte, akkor is, ha nincs – felelt Mikes, így mondta el évek múltán a történetet, és akkori lapvezére szelíd mosollyal hallgatta őstörténetének ezt a leleplezését. – Itt van ez a fiatalember, tanult, művelt, nem eszi késsel a halat, meglepő sok a gazdasági ismerete, de ahelyett, hogy üzleteket kötne, verseket ír. A világ legrosszabb verseit. Vigye őt, áldás-békesség kísérje együttműködésüket . . . Különben Miklós Armandnak hívják, az apja derék polgár, Klein bácsi. Magyar neve már van, csak a kikeresztelkedésről vannak elvi vitáink. Persze, erről az Armand-marhaságról beszélje le, ezzel a névvel még lehetne költő az Úriasszonyok Lapjánál, de nem felel meg egy újságvigécnek.

Így aztán Miklós Armand megszűnt verseket írni, Andorrá lényegült át, egy kevés ideig adminisztrált, majd üzleteket kötött, pár hónap múlva már bevitték a szerkesztőségbe a közgazdasági rovathoz. Írni tudott, „tárgyalóképes”, mondták az illetékesek, ami a dolgok akkori és a helyhez alkalmazott értelme szerint annyit jelentett, hogy ahonnan Szegő úr 200 koronát hozott a lapnak, Miklós elhozott háromszázat, és ez nem volt mindegy.

A bankokban, nagyvállalatoknál megismerték a fiatal közgazdasági újságírót, hamarosan rovatvezető lett, és elnökök, vezérigazgatók is fogadták. Aztán többet, egyre többet ke-

resett, már híres színésznő szeretője volt – gyomra is –, elnézte, hogy Dungyerszky Gyókó, a bácskai fiatal nábob olykor meg-meglátogatta a dámát –, éjszakázott, kártyázott, kártyázott s egy éjszaka valami nagy pénzt nyert a klubban.

Másnap elment Lánczy Leóhoz, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökéhez.

– Elnök úr – mondta neki –, becsületszavamat adom, mától fogva nem játszom hazárdjátékot. Sok pénzem van, s azt meg akarom tartani, felhasználni.

Elmondta, mennyit nyert éjszaka, mennyi pénze van takarékbetétben, mennyire volna szüksége, hogy megszervezhessen, megindítson egy olyan riportlapot, amilyen Magyarországon még nincs. Lánczytól bankkölcsönt és erkölcsi támogatást kért.

– Mikor akar megjelenni?

– Kora délután.

– De hiszen akkor Braun Sándornak a lapja van a piacon.

– Azt meg fogom ölni.

Elmondta terveit Lánczynak, s a híres bankvezér melléje állt. Már nem emlékszem pontosan, 200 000 vagy 250 000 korona volt-e a kölcsön, amit személyi hitelként Miklósnak folyósított – elképesztően nagy összeg abban az időben –, a kifizetett váltókat a húszas években még láttam bekeretezve Miklós sógorának, Sebestyén Arnoldnak, Az Est vezérigazgatójának dolgozószobájában.

Miklós elkezdte szervezni a lapját. Talán nem voltak többen tizenkettőnél, tizenötnél, akikkel bizalmasan tárgyalt, de ezek a századeleji sajtó legnagyobb nevei voltak. Addigi jövedelmük kétszeresével, háromszorosával kötötte le őket. Kéri Pálnak, Adorján Andornak, Fényes Lászlónak, Pásztor Árpádnak 2500–2700 korona havi fizetést biztosított, a miniszterelnök nem kapott ennyi fizetést, legfeljebb néhány nagy vállalat vezérigazgatója. Magyarországon elsőnek meg-

szervezte a telefonriportázst, a gyors- és gépírórendszert; a legfontosabb európai fővárosokba állandó tudósítókat küldött.

A címet Molnár Ferenc találta ki: „Az Est" – furcsán hangzott, de elfogadták.

Nyomdája még nem volt az új lapnak.

Egyik este Miklós telefonhívást kapott Mikes Lajostól, találkozzanak az Opera Kávéházban. Nemcsak Mikes volt ott, hanem Schwarcz Félix is, az Athenaeum vezérigazgatója.

– Hallom, hogy Légrádyval tárgyal – kezdte Mikes. – Maga vagy marha, vagy naiv ember. Légrádynak megvan a Pesti Hírlapja, s ha a maga cserebogarából lesz valami, előbb-utóbb szembekerülnek az újságpiacon. Légrádyék mögött milliomos családi vagyon áll, maga mögött csak egy csomó bankadósság. Ha eljön az ideje, könyörtelenül megölik magát, s akkor majd örülhet, ha megint vigéc lesz annál Az Estnél, amelynek Légrády a gazdája. Az Athenaeumnak megvan a nyomdája, nincs napilapja. Elhoztam magának Schwarcz urat, tőle jobb szerződést kaphat, mint Légrádytól, és együtt fognak sírni-nevetni.

Azon az éjszakai randevún született meg Az Est és az Athenaeum szerződése. Kávéházi márványasztalon írták meg a kéziratos első példányt, a főpincér volt az egyik tanú, Mikes a másik. Mikor készen voltak, a két gyakorlati üzletember felajánlotta Mikesnek a nyomdaiparnál szokásos közvetítői jutalékot – a majdani forgalom után.

– Menjenek a fenébe! – mondta kedvesen, megveregetve Miklós vállát. Én magát tehetséges embernek tartom, rossz költő, de ezt felejtsük el, megszerettem, örülnék, ha boldogulna. Becsülje meg Schwarcz urat, nála jobban senki sem ért a nyomdához . . .

Ezzel az egyetlen gesztussal későbbi százezreket, milliókat dobott ki az ablakon, mert Az Est alapszerződése még számos

szerződést és nagy üzleteket fiadzott, ezekből azonban Mikes úrnak semmi haszna nem volt.

De azt megengedte, hogy a kávéját kifizessék.

Aztán megindult az újság, Braun Sándor lapját néhány hónap alatt valóban megölte a konkurrencia, Miklós pedig – fél év sem kellett hozzá – elment a Kereskedelmi Bankba és beváltotta a váltóit.

Az újságot abban a szellemben szerkesztették, írták, amit az akkori polgári fogalmak szerint a legnagyobb függetlenségnek érezhetett az olvasó, de annak érezték Fényesék, Kéri Pálék is.

(Hogy milyen lehetett ez a függetlenség, annak még valami nyomát 1938-ig én is éreztem. Miklós néha behívatott, elmondta, hogy ez vagy amaz a miniszterelnök, miniszter telefonon felhívta, panaszkodott. „Mondtam nekik, valóban disznóság, mit meg nem enged magának . . . Hát azután is csak írja bátran, amit írni akar . . . Vigyen haza a feleségének valami ajándékot . . .” Átnyújtott egy utalványt, száz pengőről, kettőről, a felsőbbségek haragjának mértéke szerint, és igen-igen derűs mosolyok kíséretében.)

Az Est újságírói mindenütt jelen voltak – s milyen újságírók! –, a tudósításokat telefonon adták-vették, mindig az események színhelyéről, onnan, ahol raboltak, gyilkoltak, ahol a nyomozók kihallgattak, a bírák ítélkeztek, a politikusok tanácskoztak és döntöttek, a püspökök hordozták a sacramentumot és birtokaikon kizsarolták a cselédjeiket, úrszolgálatra rendelték be a püspökvárba a legszebb lányokat, Szombathelyen a kisfiúkat, mert Mikes grófnak rájuk volt gusztusa, a tőzsdéről és a sportpályákról, az országházból és az éjszakai mulatókból, a Conti utcai bordélyokból –, ó, Krúdy Gyulának vagy Molnár Ferencnek milyen ragyogó telefonjai voltak, s ha nem volt szabad gyorsíró, Miklós maga vette fel a jelentést, pedig már milliomos volt. Jöttek a meg-

bízható jelentések a bankokból, a nagyvállalatoktól, a színházak és a hálószobák függönyei, kulisszái mögül, a mágnáskaszinóból, a vívótermekből – ahol az urak duelláltak –: „fél óra múlva ez meg ez a gróf, politikus, híres krakéler párbajozik", telefonálta Santelli Italo, aki a világért el nem mulasztotta volna a híradást, s jöttek a hírek az olcsó terézvárosi kártyaklubokból.

Az Est mindenütt ott volt, mindent frissen és megbízhatóan jelentett Budapestről, Londonból, Bécsből, Párizsból vagy – Szarajevóból.

Amikor 1914-ben Gavrilo Princip szerb diák megölte Ferenc Ferdinándot és feleségét, Pásztor Árpád pontosan és az újságírói művészet legjobb eszközeivel jelentette Budapestre a dráma minden részletét.

Az Estből tudta meg a világ a hírt, hogy Montenuovo herceg, főudvarmester, Napóleon Mária Lujzájának Neipergen keresztül leszármazott fattya, a megölt trónörököspár három árváját eltiltotta a temetésről, mert „a rangon aluli házasságból származott Hohenbergek helyét nem lehet kijelölni a menetben, ilyesmiről nincs rendelkezés a spanyol szertartásrendben".

Montenuovo a kapucinosok sírboltjából is kitiltotta a halottakat, mondván, Chotek Zsófia nem kerülhet a császárok temetkező helyére.

Arstettenbe indítják a kapucinusoktól kitiltott két koporsót, a két halottat.

Pásztor Árpád az állomás éttermében várja a gyászvonatot, ide már mindössze nyolc szál ulánus jutott díszkíséretnek. A vonat késik, a stráfkocsik az állomás előtt, szakad az eső, a restiben bevacsoráltak a kirendelt vadászok, hordárok, részegre isszák magukat. Az Est jelentette: „a sörszag és a részeg lárma legyőzte a tömjénillatot". Az ulánusok elvesznek a kavarodásban, a hordárok és vadászok hórukk! kiál-

tozással adják kézről kézre a koporsókat, dobálják, no, majdnem a földre ejtik. Villámlik, szakad az eső, a halottak végre rajta vannak egy stráfkocsin, a koszorúk a többiekre elosztva, a szalagok – császárok és királyok részvétének üres, aranybetűs igéivel – úsznak a sárban, végre elviszik Ferenc Ferdinándot és Zsófiát, mintha a Monarchiát vinnék már temetni, a fogadásukra rendelt személyek visszatérnek a restibe és tovább isznak.

Pásztor Árpád mindezt jelenti, Az Est kinyomtatja, az effajta riportok teszik nélkülözhetetlenné és legyőzhetetlenné a lapot a maga korában.

És még néhány nappal később, 1914. július 3-án is független a lap, függetlenek névtelen vezércikkírói, Kéri, Adorján, Fényes, Lakatos László, Szép Ernő, Kemény Simon. Ezen a napon megrázó vezércikket közöl Az Est, idézzünk belőle néhány mondatot:

„. . . Az aljas, kétségbeejtő gyilkosság, amelynek trónörökösünk áldozatul esett, szinte még felfogásunkba sem hatolt, és a feleletet már károgják a hollók: *háború*. És milyen háború! Ezzel az eggyel a közvéleménynek egyszer s mindenkorra tisztában kell lennie. Más háború ma nem lehetséges, mint *világháború*. Ezt a tanulságot bőven levonhattuk az elmúlt hónapok válságaiból. Világháború, mindenek harca mindenki ellen, amikor az egész művelt Európa népe hadseregekké változik át, és évszázadok gyűjtötte megállapodások, állapotok, határok folyó káosszá válnak, hogy a háború után új helyzetekbe, formákba, határokba és viszonyokba álljanak össze. Mit várhatunk mi nemzetiségi dolgainkkal, politikánkkal és a trónunk körül történtek után a világ e megrázkódtatásszerű kicserélésétől? Mit remélhetünk mi, ha a világot újra szabják, újra osztják be, akiknek tagjai csupa nemzetiség és belsője csupa láz?!"

Július 25-én helyteleníti a lap, hogy „a Monarchia példát-

lan megalázkodást követelt a szerb kormánytól, melynek az lehet a következménye, hogy a nép és a hadsereg fellázad".

Ez még a független Az Est.

De július 29-én hátborzongató háborús uszításra vált át az újság, szinte érthetetlen, hogy ezt a cikket és a korábbiakat ugyanazon íróasztaloknál, ugyanazok a híres publicisták írták.

„Mindenre, ami szent, ezt nem lehetett elkerülni . . . Mi lettünk a helyzet urai . . . Hazánk történetének oly fényes lapja kezdődik, ami bámulatba fogja ejteni a világot. Ha ennek a háborúnak vége lesz, a magyarság oly magasan fog repülni, mint a sas és úgy fog énekelni, mint a pacsirta. Európa népei sorában a vezetők közé kerülünk . . ."

Hát mi aztán valóban repültünk és énekeltünk, amikor eljött az ideje!

A hang, a stílus Lakatosra vagy Kemény Simonra vall, ezt és a többi képtelen uszító cikket Miklós Andor íratta.

Az Est tudósítói most is mindenütt ott vannak, Molnár Ferenc felveszi a felmagasztosító haditudósítói karszalagot. Vadász Miklós megrajzolja leghíresebb háborús rajzát, a vörös ördögöket a tábortűznél. Ez lesz Az Est legnépszerűbb plakátja a háború végéig. A lap addig példátlan rekordokat ér el, Miklós annyit keres, amennyi belefér.

Az eszét azonban nem vesztette el, s mi, akik ismerjük őt, kényes helyzetekben hallgattuk pesszimista tűnődéseit, amin nem csodálkoztunk, azon sem, hogy Kéri és Fényes ott volt a forradalom első tüzeinél, nem találtunk meglepőt abban sem – amit 1969-ben Andrássy Katinka grófnő emlékirataiban megírt –, hogy 1918-ban Károlyi Mihály is meghallgatta Miklós Andor tanácsait, odafigyelt elképzeléseire. Miklós oldalán ebben az időben bukkant fel egy spekuláns bankár, pénzt szerez Tisza ellenzékének, Károlyi őt is meghallgatja, szabad bemenete van a gróf palotájába és környezetébe: Krausz Simon.

A háború az óriási üzlet és a nagy félelmek ideje Miklósnak.

Engedi lángra lobbantani a forradalmat, a proletárdiktatúra még itthon találja, de aztán Bécsbe megy, odakint semmibe sem ártja magát . . .

Miklósnak sok pénze volt, híres színésznő szeretője. Egy napon beállított hozzá Mikes Lajos Sebestyén Arnolddal.

– Maga most már tiszteletre méltó kapitalista, majdnem úriember – mondta Mikes. – Szeretői még lehetnek, ha győzi szusszal, de emellett tisztességes családi életet kell élnie. Holnap elmegy az anyakönyvvezetőhöz, házasságot köt a művésznővel . . .

Miklós meglepetten hápogott, Mikes röhögött, Sebestyén zord szóval közölte, hogy minden elő van készítve, a papírok, a csokrok, a vasúti jegyek stb. stb.

– No de legalább meg kellene kérnem a művésznő kezét! – kiáltott fel Miklós, de Sebestyén megnyugtatta: ezt ők már elintézték. A művésznő holnap meg fog jelenni az illetékes anyakönyvvezető előtt, a tanúk is ott lesznek.

Így házasodott Miklós Andor és a Vígszínház híres drámai művésznője.

A proletárdiktatúra bukása után Miklós hazatért, beült abba az óriási vagyonba, amit részben szerzett, részben a nyakába szakadt.

Hatvany Lajos emigrált, itthagyta a Pesti Naplót, Miklós Andor terheivel és javaival átvette. Hatvany feltétele volt, hogy Mester Sándor felelős szerkesztőnek helyén kell maradnia. Maradt. Túlélte a Pesti Naplót, soha semmibe nem volt beleszólása, de kellemes ember, alkalmas ember, hogy majd ha eljön az ideje, Bethlen Istvánnal vagy Fedák Sárival egy asztalhoz ültessék Miklósék várbeli palotájában.

A Magyarország „függetlenségi" napilapnak fizetési ne-

hézségei voltak, Miklós ezt is átvette. Itt Magyar Elek volt az örökölt felelős szerkesztő, Sümegi Vilmos felelős kiadó a tehertétel. Már a húszas évek elején az aggkori elmegyöngeség minden jelével viselte méltóságát. 48-as képviselőségéből már kikopott, de ennek emlékét még máig őrzi egy székelyföldi hegyi templomka néhány színes ablaka. Szüllő Géza forgatta őt ki ebből a mandátumból. Sümegi pompás Kossuth-szakállával, mint uradalmában járt-kelt a székelyek között, sajnos, amikor Szüllő fellépett ellene, az a szerencsétlen gondolata támadt, hogy lezsidózta ellenfelét. Ez pedig nyilvános népgyűlésen dokumentálta, hogy nem végezték el rajta a körülmetélés ősi szertartását. Felszólította ellenpróbára Sümegit. Ezzel a Magyarország felelős kiadójának politikai karrierje lezárult, így örökölte őt Miklós Andor. Balatonbogláron töltötte ideje javát, Gaál Gasztonnal közös erővel üldözték a fürdőzők mindjobban elburjánzó erkölcstelen mezteleníkedését. Azonban ez a barátság is meglazult, mert Sümegi oly mértékben tüntetett nemzeti érzéseivel, hogy boglári háza udvarán piros-fehér-zöldre pingáltatta az árnyékszékét. Ez már Gaál Gasztonnak is sok volt. Miklós lenézte Sümegit, de holtáig maga mellett tartotta.

A lapvezér a háború végén fillérekért szerezte meg az Athenaeum, a Franklin Társulat, az Újságüzem részvénytöbbségét, a Riegler vállalatot.

Az ellenforradalom bőszült antiszemitizmusának hónapjaiban Friedrich István éppen olyan meggyőződéssel üldöztette Miklós Andor lapjait, mint ahogyan Eckhardt Tibor gondoskodott róla, hogy a Budapestről kivezető vasúti vonalak pályaudvarain ne továbbítsák, hanem égessék el Az Est példányait.

Nem is kellett sok időnek elmúlnia, Friedrich már állandó munkatársa, publicistája volt a Pesti Naplónak, Eckhardt élvezte Miklós lapjainak politikai támogatását. Ha pénzre

volt szüksége, cikket küldött Miklósnak és busásan megfizették. Eckhardt művelt, tehetséges ember volt, a cikkek kitűnőek, és az 1919-es „Kleinárminnak" bármikor volt Eckhardt számára ezer pengője vagy egy vacsorameghívása.

Amint terjeszkedett a vállalat, szaporodtak a munkatársak, de a három nagy napilapot soha sem csinálta 80–85 embernél több. A munkatársak már nem kapták az átlagos újságíró-fizetés háromszorosát, négyszeresét, de a kettő között még mindig nagy különbség volt, és Az Est, a Magyarország, a Pesti Napló embereinek anyagi függetlenségét értékelni kellett a közéletben.

Ha Miklós meg akarta szerezni az ellentábor valamelyik híres csillagát, most sem sajnálta az áldozatot. Így került hozzá Tápay-Szabó László, akit a katolikus Központi Sajtóvállalat egyik legnagyobb pozíciójából csábított át korábbi fizetése kétszeresével, háromszorosával. Ő vitte el Miklóst Bangha páterhez és hajtotta keresztvíz alá a fejét, és nemsokára úgy fogja ismerni őt az ország, mint a Pesti Napló naponta megjelenő híres csillagos cikkeinek íróját.

Miklós minden kényes témáról a megfelelő emberrel íratott.

„Klajn Ármin kajlaorrú tintazsidaja megint beletörölte piszkos pennáját Prohászka püspök hófehér főpapi reverendájába . . ." – olvastuk egy napon a Nép förmedvényében.

A „kajlaorrú tintazsidó" ebben az esetben például Tápay-Szabó László volt.

Egy másik híres „tintazsidó", Bakos Ákos, 1918-ban a bécsi Burgban vetette le a reverendáját, s 1919-ben már Az Est szerkesztőségében dolgozott.

A Nép a legszélsőségesebb antiszemitizmust képviselte a jobboldali sajtóban, Zsilinszky Endre csak halvány fokkal szelídebb a Szózattal. Eljön az idő, amikor ő is Miklós lap-

jaiban fogja megkapni a legnagyobb tiszteletet és a legszélesebb nyilvánosságot.

Még vígan és durván zengett a támadók harci kürtje – Miklós soha sem válaszolt a támadásokra, s ezzel a magatartásával jutott Bethlen közelébe –, amikor Mikes doktor úr bement Miklóshoz, széket húzott magának az íróasztal mellé.

– Az írók koplalnak, maga pedig azt sem tudja, mire szórja el a pénzét. Itt vannak az öregek, egy része hozzánk csapódott, a másik része Légrádyhoz vagy Singer–Wolfnerhez. Osvát csak a mennybemenetelt tudja megadni nekik a Nyugatnál, Fenyő Makszi zsákkal vihetné oda a pénzt, az is kevés volna, végeredményben Chorinnál van a Gyáriparosok pénzes szekrényének kulcsa, a bankoknál se Weiss Fülöpnek, se Stein Emilnek nincs érzéke az irodalomhoz. Rákosi Jenő gyáva és mohó, amit félretehet, a családot tömi vele. Tormay Cecilnek a hajlamait ismeri, csak szegény . . . – s megnevezett egy fiatal másodrangú költőt – képes vele úgy viselkedni, mintha nőnek nézné . . . A háború alatt felnőtt egy új írói nemzedék, egyike-másika már találkozott a nyomdafestékkel, de legtöbbjéről semmit sem tudunk, előkelő szerkesztőségekbe nem engedik be őket, hozzánk nem jönnek, ha valahogy ki nem hirdetjük, hogy ide akkor is lehet jönni, ha kilóg a nadrágból a fenekük. Azt gondolom, eljött az ideje, szórjunk szét valamennyit a maga pénzéből az írók között, én majd megnézem, mi van bennük . . .

Elmagyarázta a tervét. Ha Az Est három napilapja rendszeresen elkezd szépirodalmat közölni – regényt, verset, novellát –, az írók, vagy akik azoknak gondolják magukat, sorra-rendre jelentkezni fognak. Szaporodnak majd az öregek, hiszen ezek csak *több teret* keresnek a megjelenéshez, s jönnek a fiatalok, kritikáért, irányításért, s persze egy kis pénz reményében, ha úgy tetszik, a Parnasszus reményében.

Miklósnak megtetszett a gondolat, mind jobban tetszett, hogy mecénása legyen az új irodalmi fellendülésnek. Megértette egy ilyen gesztus közéleti, erkölcsi jelentőségét, de az anyagi hasznát is. Mikesben olyan embere volt, akinek kezébe számlálatlanul adhatta millióit, s olyan irodalmi szaktekintélye, aki mellett – talán politikai okosságból is – senki sem verte a nagydobot, emberi tartása sem predesztinálta prófétai szerepkörre, azonban elismert tagja volt annak a csoportnak, amely alkotásai, műveltsége, kritikai felkészültsége révén az irodalmi élet legfelsőbb csoportjának számított. Mikestől éppen úgy lehetett irodalmi rangot kapni a húszas években, mint Osvát Ernőtől, csak körülötte kevesebb volt a hozsanna és kevésbé volt fennkölt a nyelvezete, mint a Nyugat nagy szellemi vezérének.

Néhány nap múlva megindult az üzem, sok előkészítő adminisztrációra nem volt szükség, csak egy nagy könyvre, ami befért Mikes ócska bőrtáskájába, ebbe írják majd az átvett kéziratokat, amelyekért azonnal fizetnek, az író a könyvben nyugtáz, Mikes havonta elszámol a könyvelőséggel: mennyi milliót, majd pengőt vett fel, kinek, miért, mennyit fizetett.

Délig, fél egyig tartott Az Est szerkesztőségi munkája, ott Mikes Salusinszky Imrének, a felelős szerkesztőnek helyettese és a színvonalat őrző lelkiismerete volt. Salusinszkynak ugyanis rendkívüli érzéke volt a véres szenzációk iránt, a dánosi rablógyilkosságtól az emberevő cigányokon keresztül a düsseldorfi rémig és a kéjgyilkosságokig. Minden ízében érezte, mi a szenzáció, mit lehet eladni a pesti utcán.

Mellette Mikes Lajos, Kemény Simon, Tóth Árpád, Szilágyi Géza, Seres László, Laczkó Géza, Lakatos László, Szabó László ültek – néha egyik a másikat váltogatva – a szerkesztői asztaloknál. Ha az olvasó belelapoz a kor irodalomtörténetébe, értékelni tudja ezt a névsort. A nyomdai szerkesztő dr. Mihályfi Ernő, fiatal ember, de már megjárta Amerikát,

többet tud a modern nyomdatechnikáról, mint bárki más az akkori sajtó öreg bölényei közül.

Az egyenlők között Mikes az első, és ha Salusinszkyt elragadja a heve, a doktor rámordul:

– Krajcáros újságot csinálunk, de mi azért ülünk itt, hogy nyelvére, színvonalára ügyeljünk, ízléstelenségektől megóvjunk téged meg a lapot.

Salusinszky káromkodik – aztán Mikesnek lesz igaza.

Korának egyik legműveltebb, legolvasottabb szerkesztője, Ady, Ambrus Zoltán, Babits, Révész Béla, Móricz, Schöpflin bizalmas barátja – Reinitz Béláé és Kunfié is, akiknek olykor pénzt visz Bécsbe, leginkább a saját pénzét.

Híres műfordító, Strindbergtől Wellsig a nagy nyugatiak egész sorát ismertette meg a magyar közönséggel. Heltai rácsábítja a lóversenyjátékra, ez lesz élete utolsó nagy szenvedélye. Ötvenéves korában kezd zongorát tanulni és Beke Manótól felső matematikát.

A matematikával úgy van, mint Szomory Dezsővel. Későn fedezi fel, aztán nem tud nélküle élni.

(Szomoryt – bármennyire meglepő – akkor fedezi fel, amikor valami politikai forrongás van körülötte. Üzen érte. Kérem, Dezső, mondja az írónak, aki hervadtan és jámboran áll előtte, én egy emeletes barom vagyok. Valaki azt mondta nekem, hogy maga nem tud magyarul írni. Elhittem. Most, hogy ez a cirkusz folyik, elővettem egy írását és elolvastam. Kérem, Dezső, maga költő, és én most felfedezem magát. Lajos bácsi, szólt szorongva Szomory – öregebb volt Mikesnél, de ez a kérem Dezső, Lajos bácsi viszony Mikes holtáig megmaradt közöttük –, **én** már fel vagyok fedezve. Bécsben még azt is tudják, hogy nem Molnár Ferenc az igazi nagy drámaíró, hanem én. Csak ez a keresztény kurzus most célba vett engem és nem hagynak élni. Kérem, Dezső, felelt Mikes, a keresztény kurzus tehet nekem egy szívességet – nem is

titkolta, mire gondol, Szomory szégyenlősen lesütötte a szemét –, mától fogva én pártfogolom magát, nálam mindig lesz pénze, és ha megtisztel, bármikor vendégem lehet ebédre vagy vacsorára. Így kezdődött Szomory új felvirágoztatása, s a mi csodálatos vacsoráink, Szomory még csodálatosabb történeteivel . . .)

Mikes félbemaradt költő és letört drámaíró. Megírta „Nem lesz bankett" című művét, és a Tanácsköztársaság idején háromszor előadta a Nemzeti Színház. „Még a nép sem értett meg – panaszolta később, amikor már bizalmába fogadott és családi bánatait is megosztotta velem –, pedig remek darab volt. Képzelje csak el, az utolsó felvonásban a miniszter éppen beszáll a kurvája ágyába, amikor kint az utcán a tömeg, amely felfedezte ünnepelt vezére rejtekhelyét, fáklyásmenettel érkezik, és miközben a miniszter éppen kezdené letolni a gatyáját, odakint rázendítenek a himnuszra. Szegény ember kénytelen kiállni az ablakba, haptákba vágja magát, és a néppel együtt énekel . . . " Ebből a részletből ítélve valóban remek darab lehetett.

Mire Mikes délben végzett a lappal, őszbe csavarodott vénektől, rongyos zseniktől, elegáns fiataluraktól mozogni sem lehetett a szerkesztőség első emeleti folyosóján. Világmegváltó viták, viharok zúgnak, olykor Miklós is a nyüzsgő népség közé furakodik, Magyar főszerkesztő úr sarokszobája felé tart, legalább félfüllel hallja, hogyan szidják, hogyan dicsérik, könyörtelenül osztják a vagyonát, lázítják egymást olyan buzgósággal, hogy ha ott lenne Hetényi főkapitányhelyettes – abban az időben a politikai és társadalmi rend félelmetes tekintélyű, komisz őre, de ezeknek a vén íróknak, újságíróknak csak „hallod-e Csomó!", mert valamikor újságíróként kezdte életpályáját –, akár a társulat felét elvitethetné, hogy a kommunizmusról vallassa őket.

Az irodalmi rovat fellendítése gyakorlatilag úgy történt,

hogy Mikes Lajos, akinek már zsebében voltak a pénztárnál nyugtára felvett nagy pénzek, sorra fogadta a folyosóján nyüzsgőket, itt protekciója senkinek sem volt. Átvette a kéziratokat, aztán embere válogatta, hogy beleolvasott-e az írásba, vagy sem. Az ismert írókét olvasatlanul átvette és fizetett. Az ismeretleneket holnapra-holnaputánra citálta, de ha az ember ábrázata megtetszett neki, elolvasta a kéziratot. Aztán rendszerint fizetett.

– Ez még nem közölhető, de itt van magának egy kis pénz, egyen valamit, biztosan éhes, holnapra hozzon új kéziratot – így zajlott le első találkozása egy kisfiúval, akiből később Gelléri Andor Endre lett.

– Maga tehetséges – szólt a másiknak és fizetett.

– Karinthy úr – üvöltött –, maga csirkefogó! Ez a novella már háromszor megjelent!

Karinthy bánatosan, leszegett fejjel fordult kifelé, s miután a bánat már megvolt, Mikes utánaszólt:

– No, Frici, fel a fejjel! Azért itt van egy kis pénz, holnap hozzon másik írást. Ami legfeljebb kétszer jelent meg.

– Lajos bácsi, maga angyal – nevetett Karinthy, és amíg a pénzt eltette, fogadkozott, hogy másnapra meglesz az új novella.

Krúdy Gyula elhozza új regényét, mint nehéz szülés után megkönnyebbült asszony, leteszi Mikes asztalára a „Mohács" kéziratát.

– Hát itt az új királyregény... – szólt, fogadta Mikes kézszorítását, és átvette a tiszteletdíj első részletét. „Nem adom az egészet, mert hamarabb eliszod..." mentette Mikes a zsugoriságát.

Másnap reggel bejelentették a Pesti Naplóban, hogy vasárnap elkezdik az új Krúdy-regény közlését. A kézirat olvasatlanul ment le a nyomdába. Másnap kétségbeesetten jön a főnyomdász:

– Doktor úr! Csak az első nyolc oldal a „Mohács", a többi régi kéziratsaláta . . .

Krúdyt kihalásszák budai kocsmájából, amilyen óriás, olyan görnyedt – alázatosan áll Mikes színe elé, aki leszedi róla a hétszentséget. Veszi a salátáját, ígéri, hogy most hazamegy és azonnal nekifog az írásnak . . .

– De azért nem haragszol, Lajos? – kérdezi bizonytalanul a doktort, ez káromkodik, a pokolba küldi, de valóban úgy tűnik, mintha már nem is haragudnék, lehet-e haragudni erre a nagydarab bohémra . . .

Fiatalemberünk ebbe a déli zűrzavarba lépett be egy napon a Rákóczi út 54. számú házba. Mikes úr átvette a papírokat, megnézte a hosszú, vékony embert, másnap estére hívta vissza maga elé.

– Addig megnézem, mi ez a szar, kérem . . . – szólt, s a fiatalember ettől a durva szótól rendkívüli mértékben megijedt. Dehogy sejtette, hogy Mikes úr ennél cifrábbakat is szokott mondani kedvelt íróinak.

FELAVATÁS ÉS BÚCSÚ

Másnap este félelemtől és bizonytalanságtól reszketve álltam a szerkesztői íróasztal előtt. Mikes nem kérdezte a nevem, kotorászott a papírjai között, majd félvállról rám kacsintva tehetségesnek nyilvánított. Aztán mondott néhány kedves, túlzó jelzőt, amit nem mertem komolyan venni, mert a szemben levő asztalnál valami korrektúrával bíbelődő komoly szemüveges fiatalember magasba rántotta egyik szemöldökét, csodálkozva, huncutkodva. Azonban Mikes úr megismételte véleményét.

– Ez a novella, kérem jó. És ha maga nem fog kártyázni, nem lóversenyezik, amint én csinálom, nem szaladgál kurvák

után, amit én csináltam, amíg meg nem öregedtem, és nem házasodik össze az első tisztességes úrilánnyal, aki ebbe a jámbor képébe belemosolyog, író lesz magából. Különösen a tisztességes úrilányoktól óvakodjék, mert ha szép, az én vőm, Szabó Lőrinc elszereti magától, ha csak csinos, azért nem érdemes házasodni. Persze sokat kell tanulnia és olvasni. Ismeri Strindberget?

Strindbergből megbuktam, azonban a doktor folytatta a vizsgát, jelezte, hogy a kézirat a lényeg, Strindberg másodrangú kérdés. Megkérdezte, mit gondolok Mikszáth humoráról és Tömörkényről, közben bankókkal megtömött tárcát húzott ki a zsebéből, onnan előhalászott néhány kisebb címletű bankjegyet és felém tolta:

– Itt van a tiszteletdíja.

Pénz volt! Az asztalon feküdt a nagy könyv, amiről már szó volt, egyik oldalára felírta a nevem, az első sorba a novella címét, utána a tiszteletdíj összegét, s alá kellett írnom, hogy a pénzt, ami abban az időben körülbelül kétnapi kosztra volt elég, átvettem.

– Kocsis László? – az öreg úr tűnődött. – Már van egy ilyen nevű írónk. Pap, de egész jó verseket ír. Különben – vetette közbe – a papokat ne becsülje le, én is majdnem az lettem, de elcsábított az ördög. Honnan jött?

– Dernőről.

– Hát akkor maga az irodalomban legyen Dernői Kocsis László.

Miután túlestünk a keresztelőn, a szemüveges fiatalember, akiről utóbb kiderült, hogy titkári funkciókat is végez Az Est-lapok nagy tekintélyű irodalmi szerkesztője mellett, alám tolt egy széket, majd azzal a leereszkedéssel, ami királyi fenségek előjoga volt a régmúltban, azonban fiatal költők mind a mai napig gyakorolják, kezét nyújtotta:

– Fodor József vagyok, szervusz!

– Fodor úr kiváló költő – egészítette ki Mikes a bemutatkozást és egymás szeretetére, tiszteletére intett bennünket, vidáman, játékosan, s ha visszagondolok az elmúlt évtizedekre, mi ezt az intelmet soha sem sértettük meg.

Ültem a széken, reszkető inakkal, feleltem a hozzám intézett kérdésekre, amelyek sok mindenre vonatkoztak, rendkívül változatosak voltak, igen mélyen és sűrűn érintették a nők iránti érdeklődésemet, az elméletet és a gyakorlatot, aztán arról is szó volt, hogy hány ingem, hány alsónadrágom van, és mikor ettem utoljára.

Közben elraktam a bankókat, majd félénken megkérdeztem:

– És kérem szépen, mikor hozhatnék újabb kéziratot?

– Holnap, holnapután meg azután – felelte Mikes úr. – De hozhat délelőtt is délután is, minden nap. Hozzon ötven novellát, és én megveszem mind az ötvenet. Van ötven novellája?

Nem tudtam, mennyi ebben a tréfa, komolyan feleltem:

– Nincs, kérem szépen. Csak ez az egy volt, de holnapra írhatok megint egyet.

– Írhat. Mondom, hogy mindennap írhat. Hogyan dolgozik?

– Beülök egy kávéházba, kigondolok egy történetet és megírom.

– Kigondolja és megírja?

– Igen, kérem szépen.

– Lakása van?

Szégyenkezve bevallottam, hogy éppen nincs.

– Most menjen át a Metropolba, aludja ki magát. Aztán, ha felébredt, menjen a kávéházba, gondoljon ki valamit és írja meg, hozza el. Kap érte pénzt. És holnaputánra megint gondoljon ki valamit, írja meg . . .

Itt tartottunk, amikor nyílt az ajtó, belépett egy óriás a ka-

litkaszerű kis szobába, furcsán, félárbocra billentve viselte a fejét, mint aki fél, hogy ha kiegyenesedik, nem fér el az égboltozat alatt. Lomhán közelebb jött, szomorkásan egybefogott bennünket a tekintetével, és köszöntötte Mikest.

– Szervusz, Lajos.

– Látja, ilyen szerencséje van! – szólt hozzám Mikes, amikor felpattantam és búcsúzkodni próbáltam. – Ez itt Krúdy Gyula.

Krúdyhoz pedig:

– Ez meg egy fiatalember, aki beül a kávéházba, kigondol egy történetet és megírja. Hallottál már ilyen bolondságot?

– Hallottam – felelte Krúdy, kezet nyújtva, olyan komoran, mint aki temetésről jött, vagy oda megy, s talán gyászhuszár álruhában valamelyik szepesi városból.

– Fodor úr, kerítsen valahonnan egy negyedik széket – kérte Mikes a költőt, engem pedig meghökkentő egyszerűséggel szólított fel, melyik testrészemre helyezkedve maradjak.

– Tudja, Krúdy úrnak biztosan pénz kell, abban se titok nincs, se szégyen. Azonkívül Krúdy úr nagy író és bölcs ember, bár ezt nem mindenki értékeli, mert bölcsessége javát kocsmákban, kuplerájokban és lóversenyen szedi össze, és ha nincs ideje megírni, ott is szórja szét. No, most én ugyancsak nagy és bölcs ember vagyok, Fodor úr tanúsíthatja . . .

Fodor úr tanúsította.

– Ha volna időm – folytatta a doktor, én is lehetnék nagy író, de nincs rá időm, és hasznosabb is, ha Miklós pénzét osztogathatom tehetséges embereknek.

– Ülj le, Gyula – kérte Krúdyt, miután költőnk már előkerítette a negyedik széket. Krúdy valahogyan elhelyezte hosszú végtagjait, szinte kilógtak az apróka szobából, az asztalra könyökölt. Közben Mikes újabb tanúságtételre szólította a költőt: mennyit lehet tanulni ebben a szobában, mennyire

hasznos a fiatalembereknek, ha olyan okos emberek vitatkozását hallgathatják, aminők ők ketten, Krúdy és Mikes.

Pénzt adott Krúdynak egy reménybeli elbeszélésre, „olyan lesz, Lajos, hogy évek óta nem írtam olyant", ígérte Krúdy, csak még azt nem tudta, miről szól majd a novella, aztán bennünket a szó szoros értelmében kirekesztve mindenből, elkezdtek vitatkozni róla, hogy a halál beállta után hol és mennyi ideig növekszik a férfiember szőrzete, s hogyha a farkasréti temető nyitott ravatalozójába befúj a szél, rezeg-e a nyitott koporsóban a holt ember szakálla vagy sem.

A két nagyember komoly elmélyedéssel rángatta a halottak szakállát, Fodor József szelíd jóindulattal mosolyogta vidám gyerekességüket, és engem hasonló magatartásra ösztönzött. De én úgy éreztem, hogy földi létemben megnyíltak előttem a mennyország kapui.

Aztán később már nem is tartóztattak – a holt ember rezgő szakállából novella lett Az Estben –, tisztelettel elbúcsúztam.

Másnap, harmadnap, negyednap megírtam a kigondolt novellát, megjelentem Mikes úr színe előtt és mindennap valamicskével több tiszteletdíjat adott. Az első novelláért 60 000 koronát, a másodikért nyolcvanat, a harmadikért százat, a negyedikért százhuszat. Valami furcsa álomvilág volt ez, ha egymagam beszélnék róla, talán kételkednének benne, de – szerencsére – még élnek más szemtanúk is.

A negyedik novellát elolvasva, Mikes úr abban a stílusban, amit már megszoktam, s aminek örültem, mert tapasztaltam, hogy az öregúrnál szeretet nélkül nincs gorombaság, az udvariasságot csak protokollárisan használta, vagy megvetését fejezte ki vele azokkal szemben, akiket utált, rám förmedt:

– Maga állat, próbált már regényt írni?

Bevallottam, hogy nem.

– Itt van egy kicsivel több pénz. Menjen be Láng úrhoz – ő volt a szerkesztőségi titkár –, szereztünk magának egy csen-

des kis albérletet Budán. Az első hónapot kifizettük. A közelben van a Seiffert Kávéház, ott dolgozhat. Írjon nekem egy regényt.

Másnap loboncos hajú, szemüveges fiatalember ragadott karon a Ferenciek terén, mondta, hogy ő Szabó Lőrinc, menjek vele kávét inni a Centrál Kávéházba.

Mentem, s ott a Mikes-előszobából már ismert lármás és lázongó fiatalokon kívül, akikből két tucatra való itt váltotta meg a világot és írta halhatatlan irodalmi remekeit, bemutatott Babitsnak, Kosztolányinak, Schöpflinnek, Ambrusnak, Révész Bélának, Tóth Árpádnak, sok-sok híres írónak, akiknek neve hallatára rogyadoztak a térdeim, hová kerültem.

Egyik asztalnál Szabó Dezső prédikált, Lőrinc legyintett, „az most éppen bolond", s oda nem vitt el bemutatni. Így az én életemből valahogyan kimaradtak azok az élmények, amelyeket az „Elsodort falu" vadzseni írója oltogatott be kortársaiba és a fiatalabb nemzedékbe.

Ezek az írók mind kedves embereknek látszottak – csak Babits volt közöttük amolyan püspökforma a méltóságával –, az egyik így, a másik amúgy viselte írói rangját, de valahogyan mindegyiknek a szavából barátság, figyelem, érdeklődés és jó szándék csendült.

Még meg sem jelent az első novellám, amikor a szerkesztőségi folyosón megállított Móricz Zsigmond.

– Te fiú, Mikes beszélt rólad... Keressünk itt egy üres szobát – Marton gondnok úr már szorgoskodott, hogy szobára leljünk –, kicsit beszélgetni szeretnék veled, honnan jöttél, mit akarsz, mit gondolsz erről a világról, amiben élünk...

Huszonegy éves voltam, s még csak nyúlfarknyi nyomtatott írást látott tőlem. Máig sem tudom, hogyan nyertem meg az érdeklődését, a barátságát, amit aztán holtáig szeretetnek kellett éreznem, s ez végtelenül jól esett. Beszélgettünk a

világról, a kor nagy írója és a kis senki, aprócska növendékcserje, aki éppen csak kidugta fejét a földből. Móricznak zengett a szava, mint a harangszó. Akkor is, később is, mindig harangzúgásnak éreztem, ha beszélt, előbb szavainak zengése ragadott magával, s csak azután csodálkoztam rá, bámész fiatal, a tartalomra és az örömre, hogy Móricz Zsigmonddal beszélhetek.

Egy másik napon Kodolányi Jánossal, Mikes örök keserű indulatban lobogó felfedezettjével ültünk az írók várószobájában, amikor azzal a lázas sietséggel, amivel dolgait intézni szokta, ránk tört Karinthy:

– Rendkívül örülök, hogy itt találom az urakat. Megfelelő emberek a megfelelő problémához! Egy fontos filozófiai kérdést szeretnék önökkel megvitatni.

Pár perc múlva vertük a kerek asztalt, vitattuk a fontos filozófiai kérdést, és másnap-harmadnap kinyomtatva olvastuk Az Estben, hogyan vitatkozott az író egy kéményseprővel és egy lóápolóval, és hogyan jutott el a felismeréshez, hogy mindhármukat földre terítette az élet és megcsúfolták a nők.

Mikor legközelebb találkoztunk, és Kodolányi Karinthyra vetette zord tekintetét, mielőtt megszólalhatott volna, Frici már keblére ölelt bennünket:

– Az ember ott veszi fel a témát, ahol találja. Pénzre volt szükségem. Az embernek mindig pénzre van szüksége . . .

Mindig pénzre volt szüksége.

De Kodolányi tisztázni akarta, hogy kettőnk közül melyik volt a kéményseprő, melyik a lóápoló, ezért megint vertük az asztalt, de Karinthy csak maga alá gyűrt bennünket – ezt is megírta Az Estnek.

Miklós Andor minden délben, Az Est lapzárta után felballagott az első emeletről a másodikra, ahol az újságot csinálták, útközben zsebből szétosztott néhány bankót a munka-

társainak, ilyenkor a szerkesztőség felső köre körül mocorgó fiatalok is bementek utána a „nagyszobába", ott folyt a szerkesztőség nyilvános élete.

– Doktor úr – szólította egy napon Mikest –, panaszkodnak, hogy maga az én pénzemből antiszemita irodalompolitikát csinál... Maga most majd azt mondja nekem, értsem meg, hogy keresztény kurzus van, én is kikeresztelkedtem, mi római katolikusok tartsunk össze...

– Mondja a fene! – szakította félbe Mikes. – Maga pénzt adott nekem, hogy rendelkezzek vele, támogassam a tehetségeket. Én ezt csinálom. Magához pedig a hátsó ajtón besurran Földi Mihály, és panaszkodik. Megmondtam már magának, hogy Földi a maga üzlete, az Athenaeumé meg a lipótvárosi kurváké. Művelt ember, jó szerkesztő, bízza rá a Pesti Naplót, nem fog ráfizetni. De amíg az irodalmi rovat pénze felett én rendelkezem, addig abból Földi egyetlen fillért sem kap, mert irodalmi rőfössegédeket én nem támogatok. Bizony mondom magának, nem ártana, ha a pénzéből kevesebbet adna Földinek és többet Pap Károlynak... Mert ez a Pap Károly is zsidó, de ennek adott a Jehova tehetséget, a maga Földijének nem...

Földit abban az időben óriási példányszámokban nyomták, adták ki az Athenaeumnál – csak az újságoktól tartotta őt távol Mikes. Egészen addig a napig, amíg sürgősen meg kellett oldani a Pesti Napló szerkesztőválságát.

– No látja – mondta Mikes az öregek tanácskozásán Miklósnak –, most hívassa Földit...

De hogy sokáig nem jött, ő maga ment utána, a W. C.-ből kiabálta elő:

– Menjen Miklóshoz, maga a Pesti Napló szerkesztője...

És Földi néhány év alatt a kor legszínvonalasabb polgári ellenzéki reggeli lapját csinálta meg az elhanyagolt Pesti Naplóból. Közben tovább írta fülledt erotikával, freudizmus-

sal túlterhelt regényeit, a Pesti Naplóban folytatásokban közöltette, az Athenaeumnál nagy példányszámokat ért el, amikor Móricz Zsigmondot nehéz volt eladni. Nagy sikere van a Pesti Naplóval, tisztelik érte, de rossz természetű ember, ide hízeleg, oda mar, fúr-farag. Egy napon az esti szerkesztőségi kezdés órájában megjelenik nála Mikes. – Földi az ő délelőtti székében ül, a doktor abba a székbe telepszik, ahol Az Estnél Salusinszky rendelkezik –, barátságos beszédet intéz hozzá, a Pesti Napló fél szerkesztősége hallgatja prédikációját:

– Maga szaros! Elfelejtette, hogy én hoztam ki a budiból, és én csináltam magából szerkesztőt? Megy Miklóshoz és hazudik rólam? Hát először: annyit már megtanulhatott volna, hogy Miklós mindenkinek minden pletykát vagy piszkot visszamond. Másodszor: maga ahhoz kisfiú, hogy nekem ártani tudjon. Harmadszor: ha komolyan dühbe gurulnék, ezután a piszkoskodás után magát megint visszaküldeném a budiba. De nem küldöm, mert bár maga nem író, szerkesztőnek a legjobb, akivel találkoztam . . . Ez azonban ne zavarja magát abban, hogy . . . s megtette Földinek szokásos ajánlatát.

Felállt, jobbra-balra meghajolt, „nehogy harag legyen, mindannyian kölcsönösen . . .” indult elfelé, az ajtóból még visszaszólt: „Alászolgája!” – s ezzel az affér lezárult.

Ez volt tehát az a szerkesztőség, amelybe fiatalemberünk a sors szeszélyéből betévedt, s ott maradt 1924-től 1944-ig.

A megrendelt regény egy hónap alatt elkészült.

Mikes a szerzőt átvitte az Athenaeumhoz, Fejes igazgató úrnál aláíratott vele egy szerződést, amelyben öt évre lekötötték minden írása kiadási jogát.

A regényt – „Dervisgenerális” volt a címe – fél év múlva a Pesti Naplóban kinyomtatták. Sokan dicsérték akkor, én azonban töredelmesen bevallom, irgalmatlanul rossz regény

volt. De 21 éves voltam, az vessen rám követ, aki ilyen fiatalon jobbat írt. A romantika vonzott, Mikes boldog volt, hogy a realista Kodolányi és az akkor miniatűr-művészként jelentkezett Illés Endre mellett van egy romantikusa, sokat beszélt hármunk sajátosságairól az öregeknek, reményeiről és örömérről, hogy egymással barátilag is jól összeférünk.

Miközben a regény folytatásokban futott, én egyre sűrűbben mondogattam, hogy még érnie kell, át kell dolgoznom, addig nem engedem kötetben kiadni. Heltai Jenő – akivel Mikessel hármasban sűrűn ebédelgettünk a Metropolban, s akinek valamiféle irodalmi gyám vagy nagyatyus szerepe is volt az Athenaeumnál – éppen úgy korholt, mint ahogyan egy napon – ismeretlenül – Surányi Miklós rám támadt a Margit-híd budai hídfőjénél: „Tudja maga, mit jelent, ha egy 21 éves kölyöknek a kabátja ujjából kirázott első regényét a Pesti Napló közli?!"

De én csak lógattam az orrom, életemben megjelent az úrilány, akit eljegyeztem, Mikes lekáromolta a Szentháromságot az égről, s csak akkor enyhült meg, amikor megtudta, hogy egy szép úriasszony elcsábított a leánytól.

Bementem az öreghez, asztalára tettem a két jegygyűrűt – diadalkiáltással rohant be Miklóshoz a gyűrűkkel, menet közben mindenkinek elmondta, hogy „az a marha észre tért!", s csodálatosképpen a vének mind tudták, miről van szó.

Mikes pedig egyik kisujjára húzta a két jegygyűrűt, s minthogy ő maga sohasem viselte felesége gyűrűjét, 1930-ban, amikor meghalt, az én gyűrűimmel temették el a Kerepesi temetőben.

Írtam a novelláimat, Az Estben, a Magyarországban, a Pesti Naplóban minden héten megjelent belőlük legalább egy – aztán egy napon Mikes komoran fogadott.

– Baj van, Krausz Simon valami nagy tőzsdei játékba ugratta be Miklóst, akkora pénzt vesztett, hogy kénytelen elad-

ni a Franklin részvénycsomagját, talán még többet is. Takarékoskodni kell, az irodalmi rovat költségvetését harmadával csökkentették. Maga jól tudja, hány ember között osztom én el a sok pénzt, amit rám bíztak, de amikor osztom, nem is olyan sok . . . A maga rendes havi ellátmányát is harmaddal csökkentenem kell. Mindenkiét. Majd körülnézünk, hogy elhelyezzük valahol azt a havi egy novellát, amivel kevesebbet fogok átvenni magától . . .

Most nem a vidám doktor úr volt, hanem a rejtélyes jó ember, az öreg, aki Bécsbe utazgatott, aztán isten tudja, hány embernek dugott a zsebébe időnként egy-egy bankót a magáéból, s most meggörnyesztette a gond, amikor végiggondolta, mit jelent az „egyharmad" Krúdynál, Móriczéknál, Kodolányinál, Pap Károlynál, Erdélyi Jóskánál, Tóth Árpádnál, aki már elkezdte kiköpködni a tüdejét, Lakatos Lászlónál, akinek családja volt, de akinek anyagi gondjai voltak . . . Azt is tudta, hogy Szabó Lőrincéknél saját zsebéből kell pótolnia az egyharmadot, de úgy, hogy Klári kezébe adja, nehogy Lőrinc elvigye valamelyik új szeretőjének, s otthon ne legyen kenyér . . . Úristen! mennyi gond feküdt ennek a furcsa embernek a vállán, mennyi titkot hordozott?!

Mentünk a pénztárba, s miközben Mikes felvette aznapi ellátmányát, amit a rossz hír kíséretében délután szét fog osztani az írók között, én a fiatal könyvelővel beszélgettem, soromra várva tisztelettel. Olykor futballmeccseken találkoztunk ezzel a legénnyel, most a legutóbbi meccsről kérdezett.

Mikes abbahagyta a bankók számlálását, hátrafordult.

– Maga ért a sporthoz?

– Érdekel, szórakoztat.

– Holnap jöjjön be sportrovatvezetőnek a Magyarországhoz.

– Minek?

– Sportrovatvezetőnek. Éppen üres az állás.

– De én nem értek annyit a sporthoz, hogy vállalhatnám?

Mikes szánakozva a képembe nevetett:

– Csak egy fiatal író lehet ekkora marha. Nem ért hozzá? Hát majd megtanulja. Reggel jelentkezzék Magyar Eleknél, mondja meg, hogy én küldtem.

BOTCSINÁLTA ÚJSÁGÍRÁS

Másnap délelőtt fél tízkor felballagtam a szerkesztőség első emeletére, tisztelettel jelentkeztem Náci bácsinál, aki ősöreg bútor volt a lapnál, a folyosó egyik szögletében ült, oly módon elhelyezkedve, hogy tudta nélkül sem a gazdájához, sem a szerkesztőségi W. C.-be nem lehetett belépni. Náci bácsinak három fia volt, azokat tisztességesen felnevelte, mire az öreget eltemettük, a három gyerekből kettő, hivatali rangjánál fogva, méltóságos úr volt. Náci bácsi számára Magyar Elek volt a legnagyobb ember, a legnagyobb úr, abba is nehezen törődött bele, hogy Miklós Andor úr bármikor bejelentés nélkül bemehet a gazdájához.

– Kihez megyünk, kérem? – kérdezte.

– Magyar főszerkesztő úrhoz – feleltem tisztelettel.

– Milyen ügyben járunk, író úr? – mert Náci bácsi öregsége és elfogultságai ellenére ismerte a körülötte zajló világot, s benne a sűrűn előforduló embereket, öregeket és fiatalokat egyaránt.

– Azt mondják, Náci bácsi – mondtam az öregnek –, hogy jöjjek ide sportrovatvezetőnek . . .

– Hát az most éppen nincs nálunk, majd Magyar főszerkesztő úr határoz . . .

Persze se ilyen, se egyéb dolgokban nem Magyar főszerkesztő úr határozott, ő már tudta Miklóstól, aki üzent, én leszek a sportrovat vezetője. De Náci bácsi az efféle dolgok-

ban szigorúan őrizte kedves gazdájának legalább látszólagos rangját, méltóságát, hatalmát.

Bebocsátott. Magyar Elek – aki korának híres „ínyencmestere" is volt – barátságosan fogadott. Nemcsak hírből, személyesen is ismert, hiszen amikor lapjában megjelent az első novellám, ő is, mint az öregek közül sokan, megkeresett a folyosói kavargásban, „Hát maga Kocsis László"... mondta, s a vállamra veregetett.

Most azonban alaposabban meg kellett ismerkednünk, s Magyar igen-igen elkomorodott, amikor kiderült, hogy még soha sem voltam lóversenyen.

– Magyarországon sem úriember, sem újságíró nem lehet senki lóverseny-tapasztalatok nélkül – mondta, és utána még egy évtized múltán is sűrűn számon kérte műveltségemnek ezt a hiányosságát.

Fiatalon lósportszakértő volt, aztán ehhez a szakértelméhez megszerezte a jó magyar és francia konyha s a Gothai Almanach tökéletes ismeretét. Most persze mosolyog az olvasó, amikor ilyesmit olvas, de a mi húszas éveinkben egy főszerkesztőnél hobby lehetett a szakácsművészet, de értékes szaktudás, hogy gondolkozás és utánalapozás nélkül kapásból meg tudta mondani bármelyik derbi-nyertes ló vagy bármelyik valamirevaló gróf leszármazási tábláját. Az már természetes volt, hogy nem létezhetett a szép magyar földön egyetlen töpörtyűnyi Esterházy vagy Festetics, akiről Magyar Elek nemcsak apját, anyját, hanem kedves nagyszüleit is fel ne sorolta volna, nemkülönben oldalági rokonságukat.

A lovak dolgában ellenkeztem új főszerkesztőmmel, azonban a Gothai Almanach fontosságát elismertem, meg tudtam különböztetni a Hofkalendert a grófok könyvétől, és kiderült, hogy használni tudom a korban igen fontos kézikönyveket – ez már az első órában szilárd pozíciót teremtett számomra a Magyarországnál és Magyar Elek lelkében.

– A Magyar Athlétikai Club nyolcvan éves – mondta új gazdám. – Elnöke gróf Andrássy Géza, valóságos belső titkos tanácsos. (Majdnem elfelejtettem: Lexi bácsi a titkos tanácsosokat is névszerint fejben tartotta, csak akkor veszti majd el hitét a hivatalból adományozott címekben, amikor a kormányzó elkezd majd tanácsosokat kinevezni szabott árért, amit a kormánypárt pénztára inkasszál.) Szeretném, ha felkeresné a grófot, beszélgetne vele és ezzel kezdené munkásságát...

Mondom neki, hogy ez az én betléri grófom, de gyanúsan mosolyog, nem lesz vele könnyű dolgom. Bejár a szerkesztőségbe az öreg Markó Miklós, Rozsnyóról ismeri Andrássyt, de ő is csak annyit tudott még elérni nála, hogy „megszólításával tüntette ki" – így fogalmazta Markó. Ő – Magyar – még lósportos korából ismeri Andrássyt, ennek a megszólításnak is örült, több a semminél, közlik a lapban, ám le kellett mondania a nyilatkozatról, mert a szövege elég barátságtalan volt. „Maga mit keres itt, vén marha?" kérdezte Géza gróf Markót, s ezt valóban nem lehetett kinyomtatni a Magyarországban. Ez volt a „megszólítás" és ez volt az egész „nyilatkozat".

Eligazítottak, hogy a Nemzeti Lovardában találom az újságírók iránt barátságtalan grófot, ez a Lovarda-épület a Nemzeti Múzeum mögött állt, most a Rádió háza van a helyén. Andrássy lakása egy sarokkal arrébb volt, utóbb még oda is bejutottam, megittam néhány feketekávét, néhány pohár likőrt. Előbb azonban ismerkedni és barátkozni kellett Andrássyval.

Éppen lóról szállt, tolta a hasát a Lovarda belső épülete felé, köszöntöttem, megmondtam a nevem. A palócnak sokféle hangszíne van, én a magamét hoztam, Andrássy nem tolt félre útjából, ahogyan ismeretlenekkel tenni szokta, hanem végigmért:

– Hogy hívnak?

Megismételtem a nevem.

– Dernőről jöttél?

Mondom, hogy igen és csodálkozom.

– Nem volt a te apád gépész 1903 körül az én málhegyi bányámban?

Meghökkentő volt az emlékezete. Apám összesen három hónapig szolgált a málhegyi gépházban és éppen 1903-ban, születésem esztendejében.

Mondom, hogy igen. Hozzáteszem, hogy édesanyám éppen azért nem kap nyugdíjat, mert a Málhegyen erre a három hónapra is levonták apámtól a „társláda" tagdíjat, csak elfelejtették befizetni a pénztárba.

– Ellopták – egyezett bele egyszerűen a gróf, még egy sajnálkozó mondatot is fűzött hozzá, aztán kérdezte, hogyan kerültem Pestre, és mit akarok tőle.

Feleltem, ő pedig tovább kérdezett: nem mondták-e nekem, hogy utálja az újságírókat, és eddig még mindenkit kidobott, aki erről a pocsék pályáról a közelébe furakodott.

Beismertem, hogy hallottam effélét.

– No, téged nem doblak ki – mondta, betolt maga előtt a Lovarda főajtaján, mert itt ő volt a főgazda, én a vendég. Konyakot rendelt, és jó órahosszat faggatott mindenféléről, közben azonban az első Andrássy-interjú is megszületett.

Így kezdtem a pályámat. Annyira járatlan voltam benne, hogy a riportot budapesti keltezéssel kezdtem, holott efféle kezdés abban az időben már csak külföldi tudósításoknál volt szokás.

Tanultam és írtam a sportot.

Három hónap múlva a Pesti Napló rovatát is rám bízták, ahhoz már segítséget is adtak. Tiltakoztam, kinevettek. Kérdeztem, mennyivel több a fizetés, Miklós nevetett, benyúlt a zsebébe, kihúzott két százast – közben áttértünk a koronáról

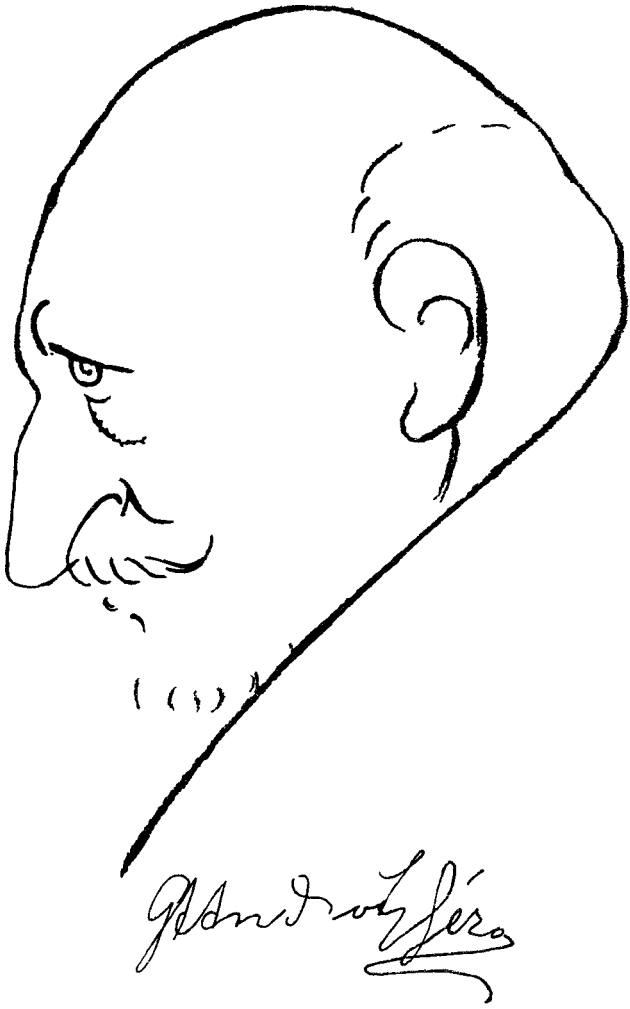

ANDRÁSSY GÉZA

a pengőszámításra –, mondja, hogyha jövő elsején elfeledkezne róla, szóljak a titkárnak.

– Ezután tudniillik nem kell adót fizetni . . . – magyarázta.

S utána sok százast húzott ki így a zsebéből, nyomta a markomba, vagy jött a titkár, hozott utalványt, pénzt. Csak a rideg igazságot írom, ha azt mondom, hogy csalogattak az újságíró-mesterségbe.

Egy napon az Államvasutak összes vonalaira érvényes I. osztályú bérletjegyet hozott Láng úr.

– De én nem akarok vidékre utazni . . .

– Vasárnapi kirándulásra is jó, ha a zsebében van – szólt a titkár és megmagyarázta, hogy vasárnaponként fel lehet menni Bécsbe, vagy szombaton vonatra ülni, pár pengőért elviszik Fiumébe az embert, hétfő reggel hazatér.

– Útlevelem sincs – mondom.

– Majd Heténvi ad – felelte, s másnap délelőtt jött a rendőrségi rovatvezető, Falus úr, kedves fensőbbséggel megkérdezte, hol és mikor születtem, ki volt apám, anyám, s délután hozta az útlevelet.

(Akkora tekintélye volt a három lapnak, hogy pár év múlva, a bécsi felkelés éjszakáján Heténvi éjfélkor bejött a szerkesztőségbe bélyegzőkkel és útlevélkönyvecskékkel. – Szeretne hazamenni – mondta –, sokat dolgozott, nem kell-e még valakinek útlevél?)

Valahogy lealázónak éreztem, hogy újságíró legyek. Csináltam a dolgom, de kínlódva, utálkozva, persze a sporttudósításaimat sem tudtam másfajta nyelven írni, mint ahogyan elbeszéléseimet írtam. Novellára mind kevesebb idő jutott.

Magyar Elek olykor elvesztette Miklós Andor kegyeit, egy napon Lakatos László ült be a szerkesztői székbe. (Magyarnak megmaradt a címe, rangja, a kis sarokszobája, Náci bácsija és a duzzogó várakozás joga, hogy Lakatos bele fog bukni a vállalkozásba.)

– Maga tulajdonképpen miért ír sportot? – kérdezte az új szerkesztő az első munkanapján.

Megmagyaráztam neki. Ő csóválta a fejét. Amikor kifejtette, hogy másról, egyébről, mindenről kellene írnom, hevesen tiltakoztam. Nem akarok újságíró lenni.

– Az újságírás is lehet irodalom . . . – ezzel zárta le a vitát, hozzáfűzve, menjek a fenébe.

Másnap-harmadnap délelőtt leadtam a sportrovat kéziratát, Lakatos az ablaknál állt, kimutatott a nyüzsgő Rákóczi útra.

– Kicsodák járnak odalent?

– Emberek – mondom.

– Honnan jöhetnek, hová mehetnek? – huncutul rám kacsintott. – Egy botcsinálta újságíró például lemehetne a Nemzeti Színházhoz, megnézné, mi történik odalent . . .

Mit tehettem? Mentem, jöttem, írtam, és délután négy órakor, lapzárta után Lakatos elővette utalványkönyvét, írt rá valamit.

– Urrram! – mondta, de talán hat-nyolc „r" is berregett ilyenkor a szavában – urrram, a munkás kapja meg az ő fáradozása jutalmát.

Másnap délelőtt kéziratleadás, megint bámészkodás a Rákóczi útra, Lakatos hozzám fordult:

– Urrram! Menjen ki a Margitszigetre, nézze meg, hogyan zabálnak a gazdagok, jöjjön vissza, írja meg . . .

Mentem, a Nagyszállóban ebédeltem a gazdagokkal, s megírtam, hogyan méltóztatnak ebédelni. Lázadoztam, de írtam és négy órakor Lakatos megint vette az utalványkönyvecskét.

– Urrram! a munkás kapja meg az ő bérét!

Furcsa lapvezetés volt, de hozzá hasonló módon könnyű kézzel senki se szórta ki Miklós Andor pénzét az újságírók között. Minden délután azzal fejeződött be a szerkesztőség,

hogy vette a könyvecskéjét, egymás után szólította az embereket:

– Urrraim! lehet jelentkezni, folyvást . . .

Ezt nem lehetett sokáig csinálni. A lap példányszáma nem emelkedett, a költség napról napra nőtt, ez a fanyar humorú író-szerkesztő élvezte, hogy pénzt osztogathat, és senki sem vonja felelősségre.

Én pedig kínlódtam, írtam a napról napra megrendelt „életképeket". Csak akkor robbant ki belőlem legyőzhetetlenül az ellenkezés, amikor el kellett volna mennem Budafokra, ahol este szállást kért egy öreg koldus, de elutasították, és reggel holtan találták meg egy szénakazalban.

– Urrram! – szólított Lakatos – itt az írói téma!

Lementem az utcára, villamosra szálltam, megismerkedtem egy nővel, elkísértem Pesterzsébetre, aztán visszajöttem a szerkesztőségbe, megírtam a koldus halálát. Négy órakor azért is megkaptam a dicséretet és a jutalmat.

Aztán, amikor Lakatost elbocsátották, csúfolódó, gúnyos mosollyal búcsúzott tőlem.

– Tudja . . . utánam itt kevés nyom marad . . . De magából újságírót csináltam és az is marad.

Az ajtóból még visszafordult:

– Nagyon felbosszantottam a koldus halálával? Nem voltam annyira hülye, hogy ne láttam volna: hasból írta meg. De szép írói munka volt. Tudja mit? Mondjuk úgy, hogy újságírói munkának is szép volt. És törődjön bele, hogy az újságírás még ebben a rothadt országban is tud olyan szép pálya lenni, hogy nem kell vele szégyenkezni az irodalom mögött . . .

És én azután már ezt is, amazt is írtam. Mind kevesebb szépirodalmat, több riportot.

A proletárdiktatúra bukása után Peidl Gyula alakított kormányt a Központi Munkástanács megbízásából, a nyugati hatalmak jóváhagyásával. Mindössze hat napig volt a Sándor-palota gazdája. Csilléry András fajvédő fogorvos, Friedrich István gyáros, Károlyi Mihály volt amerikai utitársa, majd hadügyi államtitkára, Pekár Gyula íróval s még néhány hasonló gondolkozású társával 1919. augusztus 6-án felfegyverzett terrorista csoport élén rátört a tanácskozó kormányra. Csilléry közölte, hogy nem tűrnek szociáldemokrata miniszterelnököt. Peidlnek sem mersze, sem ereje nem volt a tiltakozásra, összepakolta iratait, a terroristák sorfala előtt kirohant a minisztertanácsi teremből, a kormány szociáldemokrata tagjai követték.

Zavar támadt – a Dinich-testvérek is tagjai voltak a bandának, egyik utóbb kisgazdapárti képviselő lett, tőle hallottam a történetet –, Csilléry kiszámította és vezette a kormánybuktatást, azonban a következő lépésre nem gondolt, körülnézett és azzal a szerénységgel, amivel a vezérek a pajzsraemelés szertartására várnak, megkérdezte a többieket: „És most mi történjék?"

Friedrich István magas, vakmerő férfi, kitűnő szónok, abban az időben mindössze 35 éves, váratlanul kilép a hátsó sorból, ahol eddig meghúzódott a terrorlegények pisztolyai-

FRIEDRICH ISTVÁN

nak és kézigránátjainak védelme alatt, az asztalfőhöz siet, megragadja Peidl még ki sem hűlt karosszékét:

– Átveszem a kormány elnökségét! – mondja, s leül.

Néhány óra múlva József főhercegtől megkapja a kinevezést.

Szegedről Teleki repül Siófokra, ő köti meg az alkut, és a szegedi kormány félreáll, átadja a helyét a budapestinek. Még rá tudja venni Horthyt, a fővezért, hogy „jelentést tegyen", alárendelje magát Friedrichnek, azonban a két ember nem állja egymást, marakodásaikból Teleki kivonja magát, olyan kiélezett helyzetben, amikor Friedrichhel nem szívesen kötött volna nagyobb összegű életbiztosítást az Assicurazioni Generali . . . Horthy körül túlságosan vérszagú volt a környezet.

Kozma Miklós mint a nemzeti hadsereg kémelhárító és hírszerző osztályának vezetője 1919. december 1-én adta ki utasítását: köztudatba kell vinni, hogy Horthy Miklós a legalkalmasabb ember a legfelsőbb vezetésre. 1920. március 1-én „a nyomatékosan meggyőzött" nemzetgyűlés 141 leadott szavazatból 131 szóval Horthy Miklóst kormányzóvá választotta.

Miután a tisztek garázdálkodása, a gyilkosságok, rablások, a tiszti terror bizalmatlanná tette a Kisgazdapártot és a Keresztény Nemzeti Egység Pártját Horthy iránt, s Apponyit akarták megválasztani kormányzóvá, Huszár Károly – aki Friedrichet követte a kormány elnökségében – világosan megmondta a Kereszténypárt pártértekezletén: minden felháborodást megért, de tudomásul kell venni, hogyha nem választják meg Horthyt, szét fogják verni a nemzetgyűlést. Hasonló módon győzték meg a kisgazdákat . . .

A különítmények megszállták az országházat, a végképp

megbízhatatlannak ítélt képviselőket nem engedték be – közöttük Korányi Frigyes pénzügyminisztert sem.

A különítmények raboltak, gyilkoltak, hat héttel a nevezetes választás előtt rabolták el és ölték meg a tisztek Somogyi Bélát, a Népszava szerkesztőjét, s nyílt titok volt, hogy a gyilkosok a Gellért-szállóból, Horthy főhadiszállásáról indultak, oda tértek vissza, s a fővezér őrizte sérthetetlenségüket, fedezte gaztetteiket.

A véres terror tartósan berendezkedett, s ahol egy-egy tiszti banda állandó tanyát vert magának, odahurcolta áldozatait.

Budapest egyik legfélelmetesebb pontja a Britannia-szálló – a mai Béke-szálló –, amelyben Prónay különítményének egy része tanyázott, közöttük Héjjas Iván, aki orgoványi gyilkosságainak „érdemeivel" Budapesten jelentkezett Prónay Pálnál, felajánlotta szolgálatait, és „beöltözött" a különítménybe. Maga Prónay a Várban, a Nádor-laktanyában tanyázott, emberei a Britannia pincéjében gyötörték, kínozták, ölték áldozataikat. Hir György is ide tette át székhelyét Adonyból, maga Prónay írja meg feljegyzéseiben, hogy a Hir-különítmény zsidófosztogatásból élt, a módszerek egyszerűek voltak: „Hir emberei báró Babarczy Jenővel az élen a járókelő zsidókat a szálló előtt lefogták, oda bevitték és értékeiket elszedve ismét kirúgták." Persze sem a bevitel, sem a kezelés, sem a kirúgás nem ment egyszerűen: a Britannia szörnyű véres gaztettek gyűjtőhelye volt, s bár Prónay Héjjasnak és még néhány tisztnek ajánlotta, költözzenek el onnan, ezek maradtak, s nem oktalanul.

Horthyt Szegeden a kapitányok emelték pajzsra, de három gróf – Károlyi Gyula, Bethlen, Teleki – állt mellette, s ezek hárman akkor többet jelentettek, mint Prónay különítményes gyilkosai. Bethlent Tisza István lelki gyermekének tisz-

telte a magyar társadalom konzervatív része, s ennek lélekszáma bizony nem volt jelentéktelen.

Bethlen egyszer majd szemtelen gőggel vágja oda Gömbös Gyula zajongó, őt becsmérlő országgyűlési táborának:

– Az önök miniszterelnökét én küldtem Szegedre, s az ország későbbi államfőjének én üzentem Kenderesre, hogy Szegeden szükség van rá, mennie kell!

Ezt sem Horthy, sem Gömbös nem cáfolta meg soha.

A kormányzónak megvolt ez a három grófja, a mágnások többsége azonban uborkafára felkapaszkodott kurtanemesnek, az udvarból kikopott lakájnak mondogatta az admirálist. Az első időkben még azok sem beszéltek róla különösebb megbecsüléssel, akik a bosszúállás piszkos és véres munkájára, 1919-ben fellázadt cselédeket akasztatni vagy botoztatni elkérték tőle és megkapták különítményeseit. Széchenyi Andor Pálban akkora volt a mohó becstelenség, hogy miután Prónay csapata a bosszúállás után elvonult birtokáról – számlát küldött utánuk a lovaknak adott zabért, szalmáért és az eltartásért.

Horthy és a keszthelyi herceg között egészen különös volt a viszony – erről itt szólnom kell, mert 1933-ban tanúja voltam, amikor a kormányzó és felesége mély gyászban és megilletődötten kísérte utolsó útjára Festetics Taszilót.

Harmincéves volt Festetics, a keszthelyi uradalomnak – akkor mintegy 160 000 katasztrális hold föld és az Esterházy hercegé után a második magyar mágnásbirodalom –, a keszthelyi hitbizománynak ura, amikor legendás házasságát megkötötte.

A divatnak és szórakozó kedvének hódolt, amikor katonaévét leszolgálva nem tanulni ment Nyugatra, hanem Biarritzban, San Sebastianban, Normandiában, Párizsban s a Riviérán szórta a pénzét, annak a nagy vagyonnak a jövedelmét, amelyből egyik elődje a Georgicont alapította, és Szé-

chenyivel együtt a nagy reformer mágnások között szerzett magának nevet.

Festetics Tasziló gróf – akkor még gróf – sok dúsgazdag mágnás cimborájával együtt mulatós barátja volt Albert hercegnek, a monacói trónörökösnek.

Írott dokumentumok erről nincsenek, nem tudni, hány napot dőzsölt már együtt a társaság, amikor egy éjszaka Albert herceg részeg fővel – házasságáról, szerelméről, felesége szépségéről és rejtett titkairól kezdett fecsegni barátainak, akik – egyik kíváncsian, másik meghökkenten –, de legtöbbje a részeg ember disznolkodó vidámságával hallgatta.

– Most pedig – szólt a herceg –, mert látom, hogy nem hisztek nekem, felmegyünk a palotába, és megmutatom nektek őt az ágyában.

És a részeg gyülekezet a herceg nyomában elindult a hercegné lakosztálya felé. Lármásan, izgatottan, rendkívüli élmények várakozásában. Festetics szorosan a herceg nyomában volt, s amikor a hálószobához értek, mindenkit, de legjobban a férjet meghökkentő nyers hirtelenséggel előreszökött, pisztolyt fogott a részeg bandára, s hátát az ajtónak megvetve, kijózanító hidegséggel mondta, hogy lőni fog, ha valaki az ajtó kilincséhez nyúl.

A herceg magyarázta, hogy az asszony az övé, azt csinál vele, amit akar, s most igenis meg akarja mutatni őt barátainak, Festeticsnek azonban szikrázott a szeme, és keményen megismételte a fenyegetést: a hercegbe is belelő, ha nem érti, mivel tartozik egy asszony tisztességének.

Lárma, dulakodás a folyosón – közben az ajtó kinyílt és Lady Mary Hamilton-Douglas, a trónörökös felesége – Károly bádeni herceg unokája, Viktória angol királynő nem is nagyon távoli unokahúga – látta Festeticset pisztollyal a kezében, amint mindenre elszántan szembenéz a részeg nagyúri csőcselékkel, amelyet Albert herceg vezetett: asszonynézőbe.

Nem tudom, volt-e azután párbaj, voltak-e párbajok, kik, kikkel vívtak, arról nem beszélt a legenda. Amikor újságíróként először Keszthelyen jártam, és láttam az öreg herceget, környezetéből és azoktól a kedves keszthelyi öreg boltosasszonyoktól, akikhez ebben az időben fecsegni, pletykálni szívesen beült, hallottam múltjáról és akkori jelenéről mesélni.

Lady Mary Hamilton-Douglas a botrány másnapján elhagyta a monacói kastélyt, megindította a válópert, amelyet e körökben szokásos gyorsasággal, de fél Európa kuncogó érdeklődése közben bonyolítottak le, majd az asszonykérőben előtte megjelent magyar grófnak odaadta szabaddá vált kezét.

Mint említettem, Festeticsnek akkor mintegy 160 000 hold földje volt, s most már – 1880-ban – egy királyi vérből való felesége. Mire az asszony meghalt – 1922-ben – már csak 96 000 hold volt a birtokából. Mire a herceg is meghalt, talán 78–80 000 hold földet hagyott örökösére, Festetics Györgyre, de azt is annyira megterhelve, hogy az örökös kénytelen volt zárlatot kérni, a hitelezőkkel egyezkedni, s – király nem lévén – az udvarnagyi bíróságtól a hitbizomány újabb és újabb földjeire szerzett elidegenítési engedélyt.

Az esküvő után Festetics világkörüli útra vitte asszonyát, közben rendbe hozatta, részben átépítette a keszthelyi kastélyt. Mikor hazatértek, Lady Hamiltonnak nem tetszett ez-amaz, csak egy éjszakát töltöttek a kastélyban, másnap tovább utaztak, és új építkezések kezdődtek a kastélyban, most már az asszony ízlése szerint.

A magyar – követve az Esterházyak példáját – palotákat vásárolt és rendeztetett be Európa legfontosabb nagyvárosaiban, hogy mindenhová „haza"-vihesse hercegnőjét.

Ő volt az első és egyetlen magyar mágnás, aki bárhová ment, szalonkocsiban utazott: a húszas években még ott állt

a divatjamúlt szalonkocsi a keszthelyi állomáson, mellékvágányra tolva, s a herceg akkor is használta – megszokta –, amikor már egyedül maradt, angol dámája özvegyen hagyta.

Politikába egyetlen egyszer avatkozott: 1906 tavaszán beültette szalonkocsijába Vaszary Kolos bíboros hercegprímást, felvitte Bécsbe, állítólag ők ketten győzték meg Ferenc Józsefet, véglegesen, hogy el kell bocsátania Fehérváry Géza darabontkormányát.

1911-ben az öreg király elsőszülöttségen öröklődő magyar hercegi címet adományozott neki, s ha azután hiányzott a nagy fogadásokról, azért történt, mert Ferenc József mindenható főudvarmestere, Montenuovo herceg, az Esterházyak mögé rangsorolta volna őt, holott szerinte az Esterházyak „csak német–római szentbirodalmi hercegek" voltak, a Magyar Királyságban első hercegek a Festeticsek!

Ezt az „első magyar herceget" Bethlenék 1919-ben elfelejtették megkérdezni, beleegyezik-e nagybányai Horthy Miklós kormányzóságába, vagy sem.

Az új kormányzó nem sokkal megválasztása után bejelentette, hogy tisztelgő látogatást kíván tenni Keszthelyen. Határidőt kapott, mint ahogy a hercegnél mindenki határidőt kapott, akivel hajlandó volt szóba állni.

A kastély árbocán lobogott a Festeticsek zászlaja, jelezte, hogy a herceg és a hercegné a kastélyban van, amikor a kormányzó autója a kapu elé kanyarodott.

A főkapu zárva volt.

Sofőr dudált, testőr ugrott, szárnysegéd sietett kiigazítani a hibát: nyissák ki hamar a kaput.

Állt a portás, s alighanem bolondos, de nem népszerűtlen gazdája pártján, jelezte a sofőrnek, hogy oldalra kell kanyarodnia – a mellékkapuhoz.

– A kormányzó úr őfőméltósága van itt!

– Tudom – így a portás, s csak mutatta a mellékkaput.

– Nyissa ki a kaput! – parancsolt a szárnysegéd.

– Azt nem lehet – felelt a portás. – Ezen a kapun csak szuverének léphetnek a kastély területére . . .

– Tud erről a herceg úr?

– Hát persze. Itt hajtott be Ferenc József, itt II. Vilmos, itt a bolgár király, meg hasonló vendégek . . . Szuverének! – ismételte nyomatékosan a portás.

Horthy ingerülten parancsolt, a kocsi elkanyarodott a kapu elől, megfordult, vissza, Budapest felé.

Festetics különben amúgy öregurasan ki-kisétálgatott a keszthelyi utcára, ha köszöntötték, visszaköszönt, a gyerekeket megsimogatta, ide bement, oda bement, nézegette az üzleteket, tudott a szerelmekről, a házasságokról, a gyerekek születéséről, különösen egy korban hozzá hasonló trafikosasszonynál töltött szívesen fél órákat, órákat, s ilyenkor ember volt. Csak amikor belépett a kastély kapuján, akkor nyelte magába a főúri gőg nyársát, és viselte udvari népével, viselte látogatóival szemben.

A kastélyt olykor megnyitották a látogatók előtt, amikor a herceg nem volt otthon. Csak a hercegi lakosztályt nem láthatta senki. Egy alkalommal Clam-Martinitz gróf, Ausztria miniszterelnöke járt erre, és őt sem engedték be a hercegi traktusba, noha rokona volt a családnak. Utána bepanaszolta a főkomornyikot, az udvarmestert – mindkettő dicséretet és jutalmat kapott a hercegtől.

Nem Festetics kereste Horthyt, hanem a kormányzó keresett közvetítőket az öreg herceghez, hízelgett, udvarolt, szüksége volt a politikában láthatóan soha sem szereplő embernek legalább az elnéző jóindulatára.

1921. október 21-én Károly király kísérletet tett trónja visszaszerzésére, Horthy fegyverrel szállt szembe vele, s a kormányzó mellett ekkor jelent meg katonai befolyása teljes súlyával Gömbös Gyula, vonultak fel a jobboldali diákszer-

vezetek. Andrássy Gyulát és Rakovszky Istvánt, akik a puccs politikai részét szervezték, elfogták, hazaárulási per fenyegette őket.

A letartóztatások estéjén a szabadon maradt legitimista vezetők megbízásából lóhalálában érkezett Keszthelyre Pethő Sándor, neves publicista, később a Magyar Nemzet alapító főszerkesztője. A herceghez küldték, avatkozzék be, segítsen, mentse a bajbajutottakat.

A herceg főtitkárához is nehezen jutott be. Amikor végre előtte volt, izgatottan mondta el az eseményeket, s hogy azonnal beszélnie kell Festetics herceggel.

A főtitkár már a meghallgatásban is szemtelenül hideg, nyugodt volt, aztán nemhogy azonnal kihallgatást ígért volna, hanem még azt is megtagadta, hogy jelentse Pethő érkezését.

– A herceg úr már visszavonult, nem lehet zavarni . . .

Pethő ecsetelte Andrássyék életveszélyes helyzetét, mondta. hogy minden óra drága, azonban a főtitkár csak ingatta a fejét:

– Szó sem lehet azonnalról . . . Ön szállást vesz a városban, és holnap délelőtt 10 órakor a kihallgatásokhoz előírt öltözékben, feketében, császárkabátban megjelenik, s ha őfőméltósága fogadni óhajtja, megjelenhetik előtte. Addig én jelentést teszek.

Pethő végignézett magán, sötétszürkében volt, a fárasztó utazás után is elegánsan, mint mindig, de nem feketében és nem császárkabátban. Még egy zsakettet sem hozott magával.

– Honnan vegyek én Ferenc József-kabátot? – kérdezte most már értőn, fanyar ingerültséggel a főtitkárt.

– Ezen valahogy segíteni fogunk – így a hercegi hatalom árnyékában. – Ön szállást vesz ki, s én még ma este szerzek valahonnan kölcsönbe megfelelő öltözéket, elküldetem ön-

nek a lakására. Tehát holnap tíz órára, előírásos öltözékben...

Udvariasan elbocsátotta a bosszús budapesti megbízottat – még aznap este küldött neki egy termetére körülbelül alkalmas Ferenc József-kabátot.

Másnap délelőtt tíz órakor Pethőt bevezették a kihallgatási terembe, megfelelő eligazításokkal megállították a csillár alatt. Várt, majd pár perc múlva vele szemben kinyílt a szárnyas ajtó, belépett valami hopmester egy aranyos bottal, hármat koppantott és jelentett:

– Őfőméltósága, a herceg úr!

Mögötte megjelent a hetvenéves öregúr, méltósággal és zárkózottan. A szertartásrendben előírt közelségig megközelítette a fogadással kitüntetett skriblert – mert mi más lehetett számára egy híres újságíró? – jobb kezét saját császárkabátja középső gombjára akasztva, nehogy a látogató kísértésbe essék és tévhitbe, hogy leereszkedik és kezet fog nyújtani neki. Pethő azonban nem esett kísértésbe. Meghajolt, mire Festetics megszólalt:

– Mindenről tudok, Duci gróf – ez Andrássy Gyula gróf volt, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere, kora egyik leggőgösebb mágnása –, Duci gróf – mondta a herceg – éretlen tacskó módjára viselkedett. Ön menjen haza, intézkedni fogok. Senkit sem fognak felakasztani, Bethlen majd megkapja az utasításait, és aszerint cselekszik. Köszönöm, ön visszatérhet Budapestre.

Sarkon fordult és Pethő, aki korának egyik legműveltebb újságírója volt, s pártállása, legitimista meggyőződése következtében meglehetősen járatos ebben a mágnásvilágban – bőséges tapasztalatokkal ostoba gőgökről, nagyúri tapintatokról, társadalmi lehetőségekről és lehetetlenségekről, formákról és durva nyerseségről, ami 1920 körül ebben a körökben bárkit, bármikor érhetett –, a szó szoros értelmében

kiszédelgett a fogadóteremből, ahol magára hagyta ez a félbolondnak éppen nem mondható, de saját méltóságától ilyen képtelen mértékben megszállott vén herceg.

Nem tudni, milyen hatalmak szálai futottak össze Festetics kezében. Ha valóban „intézkedett és utasított", az láthatatlanul és megfoghatatlanul történt, de „Duci gróf" társaival együtt nagyobb baj nélkül megúszta a királypuccsot.

A meghiúsult hazatérési kísérlet után IV. Károlyt Funchalba vitték az angolok, a következő évben meghalt. Itthon élesen szemben állt a Habsburgok és Horthy személyes híveinek frontja.

Az arisztokraták zöme legitimista, a botrányt szívesen felhasználták volna Bethlen ellen, aki hatalmas volt és politikai erejét nem csökkentette, hogy olykor-olykor erdélyi száműzötti mivoltára tudott hivatkozni, s arra, hogy Magyarország területén egyetlen talpalatnyi földje sincs. Használták volna Teleki ellen, aki egyetlen alkalmat el nem mulasztott, amikor olyannyira féltett osztályának szellemi és erkölcsi színvonalát bírálhatta, s a reá jellemző naivsággal szemére vethette a földbirtokos arisztokráciának: a sokféle társadalmi feszültségért elsősorban őket terheli a felelősség, mert nem képesek átérezni, megérteni, mire kötelez a földtulajdon. Használták volna Horthy ellen, mert elárulta IV. Károlyt, és nyilvánvaló volt: Ottót sem fogja engedni trónra ülni. De Horthy államfő volt, különleges törvényes védelem alatt, azonkívül pedig körülvéve szegedi tisztjeivel – bűntársaival az ellenforradalmi vérengzésekben –, akik közben magasabb katonai posztokra kapaszkodtak, vagy a Várban szolgáltak, de ha nem – mint például Héjjas Iván –, mindenesetre szabad bejárásuk volt oda, és Andrássyék még nem felejtették el: ezek a kapitányok Horthy egyetlen szemrezdülésére vagy intésére képesek voltak gyilkolni. 1925–1926-ban még érezni lehetett a közéletben a gyilkosságok vérszagát . . .

A FŐCSERKÉSZ

Teleki Pál 1879-ben született Budapesten, jogi, földrajzi, szociológiai, közgazdasági és mezőgazdasági tanulmányok után 1903-ban államtudományi doktorrá avatták – furcsa, hogy éppen ezzel a legkönnyebben megszerezhető diplomával soroltatta magát a doktorok közé –, rövid ideig szolgabíró is volt. Tudós és világcsavargó, beutazta Európát, Észak-Afrikát – éppen Szudánt találja alkalmasnak alaposabb tanulmányozásra –, körutazást tesz az Egyesült Államokban, és 1909-ben megkapja a francia Société de Géographie Jomard-díját a japán szigetek kartográfiai történetéért. Felfedezi a világ számára az elméletet, hogy Kolumbus tulajdonképpen a japán szigeteket kereste, amikor felfedezte Amerikát. Még abban az évben Genfben a régi térképek tanulmányozására életre hívott kongresszus vezető csoportjában találjuk, harminc esztendejével Benjamin az öreg tudósok között. Közben beválasztják a Tudományos Akadémiába, a Földrajzi Társaságnak főtitkára, igazgatósági tagja, az első magyar világatlasz szerkesztője. De gróf és Teleki, 1905-ben Szatmár megyében a nagysomkúti kerületben országgyűlési képviselővé választják. Soha nem tudtam magamban eldönteni, tudósi vagy Teleki-mivoltára gőgösebb, mert volt benne valami furcsa, fel-felvillanó gőgös vonás a szerény külső alatt elleplezve – vagy arra a legbüszkébb, ahogyan saját ma-

gyarságát és hazafiságát értelmezte romantikus beleérzéssel. Felelősnek érezte magát a hazáért, végső soron osztálya sorsáért, s ezt olykor meghökkentő módokon tudta kifejezésre juttatni: hősi gesztusokban, szorgalmas, hasznos munkában, de felháborító, hazájára végzetes cselekedetekben, állásfoglalásokban nemkülönben.

Elment katonának, a szerb fronton harcolt, semmiféle vitézi tettéről nem olvastam, nem hallottam beszélni, 1917-ben Esterházy Móric kormánya a Hadigondozó Hivatal élére állította és ott dolgozott 1918 végéig.

Közben hat geográfussal, 60 rajzolóval és statisztikussal elkészítette községenként feldolgozva az ország néprajzi térképét, amivel az országot megvédelmezni remélte a béketárgyaláson.*

A Tanácsköztársaság megalakulásakor svájcban tartózkodott, onnan Bécsbe, majd Szegedre ment, és ha volt központi szellemi koponyája az ellenforradalmi mozgalomnak, ha volt atyja a későbbi sokat emlegetett „szegedi gondolatnak" – ez Teleki Pál volt.

Bethlennel együtt vezetője a bécsi ellenforradalmi szervezkedésnek, az ellenforradalmi kormányokban külügyminiszter és kultuszminiszter, s még sok mindenféle megfoghatatlan funkciója volt.

A „szegedi gondolat" alapjává tette az antiszemitizmust, a születésüknél fogva vezetésre hivatottak fennsőbbségét a tömegek felett, az „idegen" szellemi befolyás intézményes csökkentésére kitalálta a numerus clausust, az egyetemi felvételek szigorú faji ellenőrzését, s – mint Malasits Géza szociáldemokrata képviselő 1928-ban, Teleki bűneit felsorolva elmondta: apja, feltalálója egy sajátosan értelmezett „nem-

* A térképen a magyar lakosságot feltüntető vörös szín dominált, emiatt később „vörös térkép"-nek (carte rouge) nevezték. – *Szerk.*

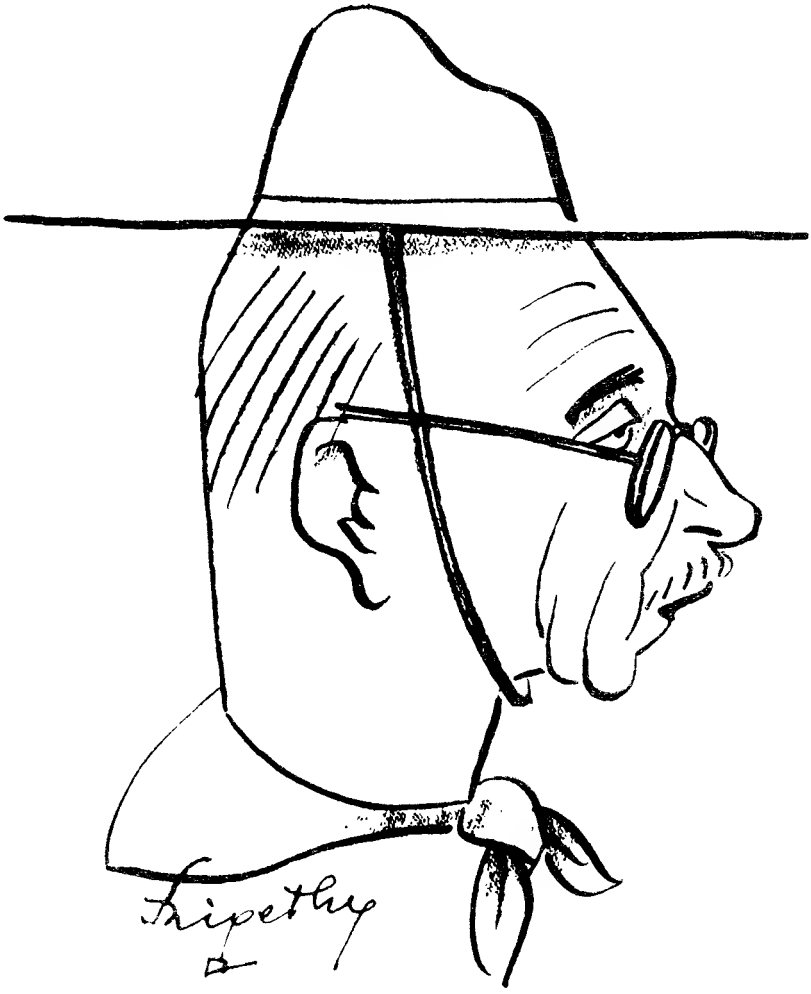

TELEKI PÁL

zeti egység" gondolatnak, amivel 1919 augusztusa óta mérgezik társadalmunkat . . .

Kiszámíthatatlanok voltak cselekedetei, az állásfoglalásai, még – öltözködése is. Ha ez az apró emberke vastag fekete keretű szemüvegével, amely valami bagolyszerű jelleget adott neki, nagy karimájú gombakalapjával, kurta nadrágjával térden felül takart pipaszár lábaival, bakancsban, bottal, főcserkészi adjusztírungban meg-megjelent egy-egy méltóságtól és hivatali nagyképűségtől túltelített ünnepi parádén – erdei gomba a díszmagyarok, tábornoki menték, főpapi reverendák színes, dús pompájában –, soha sem lehetett tudni, menynyi ebben a megjelenésben az ünnepi alkalom lebecsülése, a csúfolódás vagy az öngúny.

Törvénybe iktattatja, bevezeti a botbüntetést – évek múltán, amikor már minden értelmes konzervatív politikus szégyelli ezt a középkorba való barbár visszalépést, töri a fejét, hogyan lehetne semmissé tenni, el is felejtetni az emberekkel, hogy Magyarországon a XX. században ilyesmi történhetett, Teleki faunmosollyal büszkélkedik a törvényesített botozással, noha végrehajtását ő sem kísérelte meg soha.

Miközben egymást váltják a miniszterelnökök, Teleki meghúzódik a tudósaival, és négy kötetre való statisztikai anyagot, emlékiratokat, történelmi fejtegetéseket, térképeket gyűjt össze a béketárgyalások előkészítésére.

– Tudom – mondja ismételten fanyar beletörődéssel –, nem fogja ezt az anyagot soha senki elolvasni, áttanulmányozni, de majd később, egy higgadtabb, tárgyilagosabb, pártatlanabb és szenvedélyektől kevésbé uralt világ sort kerít rá . . .

Amerikai bizottság érkezik Magyarországra a béketárgyalások előkészítésére, ezek megkapják Teleki négy kötetét, elviszik, persze ők se olvassák el, csak későbbi visszaemlékezésekben lehet majd találni utalásokat: az első világháború

egész békeszerződés-anyagában a magyaroké volt a legkidolgozottabb, legáttekinthetőbb.

Apponyival és Bethlennel főmegbízottként utaznak Neuillybe, a béketárgyalásokra, azonban 1920. június 4-én, amikor a Grand Trianon palotában alá kellett írni a szerződést, Teleki már a Simonyi–Semadam-kormány külügyminisztere – „száradjon el a kéz, amely ezt a békeszerződést aláírja!" mondják itthon –, Apponyi és Bethlen is hazatér, Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd, alapjában véve két névtelen senki kap parancsot az aláírásra, meg kell lennie, nem alkusznak a legyőzött Magyarországgal.

Teleki Pált 1920. július 19-én nevezték ki miniszterelnöknek, senki sem gondolta volna, hogy ez az apró emberke egy napon a budapesti főkapitány és egy ijedt rendőr kíséretében megjelenik a hírhedt Britannia Szálloda halljában, vékony sétabotjával tesz egy félreérthetetlen mozdulatot:

– Innen mindenkit kitakarítani! – mondja pattogó hangján, s aztán mindenkit kitakarítanak.

Nem sétált be ostobán valami csapdába, előbb megbízható katonasággal, rendőrséggel körülvetette a Britanniát. Horthy még így is aggódott, s Fischer Lajos századost – a későbbi vezérezredest, Keresztes–Fischer Ferenc fivérét –, katonai irodája akkori helyettes vezetőjét késő este elküldte Prónayhoz a Hungária-szállóba, ahol az Gosset angol katonai attaséval vacsorázott, megüzente neki, mi készül, és kérte, ne gátolja az akciót. Prónay mindenesetre a Britanniához autózott, Héjjast és néhány tisztjét személyesen igazolta, szedte ki a razziázók kezéből.

„Antiszemita vagyok!" „Én vezettem be a botbüntetést!" „Csináltam egy rossz földreformot!" „Bevezettem a numerus clausust, hogy egyengessem a keresztény ifjúság érvényesülésének útját!" – ilyeneket később sűrűn lehetett hallani Telekitől, néha hetykélkedve, néha dicsekedve, vagy éppen

támadást provokálva. „És én vetettem véget Magyarországon a fehérterrornak!" – ezzel szokta befejezni 1920-as cselekedeteinek felsorolását.

A fehérterror borzalmait nem lehetett elrejteni a világ elől, az 1919-es proletárdiktatúra magyar emigrációja nap mint nap közölte újságjaiban és terjesztette a nyugati munkáspártok közvéleményében a gaztettek hírét és dokumentumait. Teleki minden elvakultságával számító politikus volt, érezte, hogyha Magyarországot be akarja fogadtatni a konszolidáltabb polgári országok családjába, a gyilkosokkal valamit tenni kell . . .

Nem húzathatta őket akasztófára – annál kevésbé, hiszen hatalmát nekik köszönhette –, még arra is ritkán adott alkalmat, hogy valakit rablásért, erőszakért, zsarolásért, emberölésért bíróság elé állítsanak. Horthy különben is tűzzel-vassal megvédte gyilkosait, aki mégis bajba került, azt egyéni kegyelemmel futni engedte.

Hamarosan felismerte, hogy az államvezetés bevezetett és elfogadott módszerei közül most már ki kell iktatni az egyéni és tömegbosszúkat, a gyilkosságokat, a kisstílű rablásokat, a tiszti különítmények törvényen felül állásának vészes fogalmát, s mindazt, ami ezzel összefüggött. Teleki ezt elvégezte, s amikor elment a kormány éléről, Bethlenre már csak az a feladat várt, hogy megszilárdítsa a kormányt, a súlypontot Horthy környezetéből áthelyezze a Sándor-palotába, a miniszterelnökségre, létrehozzon egy „jogrendet" – legalábbis valamit, amit annak gondolt –, a gyilkosokat kiszedje a kirakatból, kicsit elrejtse a külvilág elől, aztán reálisabb alapokra helyezze a külpolitikáját. Közben annak is módját lelte, hogy az antiszemitizmust ezután már kizárólag a szegény zsidókra korlátozza, a gazdagokat pedig udvarképessé tegye Horthynál. A bethleni konszolidáció alapjait azonban Teleki rakta le.

IV. Károly 1921-es húsvéti hazatérési kísérlete Telekit Szombathelyen érte, soha sem fogjuk tudni kinyomozni, hogyan történt: a király előtt indult Budára, hogy „előkészítse" Horthyt váratlan trónfoglalásra készülő vendége illő fogadtatására, de mire a fővárosba érkezett, a kormányzó már el is tanácsolta innen felséges urát, aki iránt való lojalitását nem győzte hangoztatni. Teleki pedig, az ország miniszterelnöke – valószínűleg nem egy útszélen felszedett amatőr gépkocsivezetővel – „eltévedt a dunántúli utakon", így az eltanácsolásban semmi szerepe nem volt.

Utána azonban lemondott, mert Horthy – Gömbös és Kozma tanácsára – hadparanccsal fordult a hadsereghez, az országhoz is, s ennek alkotmányos ellenjegyzését Teleki Pál megtagadta. A hadparancs mégis megjelent: a Magyar Távirati Iroda – Kozma Miklós – kiadta, a cenzúra gazdája – Eckhardt Tibor – a miniszterelnök tilalma ellenére engedélyezte a közlését, a MOVE című katonai szaklap – főszerkesztő Gömbös Gyula – kinyomtatta.

Teleki elment – titokzatosan tudott jönni és menni, ami egyaránt politikai és cserkészerény –, lemondását annyira alakiságnak gondolták, hogy a miniszterelnökségen az új kormány kinevezéséről jó időben előre megfogalmazott kommünikében kormányelnökként megint Teleki Pál szerepelt. Tévedtek – azután a kommünikében áthúzták Telekit, beírták helyére Bethlent: a kor egyik legjellegzetesebb dokumentuma ez a fogalmazvány.

Telekinek zsebében volt az akkori idők egyik legfigyelemreméltóbb papírja: a világháborúban legyőzött központi hatalmaktól elsőnek őt hívták meg az Egyesült Államokba, nyolc előadást kellett tartania a Williams College nyári egyetemén gazdasági kérdésekről és a Duna-medence speciális problémáiról.

Ez már előjátéka volt egy későbbi, nevezetes meghívásá-

nak: tagja lett annak a népszövetségi hármas bizottságnak, amely a török–iráni határvitában döntött. A három előkelő úrnak lényegében arról kellett határoznia, kinek mennyit juttatnak a mosuli petróleummezőkből.

Közben pártonkívüli képviselő, s érdekes módon csak 1926-ban, a frankügy lezárása után lépett be Bethlen István Egységes Pártjába.

Feláll az országgyűlésen, két óra hosszat beszél, monoton, hangsúlytalan egyhangúsággal, néha körülnéz, s mintha örvendezne, sokan alszanak már, s milyen kevesen vannak, akik nem szöktek meg az unalomtól. Aztán negyedórás szellemes záróakkorddal fejezi be szónoklatát, félelmetes éles hangon szétszedi a tárgyalt törvényjavaslatot:

– Világos – mondja végül –, hogy erről a problémáról rosszabb javaslatot nem dolgozhatott volna ki a kormány. De más javaslat nincs, ezt megszavazom.

Máskor:

– Elfogadom a javaslatot azzal, hogy a következő kultuszminiszter tartsa első kötelességének egy új törvény kidolgozását erről a témáról.

Aztán ő lesz a legközelebbi kultuszminiszter, és esze ágában sincs hozzányúlni a törvényhez.

Egyszer majd nagyon utálja Hóman Bálintot, keresztüllát rajta, tudja, hogy történészet ide, történészet oda, tudományos rang ide vagy amoda, Hóman testestül-lelkestül eladta magát a németeknek. (Nem azt kifogásolja, hogy Hóman átvedlett fasisztának és a fasisztáknak adja el a hazát: Teleki maga is a fasizmus szülői közé számít a „szegedi gondolataival", sok éves politikai munkájával, de a hazát, az országot félti a németektől, s Hómannak az a bűne, hogy a németekkel szerződött.) Felsőoktatási törvényjavaslatáról kegyetlen bírálatot mond a felsőházban. Megint órákig beszél, üres az ülésterem, fent, az óra alatt bóbiskol az elnök, talán Boccac-

ciót olvas a jegyző, ketrecükben a gyorsírók szenvednek, az újságíró karzaton egyszál magamban ülök, várom, mert tudom, hogy valahol csattanója is lesz ennek a halálosan unalmas, hosszú, összevissza beszédnek.

Valóban, végül megmagyarázza emelt hangon, minden szót megfontolva: rossz a törvény, s a miniszter, aki benyújtotta, nem ismeri a problémákat, nem alkalmas arra, hogy a kormány tagja legyen.

Utána megszavazza a törvényjavaslatot.

Nemsokára ő lesz a miniszterelnök: teljes bizalmáról biztosítja Hóman őexcellenciáját és felkéri, hogy maradjon a helyén, az új kormányban is töltse be a kultuszminiszteri széket – olyan kiválóan, amint a lemondott kormányban betöltötte . . .

Az Angliából átplántált hazai sovinizmussal telített cserkészet patrónusa, ha éppen megunta a felnőttekkel való foglalkozást, aprócska és nagyobb cserkészei között tölti az idejét. A numerus clausus atyja, ösztönzője és alapítója a híres és hírhedt főiskolás szövetségeknek, a Turul Szövetség legmagasabb rangját viseli: fővezér. Egy alkalommal a felsőházban olyan éles antiszemita beszédet mond, hogy a püspökök is dermedten hallgatják, a grófok csak szórványosan tapsolnak.

Az egyetemeken egymást követik a zavargások, az egyetemi hatóságok, a kultuszminiszter, a kormány tehetetlenek. Teleki megfoghatóan sehol sincs jelen, de valahol mindig a háttérben van és Hegymegi Kiss Pál kimondja a parlamentben:

– Teleki gróf úr az egyetemi szervezkedések feje, felelős a verekedésekért!

– Nem érdekel, mit írnak és mondanak rólam – válaszol Teleki az újságíróknak.

Bethlen – elképzelhetjük milyen kényszeredetten – nyilvánosan kéri Telekit, vessen véget az egyetemi zavargásoknak.

Teleki nem felel, de aláír egy emlékiratot, amelyben a numerus clausus törvény szigorítását kérik.

Professzori minőségében vizsgáztat, kint a folyosón vad verekedés folyik, a zsidó hallgatók és a békés semlegesek segélykiáltásait alig-alig nyomja el a megvadított többség üvöltése, diadalordítása. Egy magántanár berohan Telekihez, kéri, jöjjön, segítsen, mert félő, hogy a feluszított tömeg kidobálja az ablakon a kisebbséget, isten tudja, mi lesz még ebből...

A gróf savanyú mosollyal feltekint:

– Amint látni tetszik, vizsgatémánk éppen a tenger. Ezek a külső zajok alkalmasak, hogy aláfessék a jelölt urak előadásait, a feleletek hátterében úgy hatnak, mintha a tenger mormolását hallanánk...

Marad a helyén, a magántanár elrohan, másfelől keres segítséget, nem nagyon kap. A verekedések ősszel és tavasszal, évről évre megismétlődnek, Teleki Pál gróf változatlanul országos főcserkész, a Turul Szövetség fővezére és az antiszemita egyetemi ifjak bálványa. Neves tudós, nagy tekintélyű államférfi idehaza, kedve, gusztusa szerint használja vagy nem használja a tekintélyét. Néha hónapokig nem lehet hallani róla semmit, aztán a legváratlanabb helyen bukkan fel – Ausztráliában vagy a Sárréten.

Ellenségei szeretik kézlegyintéssel elintézni: bolond – mondják, s nem is kell nagyon körülnézniük, hogy cselekedeteiből, állásfoglalásaiból, magatartásából bizonyítékokat gyűjtsenek megállapításuk alátámasztására.

Az arisztokraták nagy része azonban zseniális embernek, nagy hazafinak tartotta. Volt benne valami egy múlt századból ideszakadt iskolamesterből, aki nádpálcával jár-kel a közéletben, kemény igazságokat vág az emberek fejéhez, és ostobaságokon rágódik, osztálya történelmi felelősségének és züllésének legszókimondóbb hirdetője, de közben tömér-

dek osztálygőg öntudatos hordozója, s ha tőle függne, kommandóra ébrednének, dolgoznának, pihennének és térnének aludni a magyarok. A parancsokat ő adná, mert gróf, s mert Teleki . . . S a felnőttek számára is legalább hetenként egy játéknapot engedélyezne – mert főcserkész.

Európáról és Magyarországról kiadott tanulmánykötetében olvashatjuk:

„Az emberiség nagy tömege arra való, hogy abból úgy, ahogyan a természet teszi, kiválogatás útján a javát kitermeljük. A tömegek elárasztják a legfelsőbb oktatás intézményeit, és csak meggátolnak abban, hogy jobban kiválogassuk és neveljük az elitet, s hogy nekik szentelhessük munkánkat."

Ennek az elit-kiválogatásnak furcsa és Teleki által feltalált formája volt a numerus clausus, amit újra meg újra szigorítani akart. De nem titkolta, hogy diákjainak zöme jobban verekszik mint tanul. Egy-egy parlamenti beszédének mélységébe eltemetve olykor elképesztő példákat mondott a budapesti egyetemeken tapasztalt tudatlanságról és üres diplomahajszolásról.

Hitler hatalomra jutása és a germánság felsőbbségének meghirdetése *után* írta egyik tanulmányában:

„Európa különböző tájairól származó emberek sokszor finoman differenciált eszméinek találkozása, ütközése és versenye ad az európai szellem fejlődésének lendületet, izmosságot és finomságot."

Fajvédő volt, a maga 1919–1920-as módján, antiszemita, s ezt a szemléletét politikában, közéletben, egyetemen, ifjúsági mozgalomban következetesen és mindenképpen méltatlan módon érvényesítette, de élt benne a sóvárgás, hogy szolgáljon egy „európai szellemiséget", s fokozatosan ő is felismerte a nácizmusban kitenyésztett és még kitenyészthető szellemiségben rejlő politikai és kulturális veszedelmeket, amelyek Magyarország jövőjét vészterhesen fenyegetik.

„HŐSÖK" ÉS ZSIVÁNYOK

E fejezet címét Windischgraetz Lajostól kölcsönöztem. 88 éves korában, kevéssel Bécsben bekövetkezett halála előtt adta ki könyvét a frankhamisításról „Helden und Halunken" – „Hősök és zsiványok" címmel.* A könyvnek az volt a célja, hogy bebizonyítsa az utókornak, a frankhamisítás nagyszerű hazafias cselekedet volt, az irredenta és királypárti mozgalmat szolgálta. Horthy Miklós és Bethlen István voltak a zsiványok, akiktől engedélyt kellett kérni az akcióra – utóbb cserbenhagyták a hősöket, Windischgraetzet és barátait. Az újságírónak, aki ismerte a kort és embereit – egészen közelről látta őket – ridegen el kell utasítania Windischgraetz Lajos herceg hősi rangsorolását. El kell utasítania könyvének azt az állítását is, hogy a frankhamisítást a kor vezető legitimista politikusai, gróf Andrássy Gyula, gróf Sigray Antal és őrgróf Pallavicini György kezdeményezte volna, állítólag azért, hogy a nemzetközi pénzpiacon tönkretegyék Franciaország hitelét, másrészt feltöltsék azt a legitimista pénzalapot, amit Windischgraetz kezelt, megteremtsék fedezetét annak a „katonai magnak", amit a Habsburgok hazahozatala szolgálatára Sárospatakon megszerveztek. Nem

* A frankhamisítás főbb tényeit és pontos adatait tartalmazó dokumentumokat lásd Iratok az ellenforradalom történetéhez. III. köt. Kossuth Könyvkiadó 1959.

hiszek abban, hogy a legitimisták bármiféle pénzalapot Windischgraetzre bíztak volna. A herceg egykor IV. Károly barátja – egy gyenge császár –, gátlástalan rossz szelleme, Zitának, a feleségek isteni küldetése hitébe beleszédült császárnénak rossz tanácsadója, Károlyi Mihályné mostani tanúságtétele szerint is a Burg egyik legkártékonyabb méregkeverője volt. Olyan sötét figura, hogy a császár Esterházy Móric kabinetjébe sem tudta belekényszeríteni, a herceg egyénisége és erkölcsi színvonala annyira nem felelt meg a gróf ízlésének, hogy kormányalakítása idején merev tagadással utasította el, hogy befogadja munkatársai közé. Így aztán csak 1918-ban, a minden mindegy mértékben hajlékony Wekerle Sándor kabinetjében lett közélelmezési, majd népjóléti miniszter. A frankügy idején lezüllött, eladósodott, rossz hírű mágnás Ausztriában, Németországban magyarországi birtokaira vesz fel uzsorakölcsönöket, Magyarországon ellenőrizhetetlen külföldi vagyontárgyaival szédíti a zugbankárokat. „Csak Sárospatakon egy tagban van tízezertizenkétezer holdam", mondja egy bécsi nyilatkozatában. A valóságban abban az időben 3466 hold szántóföldje, 2941 hold erdeje volt Patakon, s övé a Rákóczi-vár, leromlottan, elhanyagoltan – mindez adóssággal agyonterhelve. Ha tehát a legitimistáknak lett volna pénzalapjuk, Windischgraetz az utolsó ember, akinek kezébe adják. Festetics Tasziló herceg, vagy még inkább Sigray gróf őrizte volna. Elfogadhatatlan az is, hogy Andrássy vagy Sigray tervezte volna a pénzhamisítást. Sok rosszat lehetett elmondani erről a két emberről – Andrássy Gyula valóban kora legsötétebb reakciós figurája volt –, de mindketten amolyan kaszinótagok, mintamágnások a múlt legszigorúbb mértéke szerint, akikről elképzelhetetlen, hogy a pénzhamisítás gondolatát be tudták volna sorolni fegyvertárukba.

WINDISCHGRAETZ LAJOS

A frankhamisítási botrány 1925 végén robbant ki. December 14-én Hágában hamis francia ezerfrankost akart beváltani egy bankban Jankovich Arisztid nyugalmazott ezredes, diplomáciai útlevéllel rendelkező magyar úriember. Őt és két társát egy koffer hamis bankó társaságában letartóztatták. A magyar kormány próbálta elsimítani az ügyet, azonban a hollandoknak semmi érzékük sem volt a magyar kaszinótagok méltóságának értékeléséhez, s a letartóztatott magyar urakat közönséges bűnözőkként kezelték. Franciaország pedig elégtételt követelt. A levegő itthon tele volt félelemmel és gyanúkkal, senki sem tudta, hol áll meg az eldobott kő. Amikor kitudódott, hogy Jankovichék a holland rendőrség előtt – miután diplomata útlevelük nem használt – Windischgraetztől származó megbizatásukra hivatkoztak, nem volt a magyar életben valamennyire járatos és a címektől el nem kápráztatott ember, akinek ne az lett volna az első reakciója a hírre: Windischgraetznek pénzre volt szüksége – frankot hamisított.

Meglepetést okozott, amikor a herceggel együtt Nádosy Imre országos főkapitányt is az ügyészség kezére adták, de akkor már sejteni lehetett, hogy nála is nagyobb figurák mentéséről, rejtegetéséről, leplezéséről van szó – talán Horthyról, de leginkább Bethlenről. Amikor aztán kiderült, hogy a hamis bankókat az Állami Térképészeti Intézetben gyártották – már Teleki Pálra is kellett gondolni, mert nélküle abban az intézetben még egy Budapest-térképet sem lehetett elkövetni...

A Térképészeti Intézetben szolgált S. F. barátom, szép magyar nevű sváb gyerek, főhadnagyi rangban, uniformist azonban csak vasár- és ünnepnapokon viselt. Az intézet katonai intézmény volt, de a békeszerződés tiltotta ezt a jogi helyzetét, tisztjei hétköznapokon civilben jártak. Vezetőit

olyan furcsa címekkel illették, mint vezér, tanácsos, vezérfőtanácsos, vasárnap ezredesek, tábornokok . . .

Barátomat egyszer kihallgatták, aztán futni hagyták. A hamisítás kirobbanásának harmadnapján ő vitt be az intézetbe, ahol elképzelhetetlen zűrzavar és rendetlenség uralkodott. A kapuban senki sem kérdezte, ki vagyok, mit akarok. (Mint utóbb kiderült, így tartották első helyszíni szemléjüket a franciák is.) Barátom mutatta az irányt, merre menjünk a „szigorúan titkos" katonai intézményben, az alagsorban sunyi szemhunyorítással rábízott egy őrmesterre. Ez aztán továbbvezetett, nemsokára rámutatott egy halomra, ami szemétdomb épp úgy lehetett, mint ismeretlen és érthetetlen szerkezetek, alkatrészek, egyebek gyűjtőhelye.

– Hát kérem, ez volt az egész hétszentség – mondta az őrmester –, még majdnem minden itt van, csak turkáltak benne . . .

Néhány ember már ült, tagadott vagy beismert, dicsekedett vagy ártatlan képpel álmélkodott a vádak hallatára, az ország legnagyobb politikai és kormányzati pozíciói inogni látszottak, de a hamisítás színhelyéről a bankóprést, a papírt, a jól-rosszul sikerült kliséket csak negyed-ötödnap vitte el a rendőrség.

Barátom – miután megittuk a második üveg bort – vidáman eldicsekedett vele, hogy a legjobban sikerült kliséket nem is adták oda a rendőrségnek, eldugták, hátha még egyszer szükség lesz rá . . .

Részeg-boldogan mesélt, mert már tudta, hogy őt nem csukják be, viszont hazafias érzelmeiből nem engedett.

Mindenesetre még ma is érdekes, hogy Windischgraetz könyve szerint másfél millió darab hamis ezerfrankost nyomtak. Ebből az első tízezer még a hamisítók véleménye szerint is használhatatlan volt, elégették. A hollandok 8000 darabot foglaltak le. Néhány hét múlva egy kötegben 6674 darab

ezrest találtak a Nyugati pályaudvar csomagmegőrzőjében. Hogy a többi bankóval mi lett, bármilyen hihetetlenül hangzik, szóba sem került a tárgyaláson. A franciák sem kérdezték.

Teleki Pál a frankhamisítás idején éppen tudósszakaszában tartott, amit úgy kell érteni, hogy sűrűbben fordul elő az egyetemen vagy a nyugati világ legmagasabb rangú tudományos intézeteinek előadótermeiben, mint a magyar országgyűlésen, lehet, hogy népszövetségi szakértő, lehet, hogy a Standard Oil vagy a Shell szaktanácsadója egy-egy adott kérdésben.

Windischgraetz azt mondja, de 1925-ben mi is tudtuk, hogy az urak valamikor 1921–1922-ben szánták rá magukat a frankhamisításra, és miután a Ludendorffék ajánlotta szakértők nem tetszettek, Telekihez mentek tanácsért. Nem tisztázódott, hogy az adott időpontban miniszterelnök volt-e vagy sem, de mindenesetre körülnézett, és megjelölte a hamisításra alkalmas intézményt – az Állami Térképészeti Intézetet – s a legjobb nyomdászszakembert, Gerő László őrnagyot, aztán hagyta, menjenek a dolgok a maguk rendje vagy rendetlensége nyomatéka szerint.

Windschgraetzék felkeresték Gerőt, az őrnagy ezt jelentette Telekinek. Már nem volt miniszterelnök, de a Térképészeti Intézet gazdájának számított.

– Nem érdekel a dolog . . . – ezzel bocsátotta el Gerőt.

Aztán – mint mellékes tanúvallomásokból kitűnt – egyszer szólt Bethlennek: – Te, István, ezek valami frankhamisításban törik a fejüket?

Amúgy Sanyarú Vendel, a jámbor polgár módján mondta, odavetve.

Bethlen szólt Nádosy Imrének, az ország főrendőrének: – Ügyelj rájuk, nehogy valami bolondságot csináljanak!

Így került Nádosy a frankhamisításba. Ügyelt.

Teleki be-benézett a Térképészeti Intézetbe, Hajts tábornok vagy Kurtz tábornok – akik utóbb a vádlottak padjára kerültek – próbálták neki jelenteni a hamisításról ezt vagy amazt, Teleki állítólag elhárította, se igent, se nemet nem hallottak tőle.

Mikor a kihallgatások folytak, Károlyi Imre gróf – megint egy legitimista mágnás – jámboran vallotta:

– Teleki a gyártás ideje alatt mondta nekem, hogy nem vesz részt a frankhamisításban.

– Tehát tudott a műveletről? – kérdezte egy ügyvéd.

– Persze. Csak nem vett részt benne.

Auer Pál, a franciák magyar ügyvédje közbekérdezett:

– Mivel magyarázta ezt Teleki gróf?

– Azt mondta, nem ér rá foglalkozni a dologgal – felelte Károlyi.

– Telekit is megkérdezte az ügyész. Nem azt kérdezte tőle, hogy ő jelölte-e ki a hamisításra alkalmas intézményt, a megfelelő szakembert, ő adott-e utasítást a Térképészeti Intézet tábornokainak, hogy rendezkedjenek be a hamis bankó gyártására. Azt kérdezte: miért nem vett részt a hamisításban?

Teleki: – Nekem más dolgom volt, kérem!

Lehet, hogy valóban más dolga volt. Az adott napokban talán Bánffyhunyad vagy Besztercebánya lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális keresztmetszetével foglalkozott, vagy azon törte a fejét, hogyan lehet valami domborzati árnyalatot jobban kifejezni a térképészetben, mint ahogy eddig tették.

Nádosy védője kísérletet tett, hogy belekeverje Telekit a perbe, de ez egy politizáló lipótvárosi ügyvéd volt, hiányzott belőle az érzék a finomabb kaszinói árnyalatok megértéséhez.

– Teleki – mondta Gál Jenő – úgy érzett, mint Nádosy. Hogy az eszmei közösség áramlása él-e még Teleki Pál gróf lelkében, vagy sem, még benne van-e az eszmei közösség,

amely oly közel hozta a vádlottakhoz, egyedül az ő titka, lelkébe senki sem láthat . . .

Telekinek semmi mondanivalója nem volt az eszmei közösségről, mire előbb az ügyészség, aztán szabályos jogi procedúra után a vádtanács megszüntető végzést hozott az ellene indított vizsgálat ügyében. Ez a magyar büntető perrendtartás szerint annyit jelentett, hogy a bíróság előtt még csak megközelíteni sem lehetett Teleki Pál szerepét a frankhamisításban. Bűnösségéről vagy büntetlenségéről elmélkedni a sajtóban nem volt tanácsos, aki megkísérelte volna, saját fejét töri be, mert igazán nem bizonyíthatja. Így aztán Teleki emelt fővel, vidáman járt-kelt a sok ijedt ember között, mindaddig, amíg a frankhamisítás foglalkoztatta a világot.

Teleki „mással volt elfoglalva", az urak folytatták a „szamárságot".

Tárgyaltak itt, amott, szervezkedtek, németekkel alkudoztak papírról, értékesítésről, az Állami Térképészeti Intézet nyomta a bankót, azután . . .

1925 november végén egy Horváth Lóránd nevű rokonszenves ijedt cégvezető megjelent Kozma Miklósnál, a Távirati Iroda főnökénél, és rémülten előadta: ő bejáratos a Nemzeti Szövetségbe, s ott nem tudni kik, nem tudni mi célból, tömérdek hamis francia ezerfrankost tárolnak, itt valamit tenni kell!

A képviselőház éppen ülésezett, Kozma sietett a Házba, a folyosón megállította Bethlent:

– Mondtam – vallotta később –, hogy fantasztikus marhaságnak tartom az egészet, de kötelességem jelenteni, nehogy valami ostobaság süljön ki belőle. Bethlen a cvikkerén keresztül szó nélkül rám nézett, aztán továbbment . . .

„Valaki" megállította őt a parlament folyosóján – írta másnap Perényi Zsigmondnak, a Nemzeti Szövetség elnökének – „talán Ráday Gedeon volt vagy Görgey István" –

amilyen fáradsággal tagadta Kozmát, akár Telekivel való találkozásait is tagadhatta volna. De így valami misztikumba burkolta a bejelentést, s kérte Perényit, nézzen utána.

Perényi azonnal válaszolt: a szövetségért jót áll, azonban attól tart, hogy van valami igazság a bejelentésben. A Nemzeti Szövetségnek mint hazafias szervezetnek, semmi köze sincs a dologhoz.

Bethlen – éppen Genfben, nemzetközi tárgyalásokra volt indulandó –, Perényi levelét átadta Prónay György báró miniszterelnökségi államtitkárnak, azzal az utasítással, keresse fel Nádosy Imrét, ő az ország főrendőre, „járjon utána, nehogy valami disznóság történjék".

Prónay néhány nap múlva a Kossuth Lajos utcában, a Nemzeti Kaszinóból jövet belebotlott Nádosyba, közvetítette Bethlen utasítását.

A kör bezárult: elhangzott, visszavont és módosított vallomások egész sora szólt arról, hogy Bethlen tudott Windischgraetz terveiről, és éppen ő utasította Nádosyt, hogy „a nemzeti és hazafias érdekek védelmére" vegyen részt a dologban. Most Nádosyra bízták a vizsgálatot – valóban a legalkalmasabb emberre.

Prónay sokáig várta Nádosy jelentését, közben Bethlen hazatért, és az államtitkár sürgető kérdésére az országos főkapitány közölte vele: jelentést tett Bethlennek. Neki is vannak bizonyos értesülései . . . Windischgraetz keze benne van . . .

Ez a jelentésjáték körülbelül abban az időben zajlott le, amikor Jankovichék csomagolták a hamis bankókötegeket a hollandiai kirándulásra.

Jankovichék letartóztatásáról az első hírek Kozma Miklóshoz, a Távirati Iroda főnökéhez érkeztek, Bethlennel nem tudott kapcsolatot teremteni, Prónay államtitkárnak jelentette az ezredes letartóztatását, és utasításokat kért.

Csodálkozva és bosszankodva hozzáfűzte:

– Én Bethlent idejében figyelmeztettem.

– Hol és mikor?

– A parlamentben, hetekkel ezelőtt.

Prónay nem akart, nem mert rosszat mondani a gazdájáról, de azt nem hallgatta el: Bethlen nem emlékezett, hogy Kozmával beszélt volna. Nem emlékezett rá, hogy ki volt . . .

– Igen – mondta Kozma –, Bethlen mindig tudja, mire kell emlékeznie és mit kell elfelejtenie.

Amíg ki nem derült, hogy a franciák elnézőek, engedékenyek és nem az országot, sőt még csak nem is a kormányát akarják a világközvélemény ítélőszéke elé ültetni, folyt a rendőrségi, ügyészségi vizsgálat, ezekről írtak a lapok, de az állami vezetők felelősségéről még a szociáldemokraták is csak óvatos fogalmazásban beszéltek. A polgári ellenzék nagy része a hallgatás erényét gyakorolta, amit Vázsonyi mondott és tett – lehetőleg csak zárt ajtók mögött! –, az inkább jogászi és legitimista állásfoglalás és mozgás volt, mint ártó szándék kifejezése az igazi felelősök ellen. A Bethlen és Teleki ellen fenekedő mágnás arisztokratákat valakik féken tartották, hallgatásra kényszerítették, s ezeket a valakiket sokak és nem tájékozatlan emberek Festetics Taszilóban és Esterházy Móric grófban vélték sejteni. Festetics kedvelte Teleki Pált – a korból megmaradt történelmi dokumentumokból látjuk, milyen szoros baráti, bizalmas kapcsolatok fűzték egymáshoz Telekit és Festetics Györgyöt, aki 1933-ban a hercegi címet örökli apjától. A keszthelyi herceg közben megenyhült Horthy iránt, de ha 1921 őszén tudott „intézkedni", hogy Bethlen engedje futni a legitimista vezetőket, 1925–1926-ban „Duci grófék" s a többiek magatartásába is beleszólhatott, mindaddig, amíg a frankbotrány miatt az ország érdekét látta veszélyeztetve.

Esterházy Móricot miniszterelnöki múltja, hallgatag okos-

sága, gazdasági eredményei emelték a többi arisztokrata fölé, s talán még az a megvető közöny is, amivel 1919-ben a Nemzeti Kaszinóból történt kizárását fogadta. 1919-ben saját cselédei bizalmából elkobzott birtokának termelési biztosa volt, az ellenforradalom győzelme után a Prónayval cimboráló, cselédakasztató mágnások csakugyan nem tűrhették őt meg maguk között a kaszinóban. Esterházy olykor savanyú mosollyal emlegette, hogy megvan a kaszinó nélkül – s nem tért vissza oda, amikor a többiek úgy gondolták, a kaszinó nem lehet meg nélküle, aki az ország első mintagazdája volt.

Furcsa körülmények között ismerkedtem meg vele: a tatai személyvonaton utaztunk I. osztályon, egy fülkében, nekem mint újságírónak és a grófnak mint képviselőnek szabadjegye volt. A gróf közlékeny, barátságos, harctéri emlékeiről beszél, mutatja parancsőrtiszti aktatáskáját, amivel folyókon úszott át, gépfegyvertűzben földhöz lapulva féltette életét, a bőrtáska volt a fedezéke, mindig vele van, éjszaka az ágya mellett.

– Bocsánat – motyogja, mert amilyen értelmesen és tartalmasan beszélt rendszerint, éppen olyan nehezen érthető motyogásra váltotta át néha a szavát –, bocsánat, megnézem a családomat . . .

Átment a kocsi másik végébe, ahol a II. osztályon utazott a kegyelmes asszony a gyerekekkel – mert az ő menetjegyüket pénzért kellett megváltani, s I. osztályra nem futotta az Esterházy-vagyonból . . .

Akkor még álmélkodtam, de később már azon sem csodálkoztam, amikor láttam, hogy Móric gróf nyári ülésszakok idején magával cipelte elég elnyűtt, zsíros kalapját, ülésterembe, folyosóról folyosóra, tanácskozásokra – csak ruhatárba nem adta, mert 20 fillér volt a ruhatári díj az országházban.

Így élt, gyarapodott Esterházy Móric, Festetics Tasziló pedig – hátrahagyott adósságait beszámítva egyetlen főúri

emberöltő alatt elvert vagy százezer hold földet. Esze, tekintélye, befolyása mind a kettőnek rendkívüli . . .

Amikor tehát köztudottá vált, hogy a franciák nem követelik Bethlen fejét, nem kívánják kimondani a kormány felelősségét – mert azt is megtehették volna –, s Teleki mentesítéséhez is hozzájárulnak, már többen is véleményt nyilvánítanak.

– Meghibbant, magukat hazafiaknak mondó kalandorok... – mondja Zichy János.

– Botrányos bűnügy, tarthatatlan belügyi helyzet . . . – így Apponyi, akinek a véleménye különben most már nemigen számít, „szenilis hülye!" mondják róla a kormánypártban.

Baross Gábor, a Postatakarékpénztár kompromittált vezérigazgatója fenyegetőzik, ha hozzányúlnak, beszélni fog . . .

– Én azokat az urakat, akik frankot hamisítottak, kegyetlenül megbüntetném ugyan, de megvetni nem tudom – jelenti ki Andrássy Gyula. – Voltak köztük eddig is olyanok, akik barátaim voltak, őket ezután is barátaimnak fogom tartani.

Innen már csak egy lépés, és Wolff Károly, a Bethlennel koalícióban kormányzó Kereszténypárt feje, a titkos társaságok egyik alapítója, főnöke, Budapest városházának ura, bírósági kihallgatás után „Szervusz, Imre, szervusz Lajos!" módon búcsúzik a per fővádlottaitól, s azok kedélyes-barátságosan integetnek utána:

– Szervusz, Károly! – és Töreky nem utasít rendre senkit. Sigray Antal és Pallavicini György személyi gyűlölettől is fűtve neki-nekirohan Bethlennek, viszont Friedrich István, az egykori ellenforradalmi miniszterelnök, a „keresztény ellenzék"-ből a sokat tapasztalt ember humorával veszi tudomásul, hogy itt a kulisszák mögött kialakult a végjáték, kiosztották a szerepeket, mindenki tudja, hol a helye, mit kell mondania, bírósági kihallgatásán vidáman „együtt játszik" a bírósággal s a vádlottakkal.

Vázsonyi Vilmos a parlamenti bizottság zárt ajtói mögött keményen hadakozik, megfenyegetik és éreznie kell, hogy a fenyegetés – a szegedi kapitányok hangja.

– Erkölcsi züllés van, és nincs fékező erő –, így kesereg az ügy kirobbanása után fél évvel Rakovszky István a Házban.

Az elítélt bűnösöknek letelik a büntetése vagy kegyelmet kapnak. Nádosy Hartán mintafogoly és fizikai munkát végez mindaddig, amíg meg nem érkezik majd az amnesztiája. Windischgraetz „beteg" és a pesti éjszaka kóbor lovagja – egyszer neki is kegyelmet ad a kormányzó, s neki lesz a legnagyobb hangja: elégtételt, kártérítést követel. De ezek későbbi gondok. A hamisításért „felelős" katonatisztek lenyomnak néhány hónapot a fogságban, aztán szélnek eresztik őket, Gerő Lászlót Miklós Andor Athenaeum Nyomdájához hívják meg igazgatónak, mert nemcsak pénzhamisítónak kipróbált jeles térképész, hanem a nyomdatechnika magasiskolájának is művésze.

ZADRAVECZ ÉS ARKANGYALA*

A frankhamisítás résztvevőit Zadravecz István tábori püspök eskette fel.

Amikor Zadraveczet, Horthy kedvelt szegedi papját előállították a főkapitányságra és estére ott is tartották, Földi Mihály körülnézett a Pesti Napló szerkesztőségében:

– Valakinek el kellene mennie Zadravecz villájába, a Pasarétre. Talán az anyját és a titkárát, páter Bónis Arkangyalt találja otthon. Bónis Prónay Pál papja volt a nyugat-magyarországi felkelés idején, s ha Gömbös Gyula akkori jelentéseinek hinni lehet, néhány tisztet személyesen küldött el a másvilágra . . .

Jelentkeztem: Elmegyek én a Zadravecz-villába.

Egyeztettük az órákat – ha nyolc órára nem kerülnék vissza, Hetényinek bejelentik az eltűnésemet.

Azon az estén, amikor a Pasaréti úti Zadravecz-villába indultam, a villa gazdája még tábori püspök volt, de amint rendőrségi kollégáink elmondták, nagyon-nagyon becsinált ember. Az évek folyamán annyi mindent és annyi mindenkit áldott meg, hogy félnie kellett: ha a magyar rendőrség futni hagyná – amiben reménykedett –, Róma üt a fejére. Nem volt ez a püspök sem Kapisztrán – aminek szerette volna ma-

* Bónis Lajos Ferenc-rendi szerzetes.

gát megjátszani –, sem Prohászka szenvedélyességével, de még Bangha Béla jezsuita páter egyházi tekintélyével sem dicsekedhetett. A hercegprímás közbenjárt érdekében a Vatikánnál, hogy nevezzék ki tábori püspöknek, de Zadravecz tudta, hogy Csernoch nem állhatja, tőle semmi segítséget nem remélhet, ha hajba került. Horthy hozta őt magával Szegedről, s minthogy az a veszély fenyegetett, hogy a kálvinista fővezér gyűrűzi püspökké a szegedi franciskánus rendfőnököt, Csernoch ezt a szégyent megelőzendő írta XIV. Benedek pápának: „Zadravecz nagy segítséget nyújtott Horthynak és tisztjeinek a bolsevizmus leverésében, Horthy és a hadsereg őt akarja tábori püspöknek, s ő méltó a kinevezésre . . . "

Így lett a páterből 1920. március 22-én domotianopolisi címzetes püspök, a honvédek legfőbb lelki atyja. Ezenkívül mindenféle titkos szervezkedésben felhasználták, de 1925 körül már se nem osztott, se nem szorzott a közéletben. Távolról sem volt akkora tekintélye, befolyása, mint amit naplójával bizonyítani próbált.* Legnagyobb bánata az volt, hogy a szegediek „elhűtlenkedtek tőle", mint ő maga mondta, s az, hogy a prímás semmibe se vette. Az utóbbit a prímás mondta egy csendes beszélgetésünk során.

Naplójában sok érdekes dolgot olvashatunk, ha nem is szabad mindent szó szerint venni. Afféle közlései azonban hitelt és érdeklődést érdemelnek, hogy Prónay Pál Szegeden még Magasházy Lászlót is vakmerően megfenyegette „beúsztatják a Tiszába" – pedig Magasházy kezdettől fogva erősen törleszkedett Horthyhoz, olyan kapcsolat volt közöttük, hogy ha Prónay fenyegette Magasházyt, ez védelmet kérhetett Horthytól. De abban az időben még Horthy védelme sem igen tudta fékezni Prónay indulatait.

* Lásd Páter Zadravecz titkos naplója. Szerkesztette és a bevezetőt írta Borsányi György. Kossuth Könyvkiadó 1967.

Véres és piszkos indulatok voltak.

A szegedi Klauzál téren Zadravecz avatta fel az ellenforradalmi hadsereg első egysége, a Prónay-zászlóalj lobogóját. Nem volt ez zászlóalj, annak szokásos katonai mértéke szerint, még kevésbé ezred, aminek később mondták és írták. Összesen százhatvanketten voltak, egy része amolyan lézengő ritter, aki az összeomláskor megszökött csapattestétől, mert féltette a bőrét a leszerelő katonáktól, hazamenni valami okból nem mert, mintegy száz pedig nem tudott, mert az elszakított területeken volt honos, sorsa, állampolgársága, jövője bizonytalan. Mindnyájan várva várták a Tanácsköztársaság összeomlását, a régi úri világ visszatérését. Az átmeneti időben kommunistákat üldöztek, gyilkoltak, raboltak, zsaroltak, közös kasszára vagy egyéni számlára, mindenesetre a Szűz Máriás nemzeti lobogó védelme alatt. A néphez olyan kevés közük volt, hogy az ellenforradalmi kormányok felhívására is csak szórványosan jelentkeztek emberek Horthy seregébe. Már rég nem volt Tanácsköztársaság, s a fővezér még mindig nem mert nekivágni a budapesti útnak, Szegedről Siófokra vonult – még ott sem volt több katonája hatezernél. Ezek fele is különítményekbe szétszóródva rabolt, gyilkolt, „rendet csinált" tisztjei parancsára, azok szándéka szerint.

Többféle titkos társaság alakult, Zadravecz az Etelközi Szövetségnek volt az egyik alapítója, majd vezérlő tanácsának tagja. Heten voltak a vezérek: Gömbös Gyula, Toókos Gyula, Pröhle Vilmos, Ráday Gedeon gróf, Perényi Zsigmond báró, Sréter István tábornok és Zadravecz. A névsor még ma is önmagáért beszél, 1919–1920-ban pedig még többet mondott, mert ez a hét vezér jelentéktelen s részben közismerten ostoba emberek gyülekezete volt.

A tanács egyik legelső határozata volt, hogy Pröhle Vilmos kidolgozza a külön magyar keresztény vallás alapelveit, az lesz a magyar haza uralkodó egyháza. Toókos Gyula ezredes

úr megtervezte az új hit bazilikáját is, a tanács megvitatta, elfogadta. Elhatározták, hogy a Gellérthegyen kell felállítani egy óriási templomot, annak alsó traktusában – a pincesorban – pogánymódra lovat fognak áldozni, a második sor lesz a katolikusoké, a harmadik a protestáns felekezeteké, végül a negyedik emeleten fogják végezni a magyar vallás egyesített szertartásait.

No, de ezekről a titkos társaságokról még később is szó lesz, most térjünk vissza Zadraveczhez, aki mélyen belekeveredett a frankhamisításba. A rendőrségen ült és izzadt, mert Heténvi detektívjei és kapitányai nagyon forgatták jobbrabalra – ott ültek a francia megfigyelők, még nem lehetett tudni, mennyi játéklehetőséget nyújtanak a kormánynak –, s közben törhette a fejét azon is: mit szól Róma?

Én tehát a püspök Pasaréti úti villájába indultam, ahol két emberrel találkozhattam: Zadravecz öreg édesanyjával és páter Bónis Arkangyallal, akit szerzetesrendje éppen úgy feloldott klastromi bennlakó kötelessége alól, mint püspökét. Hivatalosan Zadravecz anyagi ügyeinek intézője volt, de isten a megmondhatója, hogy azonkívül mi minden. A nyugat-magyarországi felkelés egyik szervezője, vezetője volt, – hogy mennyire nem lehetett kis senkinek tekinteni, jellemző, hogy Bethlen miniszterelnökkel, Bánffy Miklós külügyminiszterrel, Nagy Pál altábornaggyal, Pröhle Vilmossal, Prónay Pállal, Héjjas Ivánnal részt vett a felkeléssel kapcsolatos egyik legfontosabb megbeszélésen, amelyet Horthynál tartottak, s arról volt szó: meddig feszíthetik a húrt a nyugati nagyhatalmakkal szemben, hogyan történjék a „felkelők visszavonása", és mivel jutalmazzák érdemeiket.

Gömbös Gyula, akit egy alkalommal az Etelközi Szövetség vezéri tanácsa körülnézni, megfigyelni, esélyeket vizsgálni küldött Sopronba és környékére, bizalmas helyzetjelentésében páter Bónis Arkangyalnak nemcsak hazafias érdemeit

méltatta, hanem azt is jelentette, hogy „a páternek része volt nagy pénzek elmanipulálásában és három magyar tisztnek egyéni bosszúból történt főbelövetésében".

Az Arkangyal furcsa nevével, titokzatosságával, veszett hírével, könnyű járatú pisztolyával és Zadraveczéhez hasonló demagóg ékesszólásával a kor minden rejtélyes ügyében benne volt. A tábori püspökkel közös szálláson lakott, de éppen Zadravecz panaszolja róla, hogy néha hónapokra eltűnt, nem lehetett tudni, merre jár, mit csinál, hol intrikál és hogyan üzletel. Mert üzletelt is. Mint szerzetes, püspökével együtt vagyontalansági fogadalmat tett, annál meglepőbben hangzott, amikor a frankper során kiderült róla, hogy gazdája pénzét eltőzsdézte. De ez sem rontotta el rejtélyes kapcsolataikat, a püspök tartotta és tűrte maga mellett.

A per tárgyalásának egyik napján Töreky Zadraveczet hallgatta ki, és közben Bónis páter valami érvelésére, tájékoztatására, vallomására hivatkozott.

– Páter Bónis szavai, argumentumai annyit érnek, mint a csuhája – ez volt a püspök válasza, s amikor az elnök megkérdezte, mit akar ezzel mondani, gúnyosan legyintett:

– Páter Bónisnak még csuhája sincs . . .

Háromszor, négyszer kellett csengetnem a pasaréti villa kiskapuján, míg végre felgyúlt egy lámpa a bejárat felett és nem a püspök-mama, hanem a páter jelent meg a fénysátor alatt. Ki vagyok, mit akarok, kérdezte, senkinek sincs itthon, mondta, s csak akkor lépett közelebb, amikor meghallotta ellenvetésemet, hogy ebben a házban a mostani helyzetben aligha lehet elzárkózni a külvilág elől.

Megállt a bezárt kapu mögött, és miután tisztázta, honnan jöttem, fennszóval kiöntötte magából mindazt a szennyet és gyűlöletet, amire fantáziájából, politikai meggyőződéséből, elszántságából és ékesszólásából futotta.

Egy darabig hallgattam, aztán sikerült meggyőznöm:

semmi értelme sincs, ha mi idekint ordítozunk, ezen a csendes budai tájon, inkább odabent beszélgethetnénk, abból se rá, se gazdájára aligha származik hátrány. A püspök a rendőrségen ül . . . hátha tud valamit mondani a mentségére?

– Annak a piszkos bandának a bűne, akik a Várban ülnek – mondta most már valamivel halkabb szóval, közben oldozta a láncot, amivel a kiskapu lakatját megerősítették, és megjósolta, hogy eljön a számadás ideje, minden bűnösre sor kerül . . .

Beljebb kerültünk, nem nagyon messzire, csak éppen az ajtón belül, a hallban állított meg, székkel nem kínált, ő sem ült le, rohant előttem fel-alá, rázta az öklét reám és távoli ellenségekre, s bár abban, amit mondott, több volt a szenvedély, mint az értelem, megértettem, hogy ez a vékony, betegesforma, villogó szemű, ordítozó szerzetes ebben az ellenforradalmi Magyarországban, amely tele van titkokkal, rejtélyekkel, talán nagyobb erő, nagyobb hatalom, mint a püspöke.

Gyilkos nyíltsággal mondta el véleményét Teleki Pálról, Bethlenről, akik mentségére most összefog mindenki, szidta a „csirkefogó herceget," védelmezte azokat, akiket „szenvedés és hazafiság" vitt a hamisításba, és akiket fel fognak áldozni.

– Tudni akarja, hol esküdtek fel? Itt esküdtek!

– Ki eskette őket? A püspök eskette!

– A törvények szerint bűn? Hát akkor azoknak a bűne, akik miatt el kellett követni. És ha Isten hatalmat adna, én tudom, kit kellene feloldozni, kiket kellene büntetni, s elhiheti nekem, büntetnék irgalmatlanul!

– Nagyobb dolgokról van itt szó, mint arról a rongy frankhamisításról. Hamisítottak és kész. Most aztán látni, hogy ki a patkány, ki az ember. A patkányok futkosnak, keresik a lyukat, ahová bebújhatnak és a kormány itt is, amott is meg-

megnyit egy-egy nyílást, menedéket. Az én püspököm? Hát ha az én püspökömnek mondja, legyen. Ő is meg van rémülve. Én nem vagyok rémült, csináltam én ennél különb dolgokat is. És ha érteni akar, értse meg, nekem most is csak a magam hite, a magam törvénye számít. És vegyék csak tudomásul, hogy végeredményben az fog történni, amit én akarok . . .

Kénytelen vagyok széttárni a karom a csodálkozástól. Megáll, szinte felöklel, rám robban a szavával:

– Van egy nagy törvény, amit a nép akar, és én tudom, mit akar a nép! Ha próbatételre kerül sor, Bethlenék is megtudják, ki mögött állnak a tömegek. Csodálkozik? Csodálkozzék, de csak mondja ezt meg a zsidó gazdáinak, azok mondják meg a minisztereknek, hogy a nép mögöttem áll, és ha szükség lesz rá, megmozdul . . .

Furcsa egy ember, amolyan mitugrásznak mondanám, ha nem ismerném múltját, ellenforradalmi szerepét, vagy legalább annyit, amit ebből ismerni lehetett, de az is éppen elég volt. A helyzet is furcsa. Valamennyire lehiggad, amikor előveszem az órámat, mondom, még fél óránk van, aztán mennem kell, mert ha idejében nem érkezem vissza a szerkesztőségbe, bejelentik a rendőrségnek, hogy idejöttem, keresni fognak.

– Féltik a bőrüket – mondja gúnyosan, aztán még mindig ellenségesen, de valami megbocsátás színével a hangjában mutatja a hall egyik sarkát: – ott állt a nagy koffer a tömérdek bankóval, amíg el nem vitték.

A hallban keresztben áll egy tárgyalóasztal-féle, arról felragad egy megfeszített Krisztust, az orrom alá dugja:

– Erre esküdtek . . . – s eltűnődik – vajon hányan tartják meg az esküt? Én – ez és ez – így szólt az eskü, esküszöm a magyarok istenére, hogy a rám bízott feladatot a legjobb tudásom szerint fogom elvégezni, a benne szereplő személyek

nevét soha semmi körülmények között elárulni nem fogom... Amazok pedig, amint Hollandiában megszorították őket egy kicsit, köptek, mint a legócskább Teleki téri csirketolvajok... Tiszt urak!

Nincs nagy véleménye a tiszt urakról általában, a grófokról sem, akik megadták az engedélyt a hamisításra és segítettek. De majd megveri őket a magyarok istene!

– Én mindenről tudok! De tudok hallgatni, ha kell. És merek beszélni, ha jónak látom, hogy beszéljek! – ezzel búcsúzik, fenyegetően megemeli a hangját, kezét is nyújtja, és most már nem üzen semmit a gazdáinak. Int, iparkodjak, hogy idejében hazaérjek, ne nyugtalanítsuk se gazdáimat, se Hetényi Imrét. Van annak most elég gondja... ezt nagyon gúnyosan mondja.

Ő mindenről tud, ezt halljuk Zadravecztől, másoktól is, aztán mikor majd a főtárgyalásra kerül sor, s egyre gyakrabban emlegetik az Arkangyalt, feláll Strache Gusztáv ügyész, a vád képviselője és előterjesztést tesz:

– Minthogy páter Bónis Arkangyal nem részes, nem tettes, nem bűnsegéd és nem orgazda, a királyi ügyészség kéri a tekintetes Bíróságot, hogy tanúkihallgatását mellőzni méltóztassék...

Töreky dönt: mellőzni méltóztatik, és az Arkangyalnak befogták a száját.

Zadravecz a nehezebb eset. Mindenki rávall, ő sem tagad semmit, csak a hazafias indítékokat emlegeti, valóban sok mindent tervezett és végrehajtott. Óvja azokat, akik nála magasabban állnak, és ha Törekyben nem volna tapintat, akár hamis eskübe is belekeverhetnék.

Felbukkan ugyanis Mikes János gróf, a legitimista szombathelyi püspök, tanúvallomást tesz, kétszer járt a tábori püspöknél, tőle hallotta, hogy minden Bethlen tudtával történik.

Zadravecz beismeri, hogy Mikes... – „mint püspöktest-

vérem", így ő, Mikes azonban sohasem nevezi testvérének, annyira le nem ereszkedik ehhez a felkapaszkodott franciskánushoz – nos, előadja, hogy Mikes kétszer járt nála, de ő neki soha olyasmit nem mondott, hogy Bethlen vagy „István gazda" . . .

Töreky szembesíti őket.

A két püspök közül valamelyik hamis tanúságot tesz, az elnök mellőzi megesketésüket, elbocsátja mindkettőt . . .

A tábori püspök vallja, „mandatárius" volt az ügyben, benne mindenki megbízott, azért vitték lakására a hamis bankókat. Megeskette az embereket, jelenlétében számolták meg a pénzt, azt sem tagadja, hogy segített válogatni, melyik látszik jónak, melyik selejtes. De ragaszkodott hozzá – magyarázza Törekynek –, hogy mielőbb elvigyék a lakásáról a pénzt. A továbbiakról nem akar tudni a püspök.

Hova vitték? A Nemzeti Szövetség helyiségébe, a Géza utcába, amit azóta a görögök szabadságharcosáról, Beloianniszról neveztek el.

Még semmit sem tudtam egy Horváth Lóránt nevű úr bejelentéséről, Kozma Miklós riadalmáról, aki eddig minden titokban benne volt, ám a frankhamisításból kifelejtették valami módon, csak a magam feje és kíváncsisága hajtott a bankókkal megrakott „nagyon nagy láda" után. Így jutottam el a Nemzeti Szövetségbe, ahol egy nagy bajuszú öreg hivatalszolga minden különösebb lelkiismeretfurdalás nélkül bevezetett egy szobába, megmutatta a helyszínt és elmesélte a történetet, ami nem eskü, hanem rendes emberséges borravaló hatása alatt hangzott el, s tökéletesen hihetőnek hangzott.

– Tetszik tudni, erre az asztalra kellett behordani azt a tömérdek bankót. Itt állt a püspök úr – mutatta –, vele szemben a herceg, kétoldalt azok a katonák a térképészeti intézetből, mert ide katonaruhában jöttek, az egyik adogatta a ban-

kókat a püspök úrnak, aki egyik markában egy jó bankót tartott, a másikban azt, amit hamisítottak, kézbe kellett neki venni, hogy jó-e a fogása, vagy nem. Egyikre azt mondta jó, azt az asztalnak erre a végire rakták, amire azt mondta, hogy nem jó, azt egy ládába, ami az asztal mellé tolva nyitva állt... Elment evvel a munkával az egész délelőtt, aztán még délután is válogattak. Abból, amit a püspök úr jónak talált, elvittek valahová külföldre egy csomót...

– Közben maguk csak úgy ki-be jártak?

– Hazafias dolog volt az, kérem – mondta önérzetesen az öreg, állította, tudott erről mindenki, aki a házban volt, csak Perényi kegyelmes úrtól jött parancs, hogy tartsák a szájukat.

Perényi Zsigmond a Nemzeti Szövetség elnöke volt.

Páter Zadravecz szerepe az ügyben elég világos és közismert. De püspök volt, s Rómának messze nyúlt a keze. A püspököt futni hagyták, tábori püspökségéből azonban szép csendben elmozdították. Amikor Rómában menedéket, valami egyházi hivatalt kért, ott senki sem akarta vele bepiszkolni a kezét, hanem egyszerűen bedugták őt a budai Ferenc-rendi klastromba barátnak, ez amolyan menedék volt, büntetés is, majdnem háziőrizet jó néhány esztendeig.

Volt Zadravecznek egy Dánér Béla nevű, gyenge jövedelmű ügyvéd barátja, fajvédő cimborája, az Ébredő Magyarok Egyesületének ügyésze. Úgy vált híressé, hogy Klár Zoltán krakéleres természetű újságírót megsértette, nem adta meg neki az akkori időkben szokásos lovagias elégtételt – Klár veszedelmesen jó párbajozó volt –, mire ez bement az Ébredők székházába és vitatkozás közben rálőtt Dánérre. Sebesülés nem történt, a golyó a székház nagytermének márványkandallóját érte, ide aranybetűkkel felvésették az ébredők: „Itt mentette meg Hadúr vitéz Dánér Bélát a szíriai gyilkos golyójától." Ezen akkor inkább nevettek, mint boszszankodtak az emberek.

Nos, Zadravecz a vádtanács megszüntető végzése után ennek a Dánérnek „eladta" mindazokat az újságírókat, akik az ő frankügybeli szerepéről bármit írtak: megengedte az ügyvédnek, hogy minden baloldali újságíró ellen sajtópert indítson. A régi magyar büntető törvénykönyv rendelkezése szerint jogerősen lezárt bűnügyeket se sajtóban, se másfajta nyilvánosság útján piszkálni nem lehetett, ilyen ügyekben a bíróság nem rendelhette el a bizonyítást, tehát az újságírókat meg fogják büntetni, akár igazat írtak, akár nem, de ha Dánér meg tud egyezni a vádlottakkal, s azok kártérítést fizetnek, az is jó.

– Fizetni fognak a zsidók! – mondogatta Dánér, nem titkolta, nem szégyellte, hanem szemtelenül, kíméletlenül megzsarolt mindenkit. Aki nem volt hajlandó neki fizetni, azt a bíróság megbüntette, s Dánérnek, mint a sértett Zadravecz ügyvédjének nagy összegű perköltségeket ítélt meg. Ment ez a piszkos játék, a képviselőházban is szóvá tették, az igazságügy-miniszter őszinte sajnálkozással elmondta, hogy szégyelli a dolgot, de tehetetlen. A törvény – törvény. Még akkor is, ha visszaélnek vele.

A lapok egy része úgy védekezett, hogy a névtelen cikkek szerzőjeként országgyűlési képviselőket nevezett meg. Ezeket az országgyűlés nem adta ki, a mentelmi bizottság kimondta a szokásos formulát: „zaklatás esete forog fenn". De tömérdek volt a névvel írott cikk, száz meg száz sajtóper futott – a vádlottakat elítélték, vagy fizettek az ügyvédnek. Néhány ügynek közös vádlottja voltam Tápay-Szabó Lászlóval, a Pesti Napló híres történész-publicistájával, minden tárgyalásunk zsúfolt hallgatósági tér előtt zajlott le, ügyvédek és bírák feszült figyelemmel hallgatták Töreky és Szabó magas színvonalú egyházjogi és egyháztörténeti vitáját, amelyekben persze végül mindig Töreky győzött, hiszen ő ült fenn a bírói emelvényen, mi lent a vádlottak padján.

Talán a bíróság számára is kínossá vált a dolog, s egy napon ugyanazon Töreky-tanács, amely az első perekben kíméletlen és kemény ítéleteket hozott, valami jelentéktelen mellékkérdésre elrendelte Zadravecz István tanúkihallgatását.

Dánér felpattant a helyéről és visszavonta a vádat, kérte az eljárás megszüntetését.

Ettől fogva minden per azzal zárult, hogy a vádlott védője kérte a nyugalmazott tábori püspök tanúkihallgatását, s amikor ezt a bíróság elrendelte, Dánér kérte az eljárás megszüntetését.

De mire idáig eljutottunk, sok pénzt harácsolt össze, négyötmillió koronánál olcsóbban nemigen lehetett megvásárolni tőle egy-egy nehezebb ügy „békés elintézését".

Nem sokáig élvezte a milliókat. Egy vidéki kiránduláson családjával együtt autószerencsétlenség áldozata lett.

Évek múltán Zadravecz atya zárdarabsága is enyhül, s éppen idejében érkezik majd vissza a közéletbe, hogy csatlakozhassék a nyilasokhoz, 1944-ben nemzeti összefogást hirdet Szálasi mellett, Horthy bukása után a katolikus anyaszentegyház nevében megjelenik Szálasi Ferenc nemzetvezetői eskütételén, József főherceg oldalán áll a szomorkodó Szent Korona mellett, s áldását adja a rendszerre, amely várja a csodafegyvert és Hitlerért az utolsó magyar vére hullásáig harcolni akar a bolsevizmus ellen.

A ROZSDÁS HADÚR ÉS A HORTOBÁGYI KIRÁLY

Horthy Miklós Portugáliában kiadott emlékirataiban egy megerőszakolt szűz szende bűnbánatával adja tudtára a történelemnek, az utókornak, mekkora lelki válságban volt, micsoda súlyos belső ellentmondásokat kellett leküzdenie, amikor elvállalta a ráerőszakolt kormányzóságot. Esküt tett a királynak, aki még élt és száműzetésben várta, hogyan döntenek sorsáról a nagyhatalmak, s most tehet-e új esküt az alkotmányra és a nemzetre, anélkül, hogy megszegné korábbi esküjét? Így tépelődött – késői emlékiratai szerint – az admirális, s hűséges tisztjei talán csak azért tettek erőszakot a nemzetgyűlésen, hogy megkönnyítsék a helyzetét.

1920. március 2-án, a választás másnapján Rakovszky István, a nemzetgyűlés legitimista elnöke – aki utóbb, 1921 őszén a hazatérést megkísérlő IV. Károly „miniszterelnöke" lesz, s emiatt rövid ideig börtönbe kerül – nyílt ülésen bejelentette, hogy az előző napon tudta, beleegyezése, engedelme nélkül katonai kordonnal volt elzárva a parlament épülete.

Huszár Károly miniszterelnök „a legkeményebben elítélte a megtörtént eseményeket", az elnök beszámolójához még hozzáfűzte, hogy az ülésterembe is felfegyverzett katonák hatoltak be – valakik közbekiáltottak, hogy kézigránátokkal felfegyverzett katonák.

Aztán Lukovich Aladár háznagy számolt be róla, hogy

tudta és beleegyezése nélkül a folyosókat, a feljáró lépcsőket ellepték a katonatisztek és . . .

Ernszt Sándor képviselő a helyzet villámgyors felismerésével zárt ülést kért, s utána már csak annyit tudattak a külvilággal, hogy az Ostenburg-különítmény tisztjei valóban elkövették a felpanaszolt sérelmeket.

1928. december 7-én felállt a képviselőházban Vass József kalocsai nagyprépost, népjóléti miniszter, a távollevő Bethlen helyettese, keményen tiltakozott a rágalmazó állítások ellen, mintha a kormányzóválasztás terrorisztikus úton történt volna. „Ez sértés a kormányzó ellen, neki kötelessége tiltakozni, elejét venni a történelemhamisításnak."

Harmadnap egy szociáldemokrata képviselő visszatért a dologra. Távol legyen tőle, hogy azt állítsa: a terror a kormányzó tudtával történt volna. Dehát ezt mondta Rakovszky, ezt Huszár, ezt Lukovich . . .

Vass – mintha jó előre alapot akart volna nyújtani Horthy emlékiratainak – azt magyarázta, hogy a tisztek benyomulása később történt, a tisztek a kormányzóvá már megválasztott Horthy biztonságát féltették, csak az eskütételnél akartak jelen lenni – s akkor valóban öt revolverlövést is lehetett hallani a karzatról! Horthy azonban – Vass szerint – „nyomatékosan vonakodott elfogadni a kormányzóságot", amikor értesült a megválasztásáról.

Elfogadta.

A nemzetgyűlés határozatáról küldöttség értesítette a Gellért-szállóban, ahol Prónay már készenlétben tartotta a „biztosító katonai kíséretet". Mert sem Horthyt, sem Prónay Pált nem érte váratlanul a nemzetgyűlés lelkes döntése.

A küldöttséget dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök vezette, tagjai Gyömörey György, Patacsi Dénes, Szijj Bálint és Ugron Gábor voltak.

A fővezért Berzeviczy Béla vezérkari főnök és Magasházy

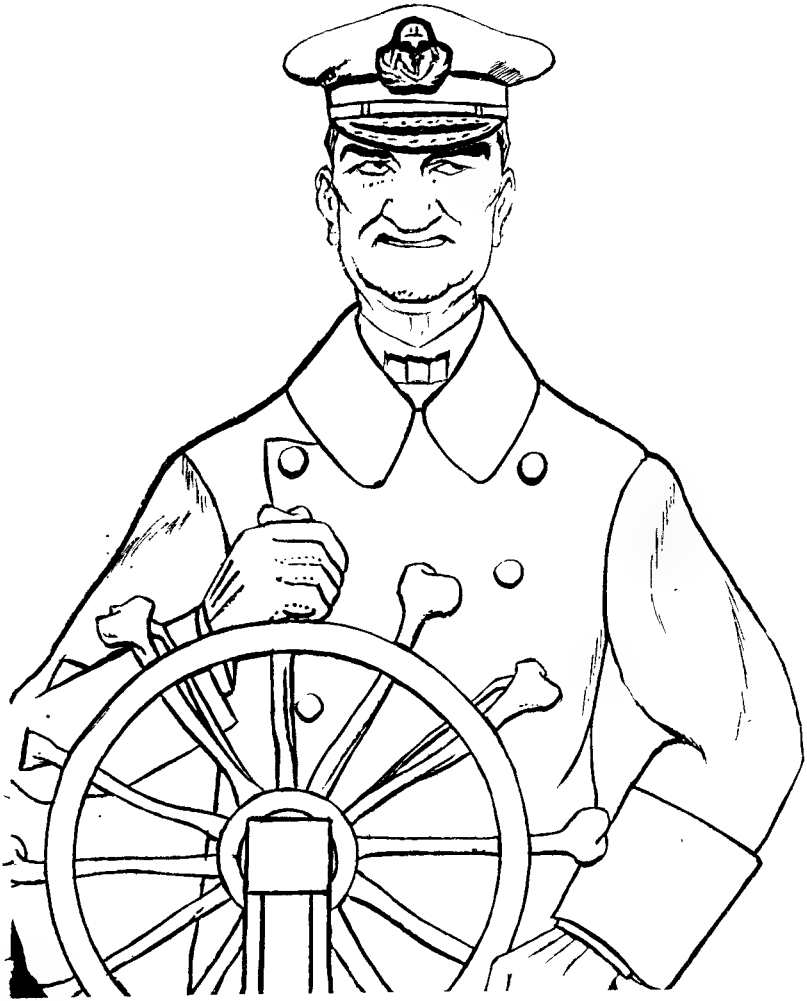

HORTHY MIKLÓS

László szárnysegéd kísérte, a menetet Prónay kocsija vezette, mellette Takátsy Gyula százados, Scheftsik György főhadnagy és Makay Imre százados ült. Horthy kocsiját jobbról és balról motorkerékpáron „biztosította" Bibó Dénes, Lipthay Antal, Déván István és Iliás főhadnagy. Csupa válogatott gyilkos.

„Én magam és különítményem néhány tisztje Horthy után oldalfegyverrel mentünk az ülésterembe, és az ajtóban állva néztük végig a kormányzó eskütételét" – írja naplójában Prónay Pál.

Az eskütétel előtt történt, hogy Horthy a nemzetgyűlés elnöke, a kormány tagjai és a pártvezetők előtt különböző követelésekkel lépett fel, végül a türelmét vesztett Rakovszky tollat, papírt ragadott, felszólította Horthyt, diktálja feltételeit, a nemzetgyűlés teljesíteni fogja azokat . . .

Bámulatosan lelkes lehetett a hangulat: a folyosókon zajongó kardokkal, revolverekkel, kézigránátokkal felszerelt tisztek gyűrűjében Horthy diktálta feltételeit a megfélemlített politikusoknak, aztán esküdött, ünnepélyesen és most már – feltehetően – lelkiismereti aggályok nélkül.

A kormányzóválasztás után Horthy visszatért a Gellért-szállóba, összegyűjtötte tisztjeit, és hosszú beszédet intézett hozzájuk, amelynek értelmét egy koronatanú, Prónay Pál szerint lehetetlen volt kibogozni, s akkor gondolta állítólag Prónay első ízben, hogy fővezére szellemileg talán mégis alkalmatlan az államfői tisztségre.

Az új államfő a királyi palotába költözött, abba a szárnyba, amelyet korábban mindig készenlétben tartottak I. Ferenc József, majd IV. Károly számára, ezek azonban tudvalevőleg nem kedvelték a budai levegőt.

Prónay 1. szegedi vadászzászlóalja automatikusan testőrgárdává lépett elő, s a Várban, a Nádor-laktanyában vert tanyát. A különítményvezér, akit közben alezredessé léptet-

tek elő, most már szélesebb alapokra helyezte, egyéni toborzással kibővítette csapata létszámát, szervezkedésében főleg a Héjjas fivérekre, Aurélra és Iványra támaszkodott nagy bizalommal. Horthy különben elégedetlen a környezetével – Andrássyék az egykori udvari embert látják a tengernagyban, csak egy év múlva fognak csalódni benne, addig Horthy üti a vasat, hogy a legitimista arisztokrácia befogadja és támogassa. A volt fővezér és a terrorista főnök között azonban megvan a lelki összhang, Prónay akkor megy a Várba, amikor eszébe jut, nyersen érezteti fölényét Magasházy László szárnysegéddel, aki éppen valami főnemesi, bárói leszármazása bizonyításán fáradozik, Prónay viszont kineveti, csúfolja, mert kinyomozta, hogy a szárnysegéd szülei jámbor, sváb parasztok voltak. (Nagy érzéke volt az efféle nyomozáshoz, évek múltán az ő emberei fogják kinyomozni, hogy Gömbös jákfaisága is sváb eredetet takar, s hogy a murgai születési anyakönyvből idejében kilopták, megsemmisítették a Gömbös Gyula születésére vonatkozó bejegyzéseket.) Magasházy nem mer visszacsúfolódni, ám ő fogja elérni a tábornoki rangot, ami Prónaynak még majd Szálasiék idejében is csak álma marad.

Prónay szervezkedik, berendezkedik, ennek során kap mellette gazdasági főnökhelyettesi beosztást ama Léderer Gusztáv főhadnagy is, akit pár év múlva fel fognak akasztani, mert feleségével bizalmas kettesben feldarabolnak és kirabolnak egy Kodelka nevű hentesmestert. Most még Prónay bizalmi embere, Ranzenberger, Laczkovich, Taby Árpád és más tiszt urakkal együtt, akiket utóbb tolvaj csirkefogóknak nevez Prónay, nagy gondot okozva ezzel a rendszer „magyar királyi" bíróságának, azonban e vádak nem zavarják Ranzenberger Győzőt és Taby Árpádot, hogy Horthy testőrtisztjei legyenek.

Különböző „akciók" után 1920 novemberében – miután a

trianoni békeszerződést ratifikálták – Prónay legfontosabb vezető embereivel, Hir Györggyel, a két Héjjassal, páter Bónis Arkangyallal és Budaházy Miklóssal elhatározza, hogy december 24-én megtámadják Csehszlovákiát, „mert ilyenkor a cseh légionisták karácsonyi szabadságra mennek, a Felvidéket megszállva tartó katonaságuk meggyengül". Körülbelül ötezer emberrel akarják végrehajtani az akciót, nagy katonai szakemberek ezek, azt gondolják, ennyi bőségesen elég – több úgy sincs. Mindenkinek kiosztják a szerepét, például Rácz Kálmán százados Ruszinföldre fog betörni – szerencse, hogy ennek Horthy segítségével éppen elintézték az „ügyét", nehéz história volt, mert rablásból tartotta fenn különítményét, furfanggal lopták a disznókat, injekcióval kábították az állatokat, így aztán nem visítottak, ám a parasztok nem méltányolták sem a rablásokat, sem a rablók találékonyságát.

Tehát Prónay ötezer emberrel támadott volna, üzent Ottó Bauer német ezredesnek, hogy ő viszont törjön be a Szudétaföldre, Ausztria biztosan beavatkozik, magyarázta Prónay az embereinek.

Valaki azonban elárulta az inkább elmebajra, mint katonai szakértelemre és politikai érzékre valló tervet, Horthy magához rendelte Prónayt, kezét tördelve kérlelte, mondjon le a támadásról – neki már készen vannak a tervei, tavasszal összetöri a cseheket, kiveri a Felvidékről.

Így tanácskozik a két okos ember, a karácsonyi akció elmarad, Héjjas parasztjai leszerelnek, Rácz feloszlatja különítményét, Tokaj környékén helyreáll a disznóólak biztonsága. Tavaszra pedig értelmesebb emberek Horthyt rábeszélik, tegye félre terveit.

A kormányzó és Prónay között máskülönben teljes a bizalom, Horthy egy napon ellátogat a Nádor-kaszárnyába, megszemléli a legénységet, a tiszti gyűlésen pedig elmondja, hogy

nehéz idők jönnek, elégedetlen a kormánnyal, Teleki kicsit puhakezű, keményebb miniszterelnökre van szükség, Bethlenre gondol . . .

Így beszél az államfő, miközben néhány utcácskával arrébb Teleki végzi a maga miniszterelnöki dolgát, jól vagy rosszul, az más kérdés, de sejtelme sincs róla, hogy kormányzója vénasszony módjára fecseg róla, ítélkezik, s már az utódját is bejelenti Prónay tisztjeinek – hadnagytól felfelé alezredesig, tehát – ugyebár – elég magas katonai szinten.

No, de nem Horthy a Nádor-laktanya egyetlen érdekes vendége.

Egy napon középtermetnél alig magasabb, kisportolt, jóképű fiatalember tiszteletére rendeznek ebédet, akit Prónay Pál testvárbátyja, Prónay Gyula ezredes – nem sok idő múlva tábornok – vezet be a kaszárnyába. Kíséri, kedveskedik vele, a parancsnok is kicsit atyafiságosan udvarolja körül mindkét vendégét. A fiatalabbik, a „magas vendég" Habsburg-Lotharingiai Albrecht főherceg. Pincétől padlásig mindent és mindenkit megmutatnak neki, tetszik a főhercegnek a bemutató, afféléket mond, hogy „hej, ha én is, én is köztetek lehetnék . . ." mert izig-vérig magyar ennek a fiatalembernek a lelke, a tisztek sunyin összenézegetnek a háta mögött, élvezik az idősebb Prónay atyai gondoskodását felette. Aztán ebédhez ülnek, esznek, isznak bőségesen, egyik pohárköszöntő a másikat követi, s estefelé, amikor még mindig együtt vannak, még mindig isznak, józan ember már alig lehet közöttük, lelkesen ünneplik a főherceg *színtiszta* magyar vérét – Prónay ezredes szerényen mosolyog és a főherceg is mosolyog, mindenki tudja, mire gondolnak.

Közben a főherceg atyja, Habsburg-Lotharingiai Frigyes főherceg, tábornagy Magyaróváron üldögél a főhercegi kastély előtt egy kispadon, pipál, talán éppen arról beszélget egy

paraszttal, hogy megszületett-e az unokája, vagy megvan-e a kisborjú, amit napok óta várnak.

Szép, nagy családja volt a főhercegnek. Izabella – született Croy-Dülmen hercegnő, Árpád-ivadék – egy Franciaországba küldött magyar hercegkisasszony késői leszármazottja sorra szülte a gyerekeket, sajnos, rendületlenül csak leányokat, egymás után nyolc leányt. Már úgy látszott, férfiágon kihal a Habsburg-Lotharingiai-ház hadvezéri ága, amikor végül – 1897-ben – megszületett az első fiú, Albrecht, s utána Izabella nem szült több gyereket Frigyesnek.

Az emberek rossznyelvűek, a fiú érkezését összekapcsolták azzal a véletlennel, hogy a pozsonyi udvarban szolgálattételre megjelent Prónay Gyula, pompás férfipéldánya nemzetségének, szellemes, vidám fickó, bolondultak utána az asszonyok, ő azonban hódolattal szolgálta a főhercegi párt, s ha az embernek módja volt rá, elnézegette a Magyaróvárott pipáló, kimustrált öreg hadurat, mellette Izabellát, akit női szépségnek nemigen lehetett mondani, még akkor is hajlandó lett volna hinni a pletykának, ha az ellenforradalom győzelme után Prónay Gyula ezredes nem tüntet nyilvánosan atyai jellegű szeretetével a főherceg oldalán, mint ahogyan dicsekedve – szemtelenül vagy politikusan? – cselekedte.

Nemcsak a Nádor-kaszárnyában ünnepelték Albrechtben a „tiszta magyar vért", hanem így vitték őt, vezették fel az Etelközi Szövetségbe és a MOVE-be, több mint homályos célozgatásokkal a magyar apára, a fiatal főhercegben buzogtak a királyi ambíciók, mosolyogva hallgatta az effajta udvarlást, s amikor a budaörsi csata után IV. Károly csillaga leáldozott, Gömbös körében goromba nyíltsággal mondogatták, hogy Albrecht személyében meg lehet találni a színtiszta magyar királyt. A Prónayak sunyin nevetgéltek hozzá, Izabella pedig bőkezűen pénzelte a fajvédőket, akiket alkalmasnak ítélt, hogy egyengessék fia útját az üresen álló királyi trónra.

Frigyes a svájci számkivetésből Magyarországra tért haza. A sok országra kiterjedő hazából ez az egyetlen maradt. Elveszett Teschen, a jugoszlávok elvették a híres belvei uradalmat, az öröklött vagyon kilenctizede elveszett, csak Magyarországon maradt 41 000 hold, néhány palota, sok műkincs – el lehetett tengődni belőle.

Izabella és fia inkább Budapesten, a várbeli palotában lakott, mint Magyaróvárott. Sokféle politikai szál futott össze a főhercegné kezében, s itt kellett élniük, mert innen nemcsak a kormányzót, hanem József főherceget is szemmel tudták tartani. IV. Károly halála után nehéz volt tisztán látni Horthy szándékait, de sok jel szólt amellett, hogy kedveli Albrechtet – saját dinasztiájának megalapítására a húszas évek elején még aligha gondolt. Itt éltek a tescheni és az alcsúti főhercegek, s miközben nem szűntek meg hangoztatni hűségüket Ottó, a Habsburg-ház feje iránt, versenybe szálltak a királyi trónért. Józsefék számára előnyös volt, hogy ők voltak a „nádori ág", az igazi magyar főhercegek, 1919 óta csak „királyi" hercegeknek írták és mondták magukat. De nem jelentéktelen hátrányuk, hogy míg Albrecht művelt, szellemes, a világ dolgaiban tájékozott, mindenféle társadalmi érintkezésben rugalmas, kellemes legény, addig József fiának – József Ferencnek – kevés adatott a szellemi javakból. Volt jogtudományi és közgazdasági doktorátusa, de nem a diploma teszi emberré az embert, a főherceg sikeres vizsgáiról anekdóták keringtek az egyetemeken. Albrecht társadalmi és politikai hadműveleteit Izabella tartotta kézben, József Ferencért is anyja, Auguszta buzgólkodott, a mérleg itt is a teschenieké javára billent.

Mikor az újságíró megismerte őket, mindkettő nagyon csúnya öregasszony volt, de amíg Izabella ekkor már teljesen átadta magát a közéleti méregkeverésnek és fia királyjelöltsége

szolgálatának, Auguszta még mindig férfiak után szaladgált.

Augusztának fenségéhez illőnek gondolt elfoglaltsága volt a „műpártolás", amit igen sajátos módon művelt. Minden jelentős kiállítás megnyitásán megjelent, a művészek rettegve figyelték, mit választ ki házi gyűjteményük gazdagítására.

– Ezt – mutatott rá egy Márffy-festményre, a művész kiállításán – küldjék fel a palotába.

– Nem küldjük – felelt hidegen a művész.

– Mit akar ezzel mondani? – kérdezte szigorúan Auguszta.

– Csak azt, fenség – mondta Márffy –, hogy én az eladott képeimből élek, viszont fenséged soha sem szokta kifizetni a palotába rendelt festmények, szobrok vételárát.

A fenséges asszony tetőtől talpig végigmérte a vakmerő mestert, Márffynak azonban a szeme sem rebbent. Auguszta és kísérete elrobogott, és Márffy Ödönt soha sem hívták meg a főhercegi palotában tartott fogadásokra.

Izabella mindenütt jelen volt – ahol Augusztával együtt szigorúan ügyelt rá, hogy ő a rangidős, s ezt József feleségének édes mosolygások és fogcsikorgatások közben el kellett viselni –, politizált, bőkezűen osztotta a pénzt, főleg a szélsőjobboldalnak, fajvédőknek, szegedi kalandoroknak, Budaörs és IV. Károly halála után bennük látta tervei természetes támaszait, s nem is tévedett.

Albrecht behízelegte magát Horthy bizalmába, megvoltak hozzá a képességei. Bevezették a titkos társaságokba, amelyek Bethlen kormányra lépéséig erősebbek voltak, mint a kormányok, de azután is megmaradt befolyásuk jelentős része, hiszen Bethlen maga is tagja volt az egyik társaságnak, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének.

1926-ban nyújtotta be Bethlen a felsőház felállításáról szóló törvényjavaslatot. A korábbi főrendiház helyére tervezett intézménynek „alkotmánybiztosító" szerepet szántak arra az

esetre – amire senki se gondolhatott komolyan –, ha a nyílt szavazással, csendőri és kormányellenőrzéssel választott képviselőházban túlsúlyba kerülnének a baloldali irányzatok. A javaslat gondoskodott a főrangú családok képviseletéről, s külön a Habsburg-ház Magyarországon élő főhercegeinek felsőházi tagságáról. Mindenki másnál 35 évben jelölték meg a korhatárt, a főhercegeknél 24 esztendőben.

Három főhercegről, Józsefről, Albrechtről és József Ferencről volt szó, róluk, ellenük és mellettük szónokoltak a kormány tagjai és a képviselők, érdekes egyetértésben a legitimisták és a baloldali radikálisok.

– Ha érvényes a trónfosztás – így beszélt Rakovszky István, IV. Károly utolsó illegitim miniszterelnöke –, Habsburg főhercegek nem lehetnek a felsőház tagjai, s miért volnának érettek már 24 éves korukban a felsőházi tagságra?

– Budaörs és a trónfosztás után a kormány ne akarja a felsőházba ültetni a Habsburg-ház oldalági kinövéseit, a fiatal főhercegeket – fejtegette Nagy Vince, s még azt is hozzátette: – Bethlen magyar–román perszonális uniót készít elő, azért küldte haza Erdélybe Bánffy Miklós grófot.

Bethlen megvédte magát és a három főherceget.

1927. január 11-én – negyedévvel a felsőházi vita után – váratlanul levelet kapott Magyaróvárról. Az öreg Frigyes jelentkezett: Magyar állampolgár, írta, ingatlan vagyona után több mint 2000 pengő egyenes adót fizet, teljes korú tagja – 71 évét taposta! – a Habsburg-Lotharingiai-háznak, beszél az állam nyelvén, tehát nem vonatkozhatik rá a törvény rendelkezése: „nem lehet tagja a felsőháznak, aki a törvényhozás nyelvére vonatkozó törvényes szabályoknak megfelelni nem képes".

Bocsánatot kértek tőle, s az országgyűlés ünnepélyes megnyitó ülésén az öreg tábornagy *díszmagyarban* jelent meg, ugyancsak magyar díszbe öltözött fia kíséretében. Akkora

fontosságot tulajdonítottak ennek a díszmagyarnak, hogy még a főherceg hivatalos önéletrajzába is beírták.

Mikor a felsőház első munkaülésére összeült, Wlassics Gyula elnök így szólította meg a magas testületet:

– Fenséges Frigyes úr! Fenséges Albrecht úr! Fenséges József úr! Fenséges József Ferenc úr! Méltóságos Felsőház! . . .

Albrecht tehát rangsorban megelőzte Józsefet, amint a Habsburg-ház rangsorában is előtte járt. A „Fenséges Frigyes úr" azonban ekkor már nem jelent meg, s nem is láttuk őt többé az országgyűlésen. Csak jogait védelmezte meg, költségekbe verte magát, díszmagyart csináltatott, bizonyára aggódott, hogy anélkül hiányos volna magyar mivolta . . .

Az atya-főherceg békésen pipált Magyaróvárott, Izabella intrikált, a fiú pedig maga volt az örök nyugtalanság. Sűrűn fogadta politikai barátait, lelkesen, hevesen és a közhit szerint eredményesen udvarolt főrangú ifjú hölgyeinknek, vadászott, utazgatott – az Amszterdamban megrendezett olimpiai játékokra is elment, és ott szerelemre gyulladt Rudnay Lajos követ felesége iránt, aki elég feltűnően viszonozta érzelmeit.

Tettenérés, válás. A politikai világ öregjei emlékeznek rá, hogy 1919-ben Svájcban Izabella mekkora energiával és milyen határozottsággal hiúsította meg Albrecht rangon aluli házassági terveit, „szegény Lelbach Irén" . . . mondogatták.

A Királyi Magyar Automobil Club országúti túraversenyt rendezett, az újságírót a 2-es rajtszámú kocsi gazdája, báró Perényi Zsigmond meghívta, legyen a vendége.

A startnál mutatta be Albrechtnek, aki 1-es rajtszámmal indult, maga vezette a kocsiját. Amolyan úrvezető parádé volt a verseny, két napig ettük az országutak porát – nem voltak még abban az időben portalanított vagy éppen aszfalt-

tal, betonnal borított utaink –, Albrecht hol előttünk, hol mögöttünk járt, emlékszem, Parád előtt az útszélen személyesen szerelt, a kísérő sofőr adogatta neki a szerszámot. Megálltunk, beszélgettünk. Albrecht csillogtatta jólértesültségét; olyan élénk kíváncsiságot árult el az újságíró mestersége és különböző időszerű kérdésekben vallott nézetei iránt, hogy ha nem nézem gyanakodva – most is kortesúton van, gondoltam –, ha nem is a királyságára, de arra esküdhettem volna, hogy művésze az emberekkel való érintkezésnek.

Ezek után – gondolom – nem meglepetés az olvasó számára, hogy karácsony előtt néhány nappal a főherceggel feketéztem Frigyes palotájában, a Várban, az Úri utcában.

Kényelmesen, ódivatú módon berendezett földszinti szobában ültünk, kis asztal mellett, amelyet inkább homályba, mint fénybe borított egy állólámpa.

– Szóval interjú kellene . . . – mondta a főherceg – gondolom, nem számít rá, hogy valami szenzációt nyomtathatnak ki rólam, de valahogyan összehozzuk. Elbeszélgetünk, aztán megegyezünk valami szövegben . . . Mi érdekli önöket?

– Hát, fenség – feleltem –, sok minden. Ottó főherceg képviseli a legitim trónigényt, legalábbis azt, amit nálunk legitim igénynek mondanak, de itt van fenséged, az emberek ráfigyelnek, hogy sűrűn bejáratos a királyi palotába, a kormányzóhoz, aztán gyakran együtt látják fajvédő politikai vezetőkkel, akiket szabadkirály választóknak mondanak, azonban mikor ezt a hosszú szót mondogatják, újra meg újra ismétlik, fenséged nevét rejtegetik vele . . .

– Szamárság – szól a főherceg. – A kormányzó úr szívesen lát, azt hiszem, kedvel, ha nála vagyok, sok mindent elmesél, amit tudni jó, más nem mondaná el. Türelmes hallgatója vagyok. A királykérdésről sohasem beszélünk.

– Aztán elmegy fenséged Debrecenbe vadászni, másnap el-

terjed a híre, hogy a Hortobágyon, a vadászlakomán királlyá kiáltották ki . . .

– Borközi állapotban, vidám debreceni urak . . .

– Igen – mondom –, fenséged mondja, hogy így, viszont mások nem így tudják a történetet. Feláll az országgyűlésen Hegymegi Kiss Pál, debreceni képviselő, tehát tájékozottnak kell lennie, azt mondja – nyúlok a noteszomért, hogy szó szerint idézhessek, Albrecht szemmel látható élvezettel hallgatja – „Egy Habsburg-csemete végigjárja az országot, mint királyjelölt, és Debrecenben, nem is borközi állapotban, 40 tagú társaság előtt kijelentette, hogy királya lesz ennek az országnak. Mit szól ehhez a kormány?" Ugron közbekiált, hogy fenséged már négy esztendeje mást se csinál, csak a királyságát készíti elő. Griger Miklós azt mondja: trónbitorló volna, ha a trón közelébe merészkedne, s úgy bánnának vele, amint bitorlóval bánni kell. A kormánypártból közbekiáltanak, hogy nem kell az ilyen dolgokat komolyan venni – aztán a kormány nem nyilatkozik. Hegymegi követeli, hogy a fiatal főherceg nyilatkozzék, fenséged pedig nem nyilatkozik.

– Nem is fogok nyilatkozni. – Nevet. – Ez a téma kimarad az interjúból . . . Tudom, hogy sokan neveznek csúfolódva „hortobágyi királynak". Túlélem. Ha király lennék, ki lát bele a jövőbe, nem lennék se hortobágyi, se parasztok választotta városligeti király. De én nem hiszem, hogy valaha a trón közelébe kerülök. Annyi minden akadály van útközben, s a dolgok nem rajtunk múlnak. Se Horthyn, se anyámon, se rajtam. Bethlenen sem, pedig ő úgy viselkedik néha, mintha isten volna ebben az országban . . .

Beszélgetünk, múlnak a percek, a negyedórák, Albrecht kitölti a második csésze feketét, próbálom közelíteni a házasságáról terjesztett híreket, egy merev gesztus figyelmeztet, hogy ez veszélyes terület, fordítok a témán. Szép lassan kibontakoznak belőle a családásai, emberekben, akikről tudom,

hogy sok pénzt kaptak tőle, Izabellától, látja, hogy kihasználták, gyűlölete – vagy félelme – Bethlennel szemben. Elképesztő pontossággal sorol fel panaszokat, beszél Bethlennének és barátnőinek üzleteiről, kijárásairól. Az a véleménye, hogy Bethlen gazdaságpolitikája katasztrófához vezet, és különösen az a közömbösség felháborító, amivel a parasztok dolgait intézik.

– Ebben az országban – mondja – matematikai pontossággal ki lehet számítani minden parasztemberről, mikor megy tönkre, mikor kerül az elárverezendők listájára.

– És a földbirtokosok eladósodása?

– Rothadt gyülekezet, egy kezemen megszámolnám, hány érdemel közülük kíméletet. De Bethlen meg fogja őket menteni, arra majd módot talál.

Aztán előveszi noteszát, szereplők megnevezésével elmondja: a főváros igazgatási és politikai pártvezetői milyen telekspekulációkban érdekeltek, kik vásárolták össze a régi Lóversenytér környékén a telkeket, ahová a Nemzeti Stadiont tervezik, kik érdekeltek a Lágymányos fejlesztésében, és hogyan osztoztak az üzleteken a Kereszténypárt és a kormánypárt városházi vezetői, ügyelve arra, hogy egyik holló a másiknak ne vájja ki a szemét.

Hasonló tájékozottsággal beszél az irredentára és a hősi emlékművekre gyűjtött pénzek, állami kiutalások körül folyó visszaélésekről. Nagy lelki nyugalommal mondja ki, hogy ez a nyugalmazott tábornok ennyit keresett, az a miniszteri tanácsos annyit lopott. Én pedig arra gondolok, hogy sok pénzt szórt el haszontalanul politikára, de egyetlen fillért sem pazarolt feleslegesen hírszerzésre, félelmetesen jól értesült, s ez talán egyik fajtája a trónra törés alkalmas eszközeinek. Az is, hogy ülök vele szemben, kávéscsészével a kezemben, félhomály borul ránk, és terveiről szót sem szól, de *beavat*, részesévé tesz olyan ismereteknek, amelyek nyilvá-

nosságra hozatalával egyszer országos felháborodást lehetne lángra lobbantani – talán azért, hogy ez a fiatalember elérje a célját, s fejére tegyék a koronát. Hinnem kell, hogy ha hatalomra kerülne, élni tudna a hatalommal.

Megállapodtunk egy szövegben, ami azután a Pesti Napló 1928-as karácsonyi számában napvilágot lát. Nem üres, szürke szöveg, de persze arról nincs benne szó, ami az embereket legjobban izgatja: király lesz-e ez a főherceg, vagy sem, akarja-e a trónt, vagy sem.

Albrecht tovább utazgat itthon és külföldön, bizonytalan, ellentmondó híreket lehet olvasni róla, nyugati lapjelentéseket, hogy erre, amarra látták, magyarországi legitimisták terjesztik a hírét, hogy meglátogatta Zita exkirálynét, és hűségnyilatkozatot tett Ottó főhercegnek. Ennek ellenében állítólag megengedték neki, hogy összeházasodhasson Lelbach Irénnel.

Elfut másfél év, 1930 nyarán „a hortobágyi király" átkelt az óceánon, augusztus 19-én látott napvilágot az újságokban a meglepő hír: Brazíliában óriási birtokot vásárolt, összeesküvést szervez és – restaurálni akarja a brazil császárságot.

Augusztus 26-án az angliai Brightonban házasságot köt Lelbach Irénnel. Hogy Albrecht Brazíliába készül császárnak, felpezsdítette Ottó magyarországi híveinek vérét, és elterjedt a híre, hogy megkísérelnek még egy királypuccsot.

Ezekben a napokban a gazdasági válság következtében országos méretűvé nő a tömegmozgalom, amely a munkásság 1930. szeptember 1-i tüntetésével tetőzik. Ezen a napon 4000 rendőr és három csendőrszázad állt készenlétben a kaszárnyákban – a tüntetéstől és a királypuccstól egyaránt félve. Erre a napra vártak Mátyásföldre három titokzatos repülőgépet.

Vass József, a nyári szabadságon távollévő miniszterelnök helyettese levelet írt Apponyi Albertnek, mint a Habsburg-

párt legnagyobb tekintélyének. Értesíti: a kormány jelentést kapott, hogy repülőgépek érkeznek, ezek egyikén gyászfátyolos hölgy ül egy 18 év körüli fiatalemberrel. A kormány intézkedett, írta Vass, hogy „ha királyi személyek lennének, ne molesztáltassanak, csak jelentést kell tenni a központnak". A repülőtér parancsnoksága „csak igazoltatásra és feltűnés nélküli megfigyelésre" kapott engedélyt.

De se a három gép, se a gyászfátyolos hölgy és a 18 év körüli fiatalember nem jött.

Albrecht mozgásairól sem érkezett semmi hír, de házasságával körülbelül elintézettnek tekintették, hogy soha se lesz belőle király.

Nem sokkal később abban a perben emlegették a nevét, amely Prónay Pál és egykori helyettese, Ranzenberger Viktor között folyt, a burgenlandi rablások és a Prónay-zászlóalj egyéb piszkos anyagi ügyei miatt. Prónay vádolta Ranzenbergert, Taby Árpádot, és Schadl Ernő tanácselnök tanúvallomásra beidézte a budapesti törvényszékre Prónay Gyula nyugalmazott tábornokot. Schadlnak kitűnő érzéke volt, hogy az elébe került embereket miről kérdezze, miről ne. A nyugat-magyarországi tiszti fosztogatásokról egyetlen szót sem engedett szólni, de annál alaposabban vallatta Prónay Gyulát a Nádor-laktanyában 1920-ban tartott Albrecht-vacsoráról, amelyről e fejezet bevezető részében szóltunk.

Schadl: Hogyan fogadták a laktanyában a főherceget?

Prónay: Úgy fogadták, mint főherceget szokás.

Schadl: Hogyan került sor a meghívásra?

Prónay: Az én révemen. Én hosszú ideig Ferenc Ferdinánd trónörökösnél és később Frigyes főhercegnél voltam szolgálatban. Albrecht főherceg hosszú svájci tartózkodása után hazatérve meg akarta ismerni az országot és intézményeit.

Schadl: Volt-e politikai éle a meghívásnak?

Prónay: Előbb említett szolgálataim tapasztalatai alapján

a legjobban meg tudtam ítélni, hogy a meghívásnak nem volt politikai éle.

Schadl: Hogyan folyt le a vacsora?

Prónay: Igen vígan.

Schadl: Tett-e Prónay Pál a vacsorán Habsburg-ellenes nyilatkozatot?

Prónay: Nem tett.

Itt kezdett volna beszélni a Prónay-zászlóalj belső ellentéteinek nyugat-magyarországi előzményeiről, a fivére által sűrűn emlegetett rablásokról, sikkasztásokról, azonban Schadl megállította: csak arról beszéljen, amiről kérdezik.

A nyugalmazott tábornok ezután már csak annyi szerephez jutott, hogy megszemlélhette az emlékezetes látogatásról készült fényképfelvételt, amit Schadl a személyek azonosítása végett elébe tett.

Albrecht pár hét múlva hazatért, és visszavonultan élt. A Lelbach-házasság után nemcsak a magyar trónról, hanem – a jelek szerint – a brazíliai császárságról is lemondott. Elég hosszú és kanyargós utat kellett még megtennie, hogy végül a Gestapó magyarországi főügynöke legyen belőle.

1931. szeptember 5-én meghalt Izabella. Ha életével már nem szolgálhatta fia reménybeli magyar királyságát, holtában segíteni akart: temetkezési helyének kijelölésével is eltávolította családját a Habsburgok legitim főágától. Úgy végrendelkezett, hogy ne vigyék Bécsbe, a Kapucinusok sírboltjába, hanem a budavári Mátyás-templomban temessék el. Parádés Habsburg-temetés volt, Frigyes a számkivetett spanyol exkirály, XIII. Alfonz oldalán búcsúzott halottjától, de nem tábornagyi díszben és nem díszmagyarban, hanem civil feketében.

A régmúlt Ferenc József-i kor árnyékának képviseletében a szerencsétlen Rudolf még szerencsétlenebb özvegye, Stefánia jelent meg: öreg hölgy egy öregúr oldalán, második fér-

jével, Lónyay Elemérrel, akit a császár magyar hercegi címmel tüntetett ki, jutalomképpen, mert a mayerlingi titokzatos tragédia után megvigasztalta és feleségül vette az öngyilkos trónörökös özvegyét.

A szertartásmesterek Lelbach Irénnek nem találtak helyet Frigyes és Alfonz közelében.

EGY VÁLASZTÁS GÖMBÖSSEL ÉS HÉJJAS IVÁNNAL

1922-ben Klebelsberg Kunó belügyminiszter dolgoztatta ki és terjesztette elő a választójogi törvényjavaslatot. Annyi megszorítással, hogy félő volt, nem lehet keresztülerőszakolni a nemzetgyűlésen. Miután Bethlen látta a nehézségeket, megvárta, míg lejárt a nemzetgyűlés mandátuma, és rendeleti úton léptette életbe az új választójogot, minden elhatározott szigorításával, jogfosztásával.

A választás vezetését Gömbös Gyulára bízta, a sajtópropagandát Eckhardt Tibor irányította, mindketten szegedi testvérek, lelkes fajvédők, mint ahogy Bethlen sem látszott másnak.

A kormányt támogató pártok természetesen elsöprő győzelmet arattak. A régi ellenforradalmárok közül csak a legitimisták – velük Friedrich István –, Haller István és Rassay Károly csoportja volt ellenzékben. Rassay valóban egészen szélsőjobbon kezdte, utóbb sokszor fejére olvasták híres ellenforradalmi abonyi beszédét, amelyben kifejtette, hogy „zsidókat csak a temetőben szeret látni", ezzel a tévelygésével azonban teljesen szakított, és a Horthy-korszak későbbi éveiben következetes polgári demokratikus ellenzéke volt minden jobboldali kormánynak – más kormányaink pedig nekünk nem voltak abban az időben. Friedrichet valószínűleg Horthy iránt érzett és sohasem titkolt idegenkedése haj-

totta előbb a legitimista, majd a keresztény ellenzék táborába.

Az 1922-es választáson a fajvédők Gömbössel együtt Bethlen mögé sorakoztak, érte verekedtek a volt különítményesek, már nem lehetett pontosan megállapítani: ő diktál-e a titkos társaságoknak, vagy még elfogadja a rendelkezéseiket. S persze mellette álltak az egyetemi ifjúság különböző szervezetei – Teleki Pál kedvelt nyája –, amelyek időnként kiverték a zsidó hallgatókat az egyetemekről a kereszténység és a szegedi szellem védelmében.

Csodálatos színes szervezetekben tömörült az egyetemi ifjúság. A mintát a németektől vették, sohasem fogjuk megtudni, ki végezte el rajtuk a nem akármilyen magyar, hanem hangsúlyozottan szittya átszerelést. Teleki fővezéri rangot viselt a csúcsszervezetben. Voltak itt patrónusok, arany babérkoszorús mellszalaggal, aranyzsinóros sipkával, diakonusok, keskenyebb szalaggal, ezüstszínű sapkazsinórral, leventék, még keskenyebb szalaggal s végül közönséges daruk, akiknek egyszerű bajtársi sapka jutott.

A Turul rangsora: fővezér – ez volt Teleki –, magiszter, szenátor, nádor aranybuzogánnyal, főlovászmester aranynyíllal, törzsfőnök aranybetűjellel, udvarnagy aranynappal, íródeák aranytollal, főkincstáros ezüstkulcsokkal, darufőnök keresztberakott aranykardokkal, regős aranylanttal, pohárnok aranykupával, könyvtáros aranytekerccsel, állományvezető ezüstbetűkkel, kincstárőr ezüstlakattal. Lehet, hogy kincsük volt, könyvük kevés, lovuk egyetlenegy sem, tehát legalább a főlovászmester méltósága jelképesnek volt mondható. Az arany különben valódi volt a jelvényeken.

A Pázmány Egyetem bölcsészei az Árpád Bajtársi Egyesületben tevékenykedtek, színeik arany-zöld-barna, a református teológusok Bocskai nevét viselték arany-zöld-piros színnel, a medikusok Csaba vezért vallották névadó hősüknek, színeik arany-zöld-kék, a gyógyszerészek Rákóczit választot-

ták arany-zöld-feketével, a jogászok Werbőczit arany-zöld-sárgával, a műegyetemisták Hungária egyesületének vörös szegéllyel díszített kék sapka volt a jelzése, a közgazdászok arany-zöld-lilával különböztették meg magukat a többiektől, bajtársi egyesületük Széchenyi nevét viselte.

A német hatás abban is megmutatkozott, hogy a bajtársi egyesületek vezetőségébe tömérdek sváb ifjú került, s voltak ősjogászok, ősbölcsészek, akik nem tudták befejezni tanulmányaikat, megöregedtek, de azért buzgón tevékenykedtek az ifjúság vezetésében. Egy-egy botránnyperben meglepő vallomásokat lehetett hallani. Egy ilyen perben vallja például az egyik tanú: „Hozmetz Ferenc úr csak verekedni jár be már évek óta a közgazdasági egyetemre".

Volt Nemzeti Szövetség, volt Ébredő Magyarok Egyesülete, volt Társadalmi Egyesületek Szövetsége: mindezek a szervezetek Bethlen politikájának társadalmi hátterét adták, ha kellett fütykössel vagy fokossal, vagy egyszerűen szavazatokkal. A gazdasági hátteret a nagybirtokosok szervezete, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE) és a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) adta; szilárd, gondosan megszervezett érdekképviseletei minden gazdasági hatalomnak, ami az országban fellelhető volt, s amelyek vezetői hamarosan megértették: Bethlen a nemzeti egység szépen csengő hazafias jelszavával, a rend megszilárdításának ígéretével elsősorban számukra konszolidálja az ellenforradalmat.

Az egységet Gömbös Gyula zavarta meg. Az utolsó nemzetgyűlési választás vezetője, stratégája, 1923 augusztusában hat hívével kilépett Bethlen pártjából, és megalakította a Fajvédő Pártot, ellenzékbe ment. Még akkora tekintéllyel, hogy 1926-ban Abádszalókon a kormány nem állított vele szemben ellenjelöltet, egyhangú mandátummal került a Horthy-világ első országgyűlésébe.

Zsilinszky Endrével nem voltak ilyen kíméletesek, Eckhardt Tiborral sem. Az Egységes Pártnak Sztranyavszky Sándor személyében új választási hadvezére volt. Tisza István egykori párthíve, képviselője, később otthonában meglapuló nógrádi földesúr, aki sem a forradalmakban, sem az ellenforradalomban nem mutatkozott az első vonalban, utóbb azonban főispánságot, majd belügyi államtitkárságot kapott Bethlentől. Éppen olyan kemény, gátlástalan törtető, mint Gömbös, jó szervező, kitűnően ismeri a közigazgatást, bánni tud vele, parancsolni tud az uraknak a vármegyékben, rendelkezésére áll pénz, csendőrség, katonaság. Akikre Bethlen azt mondja, hogy el kell tűnnie a képviselőházból, Sztranyavszky eltüntetné, még akkor is, ha isten arkangyalait mozgósítaná az ellenzéki jelölt mellé.

Eckhardt észreveszi, hogy kemény idők következnek. Még az Ébredő Magyarok elnöke, de politikai pályafutásának az a pár éves megszakítása következik, amikor barátjának, Ulain Ferencnek ügyvédjelöltje, sokat utazik külföldre, az Egyesült Államokba is elküldik, ahol a híres kártyás Szemere Miklós fia számára intéz valamit, csak néhány ezer dollárt hoz haza, ezzel kapcsolatban támadások, gyanúsítások érik, de fölényesen elhárít minden vádat – a szél a hajó fedélzetéről a tengerbe sodort egy bankóköteget, mondja –, Szemere István melléje áll, és barátságuk zavartalan. Eckhardt azután a revíziós mozgalom felől kerül vissza a közéletbe. Mire megint itt van, már nem ébredő-elnök, nem antiszemita, a milliomos Aschnerékhez jár teniszezni, a bankvezérek, részvénymágnások és földbirtokos urak fiatal hölgyei pártfogolják a pénzzel szűkösen eleresztett, de mindig a felszínen mozgó kellemes embert.

A nemzetgyűlést 1926. november 16-án oszlatta fel a kormányzó. Vass József népjóléti miniszter, Bethlen első embere jellemző mondattal vezeti be a választási harcot:

– Holnap reggel kezdődik a hajtóvadászat . . .

– És zajlott a hajtóvadászat a magyar nyílt választások ősi törvényei szerint, zsarolással, fenyegetésekkel, vesztegetésekkel, halottak szavaztatásával, élők csendőri és közigazgatási sanyargatásával, bankhitelek felmondásával, adóvégrehajtásokkal, választási jegyzőkönyvek hamisításával, megfélemlítésekkel és jutalmazásokkal.

Az Ébredők, a MOVE, a Nemzeti Szövetség, a diákok bajtársi szövetségeinek zöme a fajvédők mellé állt. Néhány választókerületben erőpróbákra került sor a bajtársi fokosok és a csendőrszuronyok, puskatusok között, de a csendőr mindenütt erősebb hatalomnak bizonyult, mint a diák. Teleki Pál ezekbe a zűrzavarokba és csatározásokba nem avatkozott, színét sem lehetett látni – a Közgazdaságtudományi Egyetem felsőházi képviseletét vállalta.

Az orosházi kerületben Nagy Vincét kellett kiirtani az országgyűlésből. Az 1918-as forradalom kommunistaüldöző belügyminisztere 1919 után kellemetlen kritikusa volt Bethlennek a nemzetgyűlésen. A kormánypárt jelöltje, Csizmadia András, kétméteres nagy darab gazdag parasztember, sok józan ésszel, körmönfontsággal, nem jelentéktelen helyi népszerűséggel, de azért ez nehéz választás volt.

Mikor az újságíró megjelent a csendőrtiszt színe előtt, akinek semmi alkotmányos szerepe nem volt, de annál nagyobb hatalma, ez barátságosan leültette, aztán felhívta a Belügyminisztériumot telefonon, és közvetlen egyszerűséggel megkérdezte:

– Itt van ez az újságíró, szabad mozgási engedélyt kér. Letartóztathatom?

Mondták neki, hogy ne tartóztasson le, csak ügyeljenek rám.

Ügyeltek.

Estefelé már összebarátkoztunk, s a csendőrtiszt borozga-

tás közben elmondta, hogy egyetlen eligazítást kapott Sztranyavszky Sándortól:

– Bethlen őexcellenciája üzeni, hogy ha szükséges, Orosházán minden erőszak megengedett, Nagy Vince nem lehet képviselő. Megértetted?!

Megértettem.

Orosházáról kimozdulnom nem lehetett, így szólt a parancs, így aztán csendes szemlélődéssel töltöttem a napot, figyeltem, hogyan hajkurásszák Nagy Vince választóit egyik utcából a másikba, hogyan állnak órákig az isten ege alatt, szavazni nem engedik őket, így aztán a nép fele-harmada megunja a várakozást, a barom módra való terelgettetését – hazamegy.

Ez a táj a később „Viharsarok"-nak nevezett politikai helyrajzi fogalom része volt, de érezte a szegediek, a csongrádi Piroskák, a kecskeméti Héjjasok, az Alföldi Brigád közelségének hatását is, valaki Budapesten azt mondta nekem, itt igen erős gyökerei vannak az Ébredő Magyarok mozgalmának. Volt időm, utána kérdeztem, és utóbb megírtam a Magyarországban, amit erről a gazdakör vezetőjétől hallottam:

– Ébredők? Hát, tudja, kérem, volt nekünk egy ébredőnk, de már meghalt, azóta újabb nincs. Sinkó Antalnak hívták, becsületes szabómester volt, ha nem ivott, nem volt vele semmi baj. De sűrűn ivott és akkor antiszemita volt, mert van itt egy zsidó ember, az volt neki a társa, annak a pénzivel dolgozott. Részegen be-bebillegett a gazdakörbe, és csuda programbeszédeket szokott mondani a nemzeti ébredésről. Sajnos, a parasztokba is belekötött, mert kinevették, aztán az lett a dolog vége, hogy kézbe vették, árokba vetették a jámbort. Ott ébredt reggel, hazament és foltozta a nadrágokat. De az ital lebírta, egyszer csak meghalt, és azóta nincs nekünk Orosházán ébredőnk . . .

Az ébredő mozgalom helyi állapota tehát nem volt nyug-

talanító, Nagy Vincén viszont nem lehetett segíteni. Estére Csizmadia András volt a követ, s ha már róla van szó, itt mondom el: erősen megkapaszkodott az országgyűlésben. Budapesten egy cselédszobában lakott, az ágy mellett a földön aludt, mert kétméteres, másfél mázsás emberekre nem szabtak ágyat, s nem volt ő olyan híres ember, mint később de Gaulle tábornok, aki ezt a megtiszteltetést a világ különböző fővárosaiban megérte.

Az országházban ritkán szólt, meggondolt paraszt, de néha érdemes volt ráfigyelni, mit mond. Mikor később – a harmincas években – elkezdődött a „reformnemzedék" mozgalma, s Rajniss Ferenc a parlament folyosóján harsány biztonsággal egyetlen mondatban sűrítette össze a társaság meglehetősen zavaros programját: „helyet az ifjúságnak"! –, az öreg Csizmadia megszólalt a maga morgó basszusán:

– Azt mondom én nektek, hogy először fejet az ifjúságnak, aztán meglesz a helyetek is. Te, Feri, úgy látom, magad szeretnél vezére, feje lenni a társaságnak. Hát csak vigyázz, hogy közben a magad fejét el ne veszítsd . . .

1945-ben, kivégzése órájában Rajniss Ferenc aligha gondolt rá: Csizmadia András már 1935-ben intette, vigyázzon, hogy a feje megmaradjon.

Lezajlottak a választások, a kormány a dolgok és a módszerek természetes rendje szerint hatalmas többséget nyert.

A kunszentmiklósi kerületben, szoros küzdelemben Héjjas Iványt választották meg fajvédő programmal.

A paksi kerületben pótválasztásra került sor Zlinszky István kormánypárti és Téglássy Béla fajvédő jelölt között. Ez a Zlinszky régi politikai bútor volt, se nem osztott, se nem szorzott, hogy jelen van, vagy nincs, de régi ember lévén, módja volt Bethlentől kérni: „István, ne hagyjatok el . . . " Téglássy se számított, hogy képviselő vagy sem, de Bethlen parancsot adott, hogy Zlinszkynek kell győznie, s ettől ez a

jelentéktelen pótválasztás érdekessé vált. Mindenki bevetette az erői javát, Sztranyavszky nemcsak a csendőrséget, hanem katonákat is kért, Gömbös mozgósította az egyetemi ifjúságot.

Néhány nappal a választás előtt a korteshadjáratban megöltek egy nyomorult szolgalegényt, aki gyanútlanul belekeveredett a részegen politizálók társaságába. Utóbb kiderült, hogy szavazati joga sem volt, de a temetése újabb véres verekedésre adott alkalmat a két párt híveinek. A csendőrök nem lőttek, csak letartóztattak, letartóztattak, letartóztattak . . .

Hideg februári napon, a pótválasztás előestéjén szálltam át Sárbogárdon a paksi szárnyvonalra. Kevés utas volt, az egyik fülkében egymagam, a szomszédban is egy magányos ember, akire rá sem figyeltem. A kalauz nézegette a jegyemet, hogy érvényes vagy nem erre a vonalra – a MÁV bérletjegyei érvénytelenek voltak néhány magánvasútra –, aztán úgy határozott, hogy fizetnem kell, és miközben írta a jegyet, panaszolta, hogy a paksi kerületben kurucvilág van, nem is lehet tudni, hány emberhalálra kell számítani.

– A mi képviselő urunk itt ül a szomszéd fülkében, kezet is fogtam vele, megmondtam, én is rászavaztam.

– Kicsoda a maga képviselője?

– Héjjas Iván! – vágta ki büszkén.

Kíváncsian firtattam, miért választotta Héjjast, és miért annyira büszke rá. Megmondta, hogy egy pesti ügyvéd, Kelemen Kornél volt a kormány jelöltje, Héjjas viszont vitéz katona. (Kelemen Kornélt – 1944-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre védője – a kunszentmiklósi kerületben az utolsó órákig szorongatták, hogy lépjen vissza Héjjas javára, s a szorongattatás eszköze maga Preszly főispán volt.)

A kalauzzal többre nem jutottam. Miután megszabadultam tőle, benyitottam a szomszédba, jó estét kívántam. Magas, szikár, kemény fából faragott ember volt az orgoványi gyil-

kos, mereven formált arcvonásokkal, üregük mélyén tüzelő, szúrós szemmel, bozontos sűrű szemöldökkel. Olyan furcsa volt a nézése, hogy tíz ember közül nyolcnál morfiumra vagy kokainra, kábítószerek használatára gondolna az ember. Héjjasnál azonban erről szó sem volt.

Mondom, hogy mi a nevem, Az Est munkatársa vagyok, ellenfél, ha úgy tetszik, ellenség, de személy szerint is elítélek sok mindent, ami a nevéhez fűződik, nem veszem rossznéven, ha ezzel a bemutatkozással be is fejeződött a beszélgetésünk. Azonban a kalauz büszke rá, hogy Héjjas Iványa adta a szavazatát, én fiatal újságíró vagyok, nem tudom, kerülök-e még egyszer abba a helyzetbe, hogy Héjjas Iványal beszélhessek.

Hidegen szemlélt, aztán másodpercnyi habozás után udvariasan helyet mutatott:

– Tessék leülni. Én nem nyilatkozom, sem Az Estnek, sem másnak, de megválasztott képviselő vagyok, még a lakásom ajtaját sem zárhatom be azok előtt, akik beszélni akarnak velem. Miről beszélhetünk?

– Én a Felvidékről jöttem Budapestre, újságíró lettem. Szeretném, ha mondana valamit arról, ha meg tudná magyarázni: hogyan indult el azon az úton, amit végigjárt.

– Itt kellett volna lennie, hogy értse.

– Nem voltam itt, és Orgoványt akkor sem tudnám megérteni, ha itt lettem volna.

– Amnesztiát kaptam. Hazafias érzéseimtől vezettetve cselekedtem.

– Ezt különböző hivatalos iratokban és újságokban is olvasni lehet. De azon túl . . .

– A főméltóságos úrhoz most is szabad bejárásom van.

(Tőle hallottam először Horthynak ezt a bizalmas körben használatos címzését: nem főméltóságú, ahogyan a köztudatban és a hivatalos életben szokás volt, hanem főméltó-

ságos úr volt nekik, akik előtt a hátsó ajtók mindig nyitva álltak a Várban.)

– Én a kormányzó úr cselekedetei felől aligha mondhatok véleményt . . .

Váratlan, meghökkentő hallgatás következik, aztán izgatott magyarázkodás, Horthy mentegetése, nagyságának dicsérete, hazafias elszántságának glorifikálása. Már éppen elég időt töltöttem eddig a magyar közéletben, ahol a titkos társaságok a Vérmezőn tarthatnák gyűléseiket, és a Sörház utcában, kiskocsmában haditerveken dolgoznak részeg ébredők, éppen elég gyakorlatom van a titkok elfecsegését hallgatni, hogy szemem sem rebbenjen, amikor Héjjas előadja, hogy a kormányzót szüntelen az elveszett területek visszahódításának gondolata foglalkoztatja . . .

Hallgattunk egy sort, ki-ki a magáét gondolja, s végül Héjjas feláll, mentegetőzik, mert a legközelebbi állomás már a paksi választókerület, ott neki bizonyára embereket kell fogadnia, várják, búcsúzóban mond valamit, amiben megbánást is érezhetnék, ha hinni tudnék neki.

– A főméltóságos úrnak az a véleménye, hogy sok mindent csináltunk, amit nehéz helyrehozni, hiba volt, talán annál is rosszabb. Én nem mondhatok neki ellent, és így, négyszemközt, azt mondhatom magának, talán én is sok mindent másképpen csinálnék a mai eszemmel . . .

Éppen csak annyi időm van, hogy visszalépjek a fülkémbe, a vonat lassít, megáll, éljenző, lármázó tömeg egy falusi állomás peronján. Héjjas kihajol az ablakon, én követem a példáját, izgatott emberek összevissza beszélnek, borzasztó, hogy mi folyik a kerületben, éppen az utolsó órában érkezett, hogy odacsapjon, de oda kell ám csapnia, mert ebben a faluban ennyi embert vertek össze, abban a faluban annyian vannak csendőrkézen, Pakson a járásbíróság pincéje zsúfolva letartóztatott diákokkal, turulistákkal, ide képviselő kell,

kemény ember, hogy véget vessen a hatósági garázdálkodásnak.

Héjjas integet, kiabál. Egy csoport fiatalember fel akar jönni a vonatra, de a lépcsők előtt csendőrök állnak, egy legényt, aki a vonatra szóló jegyét mutogatja, puskatussal fellöknek, a kalauzok fütyülnek, és mi megyünk tovább, ott hagyunk száz valahány izgatott embert, tucatnyi csendőrrel.

És a jelenet megismétlődik a következő állomáson. Héjjas mind lázasabban, mind ingerültebben fogadja a panaszokat, majd ő az asztalra vág, hallom, amint ígéri egy csoportnak, amely feljutott hozzá, s együtt jönnek velünk Paksig.

Ott Héjjasnak tisztelegnek a csendőrök, a kísérő csoportot pedig amúgy egybefogva, elviszik valahová, Héjjas is elsodródik.

Egy csendőr őrmester rátekint a vasúti jegyemre, amiből olvasható a foglalkozásom – abban az időben semmiféle újságíróigazolványnak nevezhető papírunk nem volt –, int, hogy mehetek, reméli, találok szállást, de utánam szól, reggel el ne mulasszam a jelentkezést a főszolgabírói hivatalban.

Sötét este van, ballagok befelé a faluba, a legközelebbi utcakeresztezésnél géppuska áll, mellette katonák, aztán csendőrjárőr, katonai járőr lépten-nyomon. Igazoltatnak, mehetek tovább, még kétszer figyelmeztetnek: reggel el ne mulasszam a jelentkezést.

És reggel – olyan csendes éjszaka után, amit csak a kutyák ugatása és a járőrök lépteinek hangja zavar, különben az egész falu halottnak tűnik – megyek a főszolgabírói hivatalba, benyitok egy ajtón, amelyre kiírták: „Választási elnök". Kovács-Sebestény földbirtokos úr az elnök, a választójogi törvény szerint most életnek, halálnak, közigazgatásnak, karhatalomnak, fegyveres erőnek ura a kerületben, egy barátjával kettesben találom, idősödő urak módján nőkről pletykálnak, örülnek, hogy harmadiknak jöttem, de amikor szabad

mozgási engedélyt kérek, az elnök álmélkodva összecsapja a kezét:

– Ezt te komolyan gondoltad, édes öcsém?

– Kénytelen vagyok mondani, hogy igen, Kovács-Sebestény nevet, menjek át a másik szobába, a főszolgabíró hivatali szobájába, ott majd kezdenek velem valamit.

Bekopogok és egy szép szál civilbe öltözött katona – még a szeme rebbenése is katona mivoltáról árulkodik – rendkívül barátságosan fogad, kezet nyújt:

– Vlaszaty vagyok!

Már tudom, hová tegyem, csendőr alezredes, különleges belügyi beosztásban, pár évvel ezelőtt Gömbös Gyulával csinálta a nemzetgyűlési választásokat.

Fél tucat ember a szobában, jönnek-mennek, az asztalon konyak, barackpálinka, szilvórium, bor, kinek-kinek gusztusa szerint – szigorú szesztilalom van. Az alezredes leültet, itat, tudomásul veszi, hogy ismerem a hírét, mintha hízna is tőle, kedélyesen közli, hogy itt mostanában minden idegent becsuknak vagy kiutasítanak, én azonban ne aggódjak, ő vigyáz rám, ha pedig ő nem volna kéznél, a helyettese – egy másik szép szál civil úr –, Bakos százados. Ad papírt, hogy a faluban békében hagyjanak a csendőrei, azonban Paks határával lezárult a világ, a kerületbe nem mehetek.

– Én csak azt tudom – mondja –, hogy Zlinszky fog győzni, még nem tudom, hogyan, mert meglehetősen megvadították a népet. Persze valójában kevesen tudják, miért kormánypártiak és miért fajvédők, de Gömbösék elég nagy felfordulást csináltak . . .

Iszunk, mert innunk kell, közben tájékoztat, hogy ide jött Rákóczi Béla, az Ébredő Magyarok igazgatója, kiutasította. Visszajött, megint kiutasította. Ide jött Bónis Arkangyal, szekérre rakatta, a kerület legtávolabbi pontján kitette a körletből. Visszajött a csuhás, akkor gyalogoltatta összevissza vagy

negyven-ötven kilométert, reméli, elvette a kedvét a lázítástól. A legnagyobb baj a diákság. Megrakta csendőrökkel és katonákkal a kerületet, tábori telefonnal hálózta be a falvakat, még így is nehezen boldogul, mert itt lefogat húsz diákot, pár óra múlva onnan jelentenek másik húszat – Gömbös ezt érti. Pofonra, puskatusra sűrűn van szükség, dehát anélkül nincs választás . . . És már nemcsak a járásbíróság, hanem a főszolgabírói hivatal pincéje is zsúfolva van fajvédő agitátorokkal, főleg turulista diákokkal.

Nyílik az ajtó, belép Héjjas Iván, Vlaszaty lármásan köszönti, örül neki, de amikor Héjjas visszautasítja a borát, s követeli a diákok szabadon bocsátását, az alezredes kihúzza magát, és megértem, miért van különleges beosztása a Belügyminisztériumban.

– Valamit jegyezz meg, Iván – mondja keményen. – Orgoványon te lehettél istennyila, itt azonban én vagyok. Nekem az a parancsom, hogy Zlinszky legyen a képviselő – ő lesz. Nem bánom, hogy itt vagy, járhatod a kerületet, de ha zavart csinálsz, téged is becsukatlak.

– Mentelmi jogom van! – csattan fel Héjjas.

– Azt majd elmondhatod a mentelmi bizottság előtt. Nálam ma az istennek sincs mentelmi joga, ha utamban áll . . .

Alig rohan el fellázadt lélekkel az orgoványi gyilkos, az asztalon csörren a tábori telefon. Bakos százados úr veszi, nyújtja Vlaszatynak, s ez hallgat, majd beleordít:

– Tiszthelyettes! Üljön motorbiciklire! – furcsán raccsol és így az elferdített „r" hang különös hörgő zengést kap. – Üljön motorbiciklire, és a pokolból is kerítse elő Gömbös Gyulát. Mondja meg neki, hogy itt van Vlaszaty! Ezt ő érteni fogja. Mondja meg neki, kár volt behoznia a kerületbe Rákóczi Bélát, ha én innen kiutasíttattam. Forduljon meg az autójával, vigye innen ezt a rothadt alakot, de vigye a leg-

rövidebb úton és a leghamarabb. Ha nem, üzenem neki, az atyaúristen megválasztott képviselője lehet, letartóztatom. Értette, tiszthelyettes? Letartóztatom!

Gömbös megkapta az üzenetet és megértette, tudta, kivel van dolga. Egy óra sem múlt el, jelentették a tábori telefonon, hogy Gömbös méltóságos úr kocsija elérte a választókerület határát, a csendőrök ellenőrzése mellett kitette a kerületből az ébredők igazgatóját, üzeni az alezredes úrnak, hogy útban van Paks felé.

Én közben időm egy részét a faluban töltöttem, néztem, hogyan terelgetik a népet összevissza, s a nép – mi mást tehet szegény nép, amely belekerült a nyílt fasiszta izgatás és a nyugati színekre szelídített fehér diktatúra fogaskerekei közé? – tereltette magát, és szavazott, csendőrök és katonák őrizete alatt, jegyzők, papok, közigazgatási hivatalnokok szeme előtt, ellenőrzés alatt, nyíltan.

Se Téglássynak, se Zlinszkynek öt krajcár ára közéleti értéke nem volt, de Bethlen Zlinszkynek ígérte a kerületet, és ezreket gyötörtek miatta, hogy ígéretét beválthassa.

A főszolgabírói hivatalban térkép lógott a falon, közigazgatási térkép, s mellette egy másik, katonai. Érkeztek a jelentések telefonon és küldönc útján, hol innen kértek segítséget, hol amott beavatkozást.

A választási elnök csendes magányban tölti az idejét, mikor benézek hozzá, kényelmetlen hivatali bőrdíványon szunyókál, őt ugyan nem zavarja, nem keresi senki, sejtelme sincs, mi folyik a kerületben. Minden jelentés Vlaszatyhoz érkezik, ő aztán mindenről tud.

És jön Gömbös Gyula – faluról falura jelentették a csendőrök a közeledését –, engem egy oldalkocsis motoros szed fel a faluban, hogy el ne mulasszam az érkezését, mert délfelé Vlaszaty már arra is gondol: legyek tanúja a találkozásuknak.

Jön, gőgösen, államtitkári múltja, MOVE-vezérsége és fajvédő öntudata fényében, mellbősége, amiről később, évek múltán miniszterelnök korában oly nevettető önimádattal fog beszélni, majdnemhogy előtte érkezik.

Jön, kezet fog Vlaszatyval, az bemutat neki mindenkit: – „Bakos százados urat ismered még a mi időnkből, a szerkesztő úr Az Esttől van, vigyázz minden szavadra, amit előtte kiejtesz!" – udvarias mormogások, egyetlen szó sem esik a korábbi üzenetről, amit a csendőrtiszthelyettes Gömbös Gyulának vitt, s amelynek nyomán az ébredők igazgatója elhagyta a kerületet. Mintha semmi sem történt volna.

– Hogy halad a választás? – kérdezi Gömbös.

– Szabályszerűen – felel az alezredes, s ezt mindenki kedvehajlama szerint értheti.

– Incidensek?

– Eddig semmi említésre méltó.

Gömbös lehúz egy pohár bort, hátraveti magát foteljében és szelíden, komolyan, de mégis hangsúllyal belefog a mondókájába, abba, amiért idejött.

– Ezek miatt a derék diákgyerekek miatt jöttem hozzád . . . a főcsendőrhöz intézi a szót, bennünket szinte kirekeszt a beszélgetésből. – Ezek hazafias lelkesedésből eljöttek ide, meggyőződésüket követve Téglássy Béla mellett agitálni. Te pedig, ahogyan jöttek, összefogattad őket, és emberhez, úrigyerekhez méltatlan körülmények között őrizteted börtönben, pincében. Nem is tudom, hányan vannak fogságban . . .

– Őszintén szólva én magam sem tudom – így a csendőr –, a fenének volt ideje számolgatni őket. Tegnap már egyenesen a vonatokról szedték össze szegény gyerekeket, de én nem hívtam, minek jöttek. Ha úrigyerekek, ülnének otthon a kedves édesanyjuk szoknyáján. Aki vadászatra indul, maga is hajtásba tévedhet. Én pedig jó vadász vagyok, ugye, Gyula? Dehát nem akarom én őket itt tartani . . .

– Éppen ezt akartam kérni. Könnyelműek voltak, megszenvedtek érte, menjenek haza isten hírével.

Vlaszaty égnek emelte az egyik mutatóujját:

– Jegyzőkönyv, Gyula!

– Mi az, hogy jegyzőkönyv?

– Mindenkit ki kell hallgatni, szabályosan, törvényesen. Aki ártatlan, elmehet. Ha nem idevaló illetőségű, el kell mennie.

– És készülnek azok a jegyzőkönyvek?

– Reggeltől, Gyula.

– Aki ártatlan, azt elengeded.

– Persze.

– De nekem azt mondják, hogy még senkit sem bocsátottak szabadon . . .

A csendőr sunyin elmosolyodott:

– Senkit sem lehet elbocsátani, amíg az utolsót ki nem hallgattuk. Csak az utolsónak a vallomásából kapunk végleges és teljes képet: tulajdonképpen mit akart itt ez a rengeteg diák. Az utolsó gyanúsított lehet az, aki leleplezi az elsőt, aki saját meghallgatása alapján ártatlannak látszott. Tőled tanultam, Gyula, ilyen ügyekben körültekintően kell eljárni. Eddig nincs gyanú bűnös szövetkezésre, összesküvésre. De még lehet . . .

– És most hol tartanak a kihallgatásokban?

– Megígérem neked, hogy fél órával az utolsó pesti vonat indulása előtt az utolsó jegyzőkönyvet is aláírják, s az úrigyerekek azzal a vonattal hazamehetnek . . .

Gömbös keményen megnézte emberét, a csendőr cinikusan a szemébe nevetett. Aztán a vendég felugrott, kézfogás, búcsú nélkül kicsörtetett a szobából.

Pár pillanat, lárma az előszobában, kinézek, Gömbös szemben áll az öreg hajdúval és ordít:

– A titkárom keresem!

A hajdú tudja, hogy ez nagyúr, alázatosan és mégis a szegény ember gúnyolódásával kérdezi tőle:

– Azt a fiatalurat keresi a méltóságos úr, akivel együtt jöttek?

– Azt. A titkáromat!

A hajdú csupa huncut kétségbeesés.

– Hát hiszen azt rögtön elvitték a csendőrök, méltóságos úr . . . Itt minden idegent elvisznek, méltóságos úr . . .

Gömbös visszatért Vlaszatyhoz. Ebben az egyetlen esetben sikeres volt a közbenjárása. A titkárát pár perc múlva visszahozták. Nem kellett érte messze menni, a járásbíróság már megtelt, a főszolgabírói hivatal pincéjében ült.

A nagyindulatú vendég elment, a polgárok szavaztak, a csendőrök jelentettek, Bakos százados úr pontosan vezette a nyilvántartásokat.

Jön valaki és jelenti Vlaszatynak:

– Az egyik szavazóhelyiség előtt Téglássy-párti kortesek befolyásolni igyekeznek a választókat.

Az alezredes ordít:

– Letartóztatni! Mindenkit letartóztatni!

Valahányszor visszatérek hozzájuk, újra, meg újra ezt a parancsot hallom. Most szelíden mondom:

– Én azt tapasztaltam, hogy Zlinszky-párti kortesek a szavazóhelyiségek közelében befolyásolni igyekeznek a választókat. Egyikét-másikát igen erélyesen befolyásolják . . .

A csendőr kedélyes, de megmutatja a karmait:

– Ilyesmit eddig nekem nem jelentett senki. De nem is szeretném, hogy jelenteni merje . . .

Múlnak az órák, szavaznak a polgárok, elég szoros a küzdelem, ki tudná megmondani, kiért és miért. Egy erősen Téglássy-hangulatú faluban délután három órakor egy másodnapos lakodalmat oszlatnak fel, vernek szét a csendőrök tiltott gyűlés címén.

Hogy hány embert vertek meg? Ki tudná megmondani.

Estére Zlinszky István győzött, egy senkivel több fejbólintó bethlenista jutott mandátumhoz. Ezúttal nem a baloldali pártok és szervezetek ellen irányult a csendőrterror, hanem a jobboldali konkurrenciával szemben.

Évek múltak, a parlament kormánypárti folyosóján találkoztam Vlaszatyval. Uniformisban volt, már ezredesi csillagokkal, mint mondta, még mindig különleges beosztásban a Belügyminisztériumban, Kozma Miklós volt a minisztere. Gömbös, a miniszterelnök – megszaporodott katonai csillagokkal – az ülésteremből jött, útban a dolgozószoba felé, megállt mellettünk. Néhány barátságos mondatot váltottunk, aztán rávillant a szeme a főcsendőr rangjelzésére.

– Nocsak . . . – gúnyosan megpiszkálta a harmadik csillagot – ezredes lettél? Vajon mivel szolgáltad meg azt a harmadik csillagot?

Vlaszaty kihúzta magát:

– Jobban meg kellett érte dolgoznom, mint neked a tábornoki rangért!

Gömbös, mintha vipera csípte volna meg, sarkon fordult, ott hagyott bennünket.

– Velem ne szemtelenkedjen . . . – mormogta a csendőr.

Másnap a hivatalos lap közölte, hogy megrongált egészségi állapota miatt nyugdíjazását kérte, s kérelmét teljesítették. Érdemeinek elismerése hiányzott a szokásos szövegből.

Prohászka püspök, a fehérterror védőszentje majdnem eretnek volt. Szmrecsányi egri érseket nagy üggyel-bajjal tudták kihúzni egy botrányból: komisz embertelenségével öngyilkosságba kergette egyik erdészét. Mikes János grófot, miután fiúháremét leleplezték, nyugdíjba kellett küldeni, címzetes érsekséggel vonult el a szombathelyi püspökvárból. Vass József csak kalocsai nagyprépost volt, de Bethlen után második ember a hatalomban, primadonna-szerelme és mulatozásai árnyékot vetettek az egyházra, még mielőtt kiderült volna, hogy a pezsgős vacsorákat és a virágcsokrokat imitt-amott állami pénzből fizették.

Csernoch hercegprímásnak csak zsugori természetét vetették szemére, de találtak rá mentséget, hisz a prímási birtok nagy része a Duna-vonaltól északra került el, kisajátították, csehszlovák állami kezelésbe vették. Hogy János pap milyen furcsa körülmények között került a prímási székbe, csak az öregek emlékeztek rá. A szakolcai plébánosból, néppárti képviselőből 1908-ban váratlanul csanádi püspököt csináltak – ez a püspökség a régi Magyarország egyik leggazdagabb főpapi javadalma volt. 1911-ben, tehát már három év múlva, kalocsai érsekké nevezték ki. Itt még jószerivel meg sem melegedett, 1912-ben Tisza István bizalmából, Ferenc József kegyelméből esztergomi érsekké, Magyarország hercegprí-

másává tették. Vaszary Kolos bíboros hercegprímás még élt, nem több és nem kevesebb méltósággal viselte tisztét, mint amit aggastyánkorban öregedett főpapoktól megszoktunk, még hat év sem múlt el, hogy Festetics herceggel szövetkezve, rávették Ferenc Józsefet báró Fejérváry Géza népszerűtlen darabontkormányának elbocsátására.

Miért kellett mégis eltakarodnia a nagy méltóságából?

Tiszának pénzre volt szüksége a választásokhoz. Csernoch Jánosnak volt pénze és az egész ország megrökönyödésére elérte, hogy Vaszary Kolost nyugdíjazták, őt esztergomi érsekké nevezték ki. Sohasem derült ki pontosan, mennyit fizetett a Munkáspárt pénztárába, két-hárommillió koronáról beszéltek: ennyiért lehetett prímási méltóságot vásárolni a kálvinista Tiszától 1910-ben. Az ilyen pénzeket nem könyvelik, nyugtát sem adnak róla... Rómában talán nem tetszett az üzlet, az új prímás csak két év múlva kapta meg a bíbornoki kalapot.

Az új világban Csernoch János nemigen kedvelte a kálvinista kormányzót, de kezdettől fogva ügyelt rá, hogy megadja a császárnak, ami a császáré, s 1920-tól Budavárában Horthy volt a császár. A prímás az ország első zászlósura, sokféle élő és elévült méltósága a trónhoz fűződik, tehát hivatalból legitimistának kell lennie.

Az esztergomi érsek 1927 óta viseli Magyarország prímása címét, csak Pannonhalma bencés főapátságát vonták ki a hatalmi köréből, a pannonhalmiaknak ez a kivételezettsége máig megmaradt. 1715 óta német–római szentbirodalmi herceg, attól fogva címezik hercegprímásnak. A nádorral ők koronázzák a királyt. A Szentszék „született követének" rangját viseli, és a pápával bárminő kérdésről a nuncius megkerülésével érintkezhet. Nemzeti zsinatot tarthat. Az ország fő- és titkos kancellárja, a magyar királyi udvar plébánosa. A Szent István-rend prelátusa, Esztergom megye örökös főispánja.

Elévült jogai között tartják számon, hogy méltóságánál fogva tagja a hétszemélyes táblai ítélőbíróságnak, a helytartótanácsnak és főfelügyelője a pénzverőhelyeknek.

Mindezt a sok méltóságot – nem lehet tudni pontosan – két- vagy hárommillió koronáért vásárolta meg Csernoch egy kálvinista pártvezértől. A szigorú középkorban szigorú pápák és zsinatok tilalmazták, büntették az ilyen üzleteket, de bíborossal, püspökségekkel akkor is üzleteltek, s hol voltunk már mi a szigorú középkortól, amikor a volt szakolcai plébános bevonult Esztergomba? Nagy rangját okosan és mértéktartó módon viselte, a királypuccsok idején nem rohant IV. Károly és Zita elé hódolni, de a másik oldalnak sem kötelezte el magát. Veszélyes helyzetekben mindig talált magának valami halaszthatatlan elfoglaltságot. Nem volt áldást osztó természet, ez megóvta a húszas évek sokféle kompromittáló kapcsolatától, s ebből következett, hogy az átkozódásoktól és a gyűlölködésektől is távol tartotta magát.

1926 nyarán pápai legátusként ment a csikágói eucharisztikus világkongresszusra. Június 18-án, amikor New Yorkban partra szállt, a szokásos kegyes szólamok után elmondta azt is: „Eljöttem, hogy megmutassam, Magyarországon nemcsak frankhamisítók, hanem becsületes emberek is élnek . . . "

Egy hónapot töltött az Egyesült Államokban.

Július 23-án a szobi határállomáson összesereglett hívek nagy tömege és Budapestről a prímás fogadására érkezett vegyes társaság várta az Orient expressz és Csernoch érkezését.

Jó óránk volt, amit az apróka vasúti vendéglőben töltöttünk: papok, apácák, újságírók, egy részük személyes ismerős, mások ismeretlenek. Az emberek azonosították egymást, könnyű volt észrevenni, hogy egy szál magam képviseltem a Pesti Naplót és az egész úgynevezett baloldali sajtót. Bejött a főszolgabíró, aki a közigazgatás nevében volt üdvözlendő

magyar földön a primást, sorra bemutatkozott, aztán nemsokára tudomásul kellett vennem, hogy valamiféle légüres tér támadt körülöttem. Két pap félrevonta, erősen buzdította valamire a főbírót, az azonban csak egyre hajtogatta:

– Nem tehetem . . . nem tehetem . . .

Ültem egy kicsinyke sarokasztalnál, egymagamban, a főszolgabírót szorongató papok egyike tüntető-fölényesen megállt előttem, méregetett, aztán amikor megkérdeztem: mit kíván tőlem, szótlanul elment. Jó húsban levő, nagy darab dominikánus volt, mint utóbb megtudtam, páter Böhle Kornél, a Szent Domonkosról elnevezett rend híres hitszónoka. Nem szerettem a dominikánusokat, de főpapjaink, papságunk se túlságosan kedveli ezt a rendet, mert – a közhiedelemmel ellentétben – nem a jezsuiták, hanem a domonkosrendiek a Vatikán zsandárai, ennyi a modern korra is megmaradt inkvizíciós múltjukból.

(Egy kalocsai dominikánus hirtelen halála leplezte le a múlt század végén: mennyi mindenre kiterjedt az atyák figyelme. Ez a páter másolatokat készített a titkos jelentéseiről, s papírjai valami módon az érsekség kezébe kerültek. Haynald Lajos bíborosról jelentette az atya, hogy míg délelőtt az úrnapi körmenetben a legméltóságosabb oltáriszentséget vitte, utána Budapestre utazott és a Nemzeti Kaszinóban korhely mágnások társaságában mulatozva megáldotta a híres primadonnát és az élet örömeit, amikor a hölgyet óriási ezüsttálcán, anyaszült meztelenül a mulatozó urak – s közöttük Haynald – vacsoraasztalára helyezték. Ezt a Haynaldot erdélyi püspökségéből mozdították el és vitték a Vatikánba, mert sem a kormánynak, sem az udvarnak nem volt hajlandó alárendelni magát. Miután megkapta a bíbort, Rómában vált tarthatatlanná a helyzete, mert a zsinaton heves ellenzéke volt a pápa által előterjesztett és elfogadtatott csalhatatlansági dogmának. Hazaküldték kalocsai érseknek, és a mágná-

sok vidám életét élte, dominikánusainak bőven volt jelentenivalója róla. XIII. Leó sűrűn berendelte Rómába, s egy alkalommal – sok lehetett a rovásán – igen ridegen, hidegen – hivatalosan fogadta:

– Ki vagy te? – kérdezte az egyházban hagyományos formulával.

Haynald az én ifjúkoromban még szokásos kalocsai hagyomány szerint fölemelkedett előírásos alázatos helyzetéből, kihúzta magát és elkezdte:

– Ego sum Ludovicus Haynald, Archiepiscopus Colovceaensis et Bácsensis . . . – latinul végigmondta minden egyházi rangját, címét, méltóságát és olaszul fejezte be: – Egykor a te legkedvesebb barátod, Szentatyám . . .)

Sűrű volt a levegő a szobi restiben. Mikor jelezték a vonat érkezését, egyik kollégám és barátom a katolikus Nemzeti Újságtól módját találta, hogy fülembe súgja:

– Vigyázz, ezek valami botrányt terveznek . . .

Tovább surrant, én kimentem a peronra, ahol már térdre borulva, égő gyertyákkal, hangosan imádkozva várakozott sok száz ember.

Az expressz becsúszott a határállomásra, Csernoch nehézkesen letotyogott a kocsijából, áldást osztott, s meghallgatta a főszolgabíró beszédét, válaszolt rá.

Aztán felsegítették az öreget a vonatra, a nép a pápai himnuszt énekelte, a Budapestről való társaság a prímás kocsijának két ajtaján felpréselődött a vonatra. Valahogyan úgy rendezték, hogy utolsónak kerültem, és bezárták az orrom előtt az ajtót.

– Ide önnek nem lehet felszállnia! – mondta a dominikánus.

A kalauz látta, hogy valami zavar van, a szomszéd ajtót tárta ki, sürgetett, felléptem, aztán az összekötő hídon elindultam a prímás kocsijába.

Böhle, mint eleven tilalomfa, keresztbe állt a folyosón.

A kalauzhoz fordultam, átadtam neki a jegyem, megmondtam, hogy a másik kocsiba akarok menni, rámutattam a dominikánusra:

– A főtisztelendő urat vigye el innen, kérem.

Böhle azonnal utat engedett, mentem végig a folyosón, Meszlényihez, a prímás titkárához, aki amerikai útján kísérte. Bemutatkoztam, kértem, jelentsem be a prímásnak.

– Sajnálom, őeminenciája nem állhat önnek rendelkezésére.

– Én azt gondolom, rendelkezésemre fog állni – feleltem nagyon nyugodtan. – Őeminenciájánál bent van a Nemzeti Újság munkatársa. Ha őt fogadta, fogad engem is, de a Népszava munkatársát is fogadná . . .

– Nem jelentem be.

– Akkor rákényszerít, hogy a kalauzzal jelentessem be magam . . .

– Felháborító ez a . . .

Sohasem derült ki, hogy mi volt felháborító. Elég hangosan beszéltünk, a prímás fülkéjének ajtaja nyitva, e pillanatban ott állt Csernoch:

– Hát te itt vagy? – kérdezte mulatságos szlovák dialektusával. – Ezek a szamarak nem akarnak beengedni? Nos, csak gyere, beszélgessünk . . .

A sóbálvánnyá meredt Meszlényi és Böhle között beléptem az ajtón, és a prímás nyilatkozott. Elmondta, hogy milyen a hitélet az Egyesült Államokban, mit tapasztalt az amerikai magyarok között, mennyire örül, hogy hazaérkezett. Néhány személyes részlet mellett elismételte a szobi beszédét. Majd amikor a Nyugati pályaudvarra megérkeztünk – ahol Klebelsberg Kuno kultuszminiszter üdvözölte Csernochot –, az öreg nagy lelkinyugalommal harmadszor is elmondta a szobi beszédet.

Utána taxiba vágtam magam – éjfél után egy óra lehetett

–, bementem a Pesti Napló szerkesztőségébe, három részre bontottam a prímás egyetlen beszédét, Klebelsberg beszédét bőven kellett adnom, bőséges volt rá a prímás válasza. De jutott valami Szobnak és a vasúti beszélgetésnek is.

Mikor az expresszen kiléptem Csernoch fülkéjéből, a folyosón megragadtam az ott ácsorgó páter Böhle csuhájának egyik gombját, kitoltam őt a prímás hallótávolságából, és barátságosan megkérdeztem: mit akar tőlem?

– A prímás holnap sajtófogadást tart. Erről minden lap értesítést kapott. Véleményem szerint – mondta –, tűrhetetlen, hogy a katolikus egyház magyarországi fejedelmének az érkezéséhez, ami elsősorban katolikus ünnep, a zsidó kézben levő sajtó képviselői is idetolakodnak.

– Véleményem szerint a prímás érkezése *ma* esemény és nem holnap délelőtt. Én azért vagyok itt. S amíg önök ezt meg nem értik, addig bármennyit áldoznak, rossz újságokat fognak csinálni, „katolikus sajtó" címén, mindig le fognak maradni a versenyben azokkal szemben, akik frissebbek, ötletesebbek. Itt nagy verseny van, de nem zsidó és katolikus sajtó, hanem jó és rossz szerkesztői szemlélet között. Ebben a versenyben nem sokat ér, ha ön bezár előttem egy ajtót, vagy keresztbe áll az utamban . . .

De térjünk vissza Csernoch Jánoshoz: első találkozásunk határozta meg későbbi kapcsolatainkat, a fenti vasúti jelenetet is.

Amikor már valamennyire belerázódtam a közéleti sajtómunkába, sorra kerestem az érdekes ismeretségeket. Csernoch zsugoriságáról legendák keringtek, olykor emberségéről nemkülönben, s arról a furfangról is, amivel személyes ügyeit és a kálvinista kormányzó, kálvinista miniszterelnök – Bethlen – által teremtett hatalmi légkörben a katolikus ügyeket intézte, rendezgette. Majdnem minden héten eltöltött egy-két napot a Várban, az Úri utcai prímási palotában.

Kihallgatást kértem tőle, és nemsokára értesítést kaptam: ezen és ezen a napon, ebben az órában fogad.

Idejében felmentem a palotába, várakoznom kellett, mert két öreg hölgy volt Csernochnál, egyik Haggenmacher sörgyáros felesége, a másik nevére nem emlékszem. „Két vénasszony", mondta róluk később Csernoch.

Aztán kivonultak a hölgyek, beléptem a prímás fogadójába, köszöntöttem, és abban a dialektusban, amit Gömörből hoztam és még évekig nem tudtam szabadulni tőle: palócul mondtam, kicsoda, micsoda vagyok. Csernochról egyszerre eltűnt az a méltóságmáz, amit hivatalában, közéleti szerepléseiben és minden idegennel szemben úgy tudott viselni, mintha legalább Esterházy hercegnek vagy Károlyi grófnak született és neveltetett volna.

Széttárta a karját, felkiáltott őszinte örömmel és olyan szlávos magyarsággal, hogy az körülbelül így hangzott:

– Haat te fentrul gyutél? Haat mongyad csag, hoty kerultél azokhoz a zsidookhoz? Miklós Andor okos ember... hű, csag figyeld, minő okos ember... Abbul is laccig, menynyi sog keresztény van naala. Haat te izs odamentel. Oszt mit fizetnek neked azok a zsidook? No, ulj csak le, fogunk beszélgetni...

Rátuszkolt a legközelebbi fotelre, csengetett, már azt hittem, hogy kávét hozat, de csak azt akarta megmondani a titkárnak – ez nem Meszlényi volt, aki Esztergomban vezette a prímás titkárságát, hanem ismeretlen fiatal pap –, hogy „fentrul gyuttem" és ne zavarjon bennünket senki.

Huszonkettedik évemet tapostam, és éppen olyan szegény ördög, mint aminő Csernoch lehetett, amikor a papok gondjaikba vették és ingyen iskoláztatták. Meghökkentő, de jóleső érzés volt, hogy ilyen meleg barátsággal fogad, holott még csak néhány mondatot hallott tőlem, s ebből kiderült,

amint ő „felulrul" – szlovák földről jött, én is „felulrul" – Palóciából érkeztem a várbeli magyarok világába.

Elmondtam neki írói indulásomat, aztán hogyan lettem újságíró, s végül hogyan határoztam el: kihallgatást kérek tőle, talán nyilatkozatot is kaphatok.

Ajaj, mondta, dehogy ad ő nekem nyilatkozatot.

– Tudod – magyarázta, s most már „magyarra fordítom" kedves tótos beszédét –, én egy zavaros fejű öregember vagyok, legalábbis sokan azt mondják, s miért ne legyen igazuk? Dehát prímás vagyok, vigyáznom kell, mit mondok, nem jártathatom sűrűn a számat. Vannak esetek, amikor beszélnem kell. Akkor üzenek Turi Béláért, a Nemzeti Újság főszerkesztőjéért, a nevét már ismered. No nem azért, mintha Turinak kevésbé volna zavaros a feje, mint az enyém, mégis őt hivatom, mert ő személyesíti meg a katolikus sajtót. Érted? Nem Bangha, a jezsuita, aki megcsinálta a Központi Sajtóvállalatot és befolyása van rá, hanem Turi. Ha nekem, a magyarországi katolikus egyház fejének van valami mondanivalóm, azt megbeszélem Turival, aztán vagy egy cikk lesz belőle a Turi nevével, s arról sejtik, hogy az én gondolataim is benne vannak, vagy Turi csinál egy beszélgetést velem, s arról tudják, hogy abban, amit akkor mondok, a Turi gondolatai benne vannak.

Miután ily módon elhárította a nyilatkozattételt, közölte, hogy véleménye szerint legokosabb hallgatni. De ha beszélgetni akarok vele, bármikor szívesen lát. Írjak, telefonáljak, értesítést kapok.

– Van időm bőven – mondta –, csak az ilyen vénasszonyok járnak folyton a nyakamra, mint ez a Haggenmacherné. El sem tudod képzelni, mennyit gyötörnek. És mindig pénz kell nekik. Én egy koldus prímás vagyok, én adjak pénzt. Ők gazdagok és szívesebben koldulnak, mintsem a maguk erszényébe nyúlnának.

Az elveszett felvidéki földekről sopánkodott, majd váratlan fordulatot adott a beszélgetésnek, meghökkentő fordulatot.

– Mondd meg Miklós Andornak, hogy itt voltál nálam. Üzenem neki, hogy Hlinka Andrást ne bántsátok. Ez a rózsahegyi plébános meghal a tót népéért, ha neki volnék, én se csinálnék másképp. De amíg én élek, mindég kérdezni fog engem, mit csináljon, jól csinálja-e, mert ennek a Hlinka Andrásnak, jegyezze meg Miklós Andor, jegyezd meg te is, én vagyok az egyházi főhatósága, a papi fejedelme. Amíg én élek, se püspök, se olmützi érsek nem lesz belőle, mert én nem akarom, hogy legyen, és nekem Rómában szavam van. Tudja Miklós Andor, üzenem neki és ne beszéljen róla, te se beszélj senkinek, hogy az a Hlinka még nem látja világosan se a maga helyét, se a népének a helyét az új köztársaságban. Engem tisztel, és Bécsen keresztül minden hónapban legalább egyszer eljön Esztergomba, beszél velem. Azt szokták mondani, hogy a zsidóság nemzetközi kapcsolatai erősek és áttekinthetetlenek. Mondd meg Miklós Andornak, hogy a katolikus egyház nemzetközi kapcsolatai is bonyolultak, áttekinthetetlenek, s bizony van úgy, hogy annak a rózsahegyi híres plébánosnak *parancsolatra* kell Esztergomba jönnie, s amíg én élek, jönni fog.

Huszonkét éves voltam, sok mindent láttam akkor rejtélyesnek, megmagyarázhatatlannak Hlinka András személye és a Szlovák Néppárt politikája körül. Amit Csernoch most elmondott, engem nagyon meglepett, de Miklós Andort nemkülönben.

(Évek múltak, Csernoch meghalt, Hlinka is meghalt és én az egri érsek udvarában találkoztam megint a magyar katolikus főpapság és a Szlovák Néppárt rejtélyes kapcsolataival. Subik kanonok, Szmrecsányi érsek helytartója és esze panaszolta, hogy Tiso József, a később Hitlertől „függetlennek"

garantált Szlovákia majdani népáruló elnöke, az egri érseken keresztül ajánlotta fel szolgálatait a magyar kormánynak. Már mindenben megegyeztek, Tiso még egy látogatást akart tenni Magyarországon, szlovák vidékeken, Békéscsaba környékén. Megfogták a csendőrök és irgalmatlanul megverték. Ezután Tiso visszavonult az „együttműködéstől" és – Tuka Bélát ajánlotta maga helyett. Tukát azután leleplezték, hazaárulásért, kémkedéséért elítélték, és csak Csehszlovákia összeomlása után kapott ismét szerepet – Tiso mellett.)

Egy csésze feketekávéval soha meg nem kínáltak, de Csernoch barátságát, valamiféle leereszkedő és mégse megalázó atyafiságos jóindulatát holtáig éreztem.

Hát ezek voltak az előzményei annak, hogy az Orient expresszen sem Böhle, sem Meszlényi nem tudta megakadályozni a prímással való találkozásomat, aminek újságértéke – mint előbb mondtam – vajmi kevés volt, mert az öreg nem fárasztotta magát, hogy a szobi beszéd után friss gondolatokért kereskedjen emlékeiben, presztízsokból azonban annál többet ért.

1927. január 28-án első ülésére gyűlt össze a megválasztott képviselőház és az új felsőház, főhercegeivel, a főrangú családok képviselőivel, a főpapokkal, a tábornokokkal, a nagy tudományos intézmények, a gazdasági csúcsszervezetek, a megyék választottjaival és a kinevezett főrendekkel.

A felsőházban Reich Koppelnek, a budapesti ortodox zsidók főpapjának kellett volna betöltenie a korelnöki tisztséget, az öregúr azonban illő tapintattal bejelentette gyengélkedését, és Berczelly Jenő nyitotta meg az első ülést.

A sok gőgös érsek, püspök, a díszbe öltözött tábornok között Csernoch jámbor vén plébánosnak tűnt volna, ha nem viseli főpapságát jelző, bíborba hajló lila színeit.

Feketébe öltözött egyszerű emberkével karon fogva jött szembe velem a folyosón.

– Bemutatom neked az én legkedvesebb baraatomat – így állított meg, miután köszöntésemet fogadta –, ez egy bölcs ember, okos ember, de bolond ember, mert zsidó ember és papnak ment, látod mire jutott? Szegeden ő a főrabbi . . .

Így ismerkedtem meg Löw Immánuellel, a szegediek híres zsidó főpapjával, a nagy tudóssal, aki valóban okos ember, s mégse vihette többre a főrabbiságnál, de a katolikus hercegprímás tényleg nagyon szerette és tisztelte őt, ennek minden lehetséges alkalommal kifejezést adott. A felsőházban soha nem láttam érsekekkel, mágnásokkal karonfogva sétálgatni, Löw Immánuellel azonban elég sűrűn.

Nem volt már hátra sok ideje. Júliusban megbetegedett, és a nagy fájdalmait enyhítő orvosok segítségével átszenderedett a másik világba, amiben nem vagyok biztos, hogy hitt olyan mértékben, amint arra egyházi fejedelmi méltósága kötelezte volna.

Utolsó napjait környezetének papjaival, Lepolddal, Drahossal, Meszlényivel üldögéltük végig Esztergomban; fél tucat újságíró, nem a primási udvar vendégeiként, hanem a magunk költségén, magunk kosztján, mert olyan fösvény volt ez a prímás, hogy még ha katolikus diákküldöttséget fogadott, azokat se küldte a konyhára, hogy egyenek valamit, hanem ügyesen szétosztotta, meghívatta őket esztergomi famíliákhoz . . .

Július 25-én este magához tért eszméletlenségéből, Drahos kanonok föléje hajolt, mert látta ébredését, s azt, hogy valamit mondani akar.

– Te Drahos – nyögte ki a beteg –, ez a doktor mindig itt zabál? Ne adjatok neki csirkét . . .

Szólt, behunyta a szemét, és elindult istennel való találkozására, mi pedig kegyes hangulatú jelentéseket szerkesztettünk a nagy főpap utolsó óráiról.

Csernoch halála nyomán óhatatlanul szóba kellett kerülni

a Csehszlovákiában kisajátított prímási vagyon dolgának, az esztergomi érsek szegénységének.

Mikor erről kezdtük kérdezni az udvar három papját, Csernoch három legbensőbb emberét, Lepold Drahosra, Drahos Meszlényire nézett, aztán Lepold felelt, mert ő volt rangban a legidősebb, felelt zavartan, dadogva:

– Talán a haláleset nem alkalmas időpont . . .

– De, éppen hogy az . . . – erősítettük, mert javíthatatlan újságírók voltunk.

A papok megint összenéztek, Lepold sóhajtott egy keserveset és feltárta az igazságot:

– Őeminenciájának nagy szava volt Rómában. Itthon panaszkodott, Rómában azonban jogait hangoztatta, és keresztbe állt a Vatikán és Prága megegyezésének. Beneš vatikáni szerződést akart, Csernochnak kellett vámot fizetnie érte. Fizetett. Az első két esztendő huzakodása után annyit, hogy ha jól meggondoljuk, azok a felvidéki birtokok sohase hoztak akkora tiszta jövedelmet, mint amennyit a csehszlovák kormány évről évre fizetett, hogy a Vatikánban békessége lehessen . . . Ezért gondoljuk mi, hogy jobb volna most hallgatni erről.

– Ez volt a csehszlovák konkordátum ára?

– Ez – felelt jámboran Lepold, kicsit szégyenkezve halott gazdája körmönfont üzleti érzéke és játékai miatt.

(Mi hallgattunk, a csehek is hallgattak, nyilvánvaló, hogy ígéretet tettek Rómában a hallgatásra. De 1929 április havában valamelyik kevésbé tájékozott magyar lapban megtámadták a prágai kormányt a prímási uradalmak és vagyon kisajátítása címén. Ekkor hivatalos nyilatkozatban közölte Prága, hogy Csernoch János haláláig a prímás személyi számlájára 7 milliót, az esztergomi káptalannak összesen 25 millió cseh korona kárpótlást fizettek ki. A nyilatkozat azzal fejeződött be, hogy „a nyugták megvannak". A prágaiak tudták,

kikkel van dolguk. Soha többé nem esett szó Esztergom cseh „kifosztásáról".)

1927. július 29-én az esztergomi bazilikából a szertartásrendben előírt ünnepélyességgel temették a prímást. Szmrecsányi Lajos egri érsek vezette a szertartást, a ravatal négy sarkánál Radnai Farkas ny. érsek, Glattfelder Gyula csanádi püspök, Mikes János gróf szombathelyi és Rott Nándor veszprémi püspök ült, ők végezték a hagyományos feloldozást. Minden püspök körbement a koporsó körül, szentelte tömjénfüsttel, hintette szenteltvízzel, és mondta a bűnöktől való feloldozás ősi igéit. Amint az éppen soron következő főpap az őt megillető kísérettel körbejárta a ravatalt, mindegyik megállt a szertartásban részt vevő többi püspök előtt, mély főhajtással köszöntötte – legmélyebb főhajtással a szertartásvezetőt.

Mikor Glattfelder sorra került, meghajlás nélkül elvonult Szmrecsányi előtt. Az egri érsek, akit szentnek nehezebb volt elképzelni, mint középkori hadvezérnek, helyéről félig felemelkedve Glattfelder után fordult, valamit morgott, ami arról árulkodott, hogy az érsek szívesen fejbe vágná pásztorbotjával a csanádi püspököt, de az érseki pásztorbot nem volt éppen kéznél, hordozója őrizte az érsek mögött.

Szmrecsányi azt gondolta, hogy reá vár a prímási szék, Glattfeldernek viszont igen megbízhatónak vélt értesülései voltak, hogy ő lesz Csernoch utóda.

A Pesti Naplónak pontosabb értesülései voltak. Római jelentést közölt a temetés napján, hogy a vatikáni könyvtárban dolgozik egy tudós bencés, Serédi Jusztiniánnak hívják – született Szapucsek, tehát vele folytatódhat a csernochi szlovák hagyomány –, ő lesz Magyarország hercegprímása.

S valóban ez történt. XI. Pius 1927. december 1-én személyesen szentelte püspökké kedvelt fiát, Jusztiniánt, s esztergomi érsekké nevezte ki.

A budapesti törvényszék Szemák-tanácsa 1926. július 12-én kezdte tárgyalni Rákosi Mátyás és 53 társa bűnperét. A vádlottak között volt Gőgös Ignác, Őri Károly, Hámán Kató, Vas Zoltán, Kiss Károly, Vági István, Weisshaus Aladár, Hajdú Henrik, Vándor Pál, Erdős László. Az első nagy kommunista tömegper volt az ellenforradalmi hullám lezajlása után – az ellenforradalmár gyilkosok azonban szabadon jártak.

Rákosi Mátyás nőtlen magántisztviselőnek vallotta magát, németül, oroszul, olaszul, angolul, franciául és szerbül beszélt. Hideg nyugalommal felelt az elnök provokálóan ellenséges kérdéseire. Már 1924-ben visszatért Magyarországra, azóta itthon dogozik. Honnan van pénzük? – kérdezte ingegerülten Szemák, mire Rákosi:

– Külföldön és itthon is sok kommunista munkás van, aki szívesen áldoz a párt és a mozgalom céljaira. Áldoz pénzt és bármi mást . . .

A vádlottak kegyetlen kínzásokról vallottak, különösen egy Hain Péter nevű politikai nyomozó szadizmusát panaszolták. De senkitől sem remélhettek irgalmat, kegyelmet, emberséget. Őri Károly szemébe mondta Schweinitzer – a későbbi Sombor-Schweinitzer – rendőrtanácsosnak, Hetényi politikai rendőrfőnök-helyettesének:

– Ön azt mondta nekem: „ha nem fogsz úgy vallani, ahogy én akarom, szenvedni fogsz, mint Krisztus . . .”

Schweinitzer és Hain szemérmetlenül letagadott mindent.

Augusztus 4-én hangzott el az ítélet – Rákosi Mátyást 8 év és 6 hónapra, Vas Zoltánt 8 évre, Gőgös Ignácot 3 év és 6 hónapra, Vági Istvánt egy évre, Hámán Katót két év és 4 hónapra, Kiss Károlyt egy év és tíz hónapi börtönre ítélték – és éppen az ítélethozatal előtt egy héttel nyilatkozott Bethlen miniszterelnök a Magyarországnak:

„Elnöki működésem csak egy irányú lehet: következetes és kemény szembenállás az állam és a társadalom ellenségeivel, kemény és kíméletlen megtorlás az állambontó, a rendbontó és a tekintélyromboló bűntettekkel szemben.”

Az ellenforradalmár gyilkosok szabadon jártak, s hogy számíthattak a bíróságok védelmére, amnesztiára, viszont a forradalmárok könyörtelen üldöztetésre voltak ítélve, ez Töreky Géza 1926. november 5-én elhangzott budapesti büntető törvényszéki székfoglalójából világosan érthető volt.

A szociáldemokrata és polgári ellenzék az önkény, a boszszúállás hadüzenetének bélyegezte Töreky székfoglalóját, de a felháborodás nem zavarta az ország bíróságait, hogy Töreky szellemében értelmezzék feladataikat, sújtsanak balra, és kíméletesek legyenek jobbfelé, hiszen a hivatalos felfogás szerint jobbról semmiféle veszély nem fenyegette sem az államot, sem a tekintélyeket.

Ez a szellem szülte, hogy az egyik ügyész kézfogással, „Isten, vele Mihály!” baráti szóval búcsúzik a tárgyalásra tanúként beidézett Francia Kiss Mihálytól, pihentetik a merényletek aktáit, s előfordul, hogy tárgyalás előtt a büntetőbíró megbeszéli a volt 1920-as terrorista vádlottal, hogyan védekezzék.

Az új országgyűlés egyik ülésén nyíltan, személy szerint megtámadják Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkárt: ő

az, aki ebben az országban minden jobboldali bűnt eltussol, lovat ad a verekedők, a merénylők, a bombások alá, s ha bajba kerülnek, menekíti őket.

A kormánypárt Sztranyavszky védelmében felháborodottan tiltakozik, azonban még azon az ülésen elhangzik egy épületes történet az 1925. december 5-én Csongrádon történt bombamerényletről.

Rakovszky Iván volt a belügyminiszter.

Csongrádon minden második ember tudta, kik a tettesek: a csongrádi fajvédő párt vezetői, Piroska János, Sági Ferenc, Piroska György, Sinkó László, Bölönyi Miklós és Forgó Ferenc.

A rendőrség nyomozott, vizsgált, a gyanúsítottakat letartóztatta, a vádtanács azonban mindenkit szabadon bocsátott, a jogi forma szerint Kókai János gazda kezességére, ami gyilkosságra való szervezkedésnél, bombamerényletnél elég szokatlan bírósági döntés. Valakinek ott közbe kellett szólnia . . .

Az eljárást lefolytatták, akkor Sági János üzent a barátainak, városi és megyei vezetőknek, tekintélyes politikusoknak – sok jelből később arra kellett következtetnem, hogy Eckhardt Tibor is tudott mindenről. Sági üzent: ha nem hagyják békében, ő beszél és ülni fog az egész fajvédő párt . . .

Ezután Ságit és mindenkit békében hagytak.

1927. április 8-án azonban Sztranyavszky Sándor szóbeli figyelmeztetést, majd ugyanaznap részletes írásbeli tájékoztatást kapott a bombamerényletről, az előkészületről, a szervezkedésről, a végrehajtásról, a szereplőkről és az eltussolásról.

Azután újabb másfél évig nem történt semmi. A gyilkosok szabadon jártak, mint Csongrád „köztiszteletben álló" és sokaktól félt polgárai . . .

Most Scitovszky Béla volt a belügyminiszter, neki kellett

megvédenie államtitkárait. Megvédte Beismerte, hogy Sztranyavszky megkapta a bejelentést, s a feljegyzést átadta illetékes szerveknek.

– És mi történt? – kérdezték az ellenzéktől.

– Azóta nyomoznak – felelt a miniszter, és azonnal szót kért Váry Albert, aki mint egykori koronaügyész illetékesnek érezte magát, hogy megmagyarázza:

– A puhatolózás, az előnyomozás sok évig eltarthat, tisztelt Ház. Idő előtti eljárás az ügy halálát jelenthetné . . .

Nos, ebben az ügyben, sok másban a kormányok óvakodtak az idő előtti eljárásoktól – lehetőleg semmit sem csináltak.

Héjjas Iván bevonulása kényelmetlen volt a Háznak. Mikor az első ülésen előírásos módon benyújtotta kunszentmiklósi mandátumát, a Szociáldemokrata Párt félelmetes viharba tört ki:

– Gyilkos! Takarodjék innen! Szégyellje magát! Amnesztiás gyilkos! Gazemberekkel nem vagyunk hajlandók együtt ülni az országgyűlésben!

A polgári ellenzék hallgatott, csendben szégyenkezett. De szégyenkezett a Kereszténypárt is, Esterházy, Zichy, sőt azok is hallgattak, akik nemrég még igen-igen közel sütögették pecsenyéjüket a fehér tollas gyilkosokhoz.

Nem így a kormánypárt! Többsége tapsolt, tapsolt Héjjas állt a terem közepén, hangját sem lehetett hallani a viharban, riadt tekintettel ide figyelt, oda figyelt, kik állnak mellette, kik ellene.

De Bethlen váratlanul megemelte a kezét, és a többségi párt olyan hirtelen abbahagyta a tapsot, mintha ostorral vágott volna végig rajtuk a vezérük.

A szociáldemokraták tomboltak, a padokat verték, Héjjas megfordult, indult kifelé, utolsó lépéseit már szinte futva tette meg: a felháborodás a szó szoros értelmében kiseperte a képviselőházból.

1929. június 16-án Horthy vitézzé avatta. Igen előkelő társaságban. Szurmay Sándor altábornagy, Gömbös Gyula, Borbély-Maczky Emil és Keresztes–Fischer Ferenc Héjassal együtt kapta meg a nemzetes címet és a vitézi rangot.

Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter fél év múlva kénytelen volt elmondani a képviselőházban, hogy „ítélet nélkül 278 fehér akasztás történt" – ezt a szerény számot az ellenzék kételkedéssel fogadta.

– Somogyi és Bacsó gyalázatos meggyilkolása miatt évek óta folyik a nyomozás, legutóbb a Tábla bizonyításkiegészítést rendelt el – itt Györki Imre szociáldemokrata képviselő közbeszólt és tájékoztatta a rosszul tájékozott minisztert: – A gyilkosok már rég amnesztiát kaptak! – s nem Zsitvaynak, hanem neki volt igaza.

Zsitvay azt állította, hogy számos kommunista ügyében amnesztiával megszüntették az eljárást.

– Mi majd felolvassuk azok névsorát, akik amnesztiás gyilkosok és aranyórát loptak – ígérte Györki, ezzel azonban adós maradt, a kényes tartalmú felolvasás nyilvánvalóan nem fért bele abba a paktumba, amit Bethlen és Peyer már korábban megkötött.

Sztrájkok, tüntetések, még a polgárságban is megfigyelhető nyugtalanság jelezte, hogy az országban sok minden nincs rendben.

Egy napon az előbb már említett Váry Albert kérte a kormányt: „Intézkedjenek, hogy csak elkerülhetetlen esetekben induljanak kormányzósértési és nemzetgyalázási perek, mert az ilyen ügyek elszaporodtak, és nyugtalanítják a közvéleményt."

Györkit Prónay Pál botránypereri ösztönözték az ellopott aranyórák emlegetésére. Prónay ugyanis minél jobban kikopott a hatalomból és Horthy kegyeiből – már rég elvették tőle a parancsnokságát, a zászlóaljat –, annál kevésbé kímél-

te volt tisztjeit. Lopásokkal, rablásokkal, panamákkal vádolta őket, utcai verekedésekbe keveredett velük, és elérkezett süllyedésének arra a pontjára, amikor az urak lehetőleg átmentek előle az utca túlsó oldalára, ha meglátták. Ranzenberger Viktorral folytatott és újra meg újra kiújuló pereskedései során az egyik tárgyalásra elfelejtett elmenni, Schadl Ernő nem félt elrendelni a letartóztatását, sőt – miután önként jelentkezett – be is csukatta. Majdnem egy hétig ült, mert a Királyi Ítélőtáblának is az volt a véleménye, hogy „szökésétől tartani kell".

De őrizték a Markóban azért is, mert Francia Kiss Mihály üzent, hogy az alföldi brigád ezer felfegyverzett emberével elindul Budapestre és kiszabadítja Prónayt.

Se ezer, se tíz ember nem indult el Prónayért, akit végül 6 hónapra elítéltek rágalmazásért.

Másnap Györki megkérdezte a kormányzót:

– Miután a perekben kiderült, hogy ezekben az úgynevezett hazafias fegyveres akciókban ki-mindenki lopott, csalt, s hogy például Prónay a nyugat-magyarországi felkelés idején 600 000 koronát kapott fegyverre, felszerelésre, de az egészet ellopta, egyéni céljaira használta fel, hajlandó-e végre a kormányzó elszámoltatni és felelősségre vonni ezeket az embereket?!

A kormány nem volt hajlandó. A kormány hallgatott. A gyilkosokat továbbra is békében hagyták.

Bethlen politikai múltjában nagy hangsúllyal szerepelt, hogy Tisza Istvánnak nemcsak párthíve, hanem becsült embere is volt.

Bécsben, Szegeden, azután Budapesten mindenben benne volt a keze, még senki sem volt és mégis hatalom, tekintély, befolyás. Horthyt ő küldte Szegedre, de amíg a hatalomátvétel összefonódott a tiszti gaztettekkel, nem kompromittálta magát még annyira sem, hogy a gyilkosok barátságával dicsekedhettek volna. Telekivel és Wolff Károllyal megcsinálták a Keresztény Nemzeti Ligát – talán ez volt az első titkos társaság, amely konszolidálni, a nyugati világ számára szalonképessé akarta tenni az ellenforradalmat. Az amnesztiák, a megbocsátások, az eltussolások ellen semmit sem tett, s bár Horthyra, Károlyi Gyulára, Telekire gyakorolt befolyása ismeretes volt, 1920 januárjában megérte azt a szégyent, hogy Hajdúböszörményben egy Tasnádi-Kovács József nevű valakivel szemben kisebbségben maradt a nemzetgyűlési választáson. Azt mondták róla, bármi lehet, ami lenni akar, de képviselővé csak az év szeptemberében választották meg a hódmezővásárhelyiek.

Egyáltalán nem osztozott azoknak a diadalmámorában, akik a proletárdiktatúra bukása után a munkásságot elhanyagolható tömegnek, a visszaállított feudálkapitalista osz-

tályuralomra veszélytelen elemnek tekintették, s eszerint próbáltak vele bánni a fehérek hatalomátvétele után. Kereste a kapcsolatokat a Szociáldemokrata Párt vezetőivel, s Peyer Károlyban alkalmas partnert talált, aki kis engedményekért hajlandó volt feláldozni a munkásság nagy érdekeit. Bethlen tudta, hogyha a szociáldemokráciát nem sikerül bekapcsolnia a közéletbe, a nemzetgyűlésbe, a Nyugat bizalmatlan lesz a magyar kormányrendszer iránt; a Szociáldemokrata Párttal kötött paktummal, a nekik tett engedményekkel, a Budapesten és a városokban bevezetett titkos választójoggal sokban hozzájárult az egész ellenforradalmi rendszer megszilárdulásához és a Nyugat bizalmához a rendszer iránt.

Hideg, magába zárkózott ember volt. Önéletrajzában azt írja, hogy 1920 július havában egységes kormányzópárt és kormány alakítására kapott megbízást az államfőtől, azonban feladatának csak első részét oldotta meg, a lemondott Simonyi-Semadam Sándor helyére akkor Teleki Pál került.

Volt nekünk egy politikai sóhivatalunk, ahová akkor el lehetett helyezni hidegen tartandó embereket, s ahol ezek ellenőrzés nélkül végezhettek politikai manipulációkat, Horthy és a kormány kedve szerint, de felelősség nélkül: a Menekültügyi Hivatal. Az ide áramlott pénzekről komolyan elszámolni sohasem kellett. Teleki innen ment miniszterelnöknek, Bethlen ennek a hivatalnak az élén váltotta őt 1920-ban. Aztán innen ment át a Sándor-palotába 1921-ben az első királyi puccs és Teleki bukása után.

Amikor váratlanul miniszterelnökké kinevezték, keresztülnézett a fogadására és kikérdezésére összegyűlt újságíróseregen – elképesztő módon tudott keresztülnézni embereken, és meghökkentőek voltak az értékítéletei.

– Érti a dolgát és még soha sem kért tőlem semmit, egyetértek – ezzel hagyott jóvá egy kényes vezető újságírói beosztást, amiről véleményét és döntését kérték.

BETHLEN ISTVÁN

Ha valaki soha, semmit sem kért tőle, azt képes volt jobban – és feltűnőbben! – becsülni, mint annak a lakájgyülekezetnek bármelyik tagját, akik hatalma tíz esztendeje alatt a lábukat lejárták érte, a nyelvüket tövig koptatták az udvarlásában.

Kiszámíthatatlanok a tervei és a cselekedetei, nemsokára eljön az idő, amikor keserű humorral mondják el róla, hogy szavait sokszor csak valóságos szándékai elködösítésére használja, s a politikai világban nagy tetszéssel találkozott Friedrich Istvánnak egy gúnyos megjegyzése: „Ha Bethlennek attól kellene tartania, hogy a gallérja koponyaközelben kilesheti agyafúrt eszméinek fondorlatait, nem viselne gallért."

Merőben új világ kezdődött ennek a második számú erdélyi grófnak az eljövetelével, hidegebb, céltudatosabb államvezetés. Az emberek egyszer csak kezdték észrevenni, hogy Horthy „uralkodik, de nem kormányoz". Míg Teleki igyekezett elkülöníteni magától a gyilkosságokban *bizonyíthatóan* bűnrészes tiszti klikk tagjait, Bethlen módszeresen, taktikusan hozzáfogott ezeknek az embereknek a közéletből való kirekesztéséhez. Nem rendelhette el, hogy Horthy ezt fogadja, amazt nem, nem tudta megakadályozni például Héjjas képviselővé választását, még a frankhamisítási kalandorkodást is elfogadta, leplezte, megfelelőnek ítélt időben közölte a nyilvánossággal, hogy például Windischgraetz Lajost változatlanul gentlemannek és párbajképes úriembernek tartja, azonban sok ember nem jutott be a miniszterelnökségre, a Sándor-palotába, akinek szabad bejárása, esetleg a hátsó lépcsőre szóló belépője volt a királyi palotába. S ez a miniszterelnöki hatalom növekedésének arányában mind nagyobb hangsúlyt kapott, mind többet jelentett a közéletben.

A Horthy-udvar kezdett elkülönülni a Bethlen-udvartól, aztán nem a kormányzó koptatta el a Bethlen embereit, ha-

nem a miniszterelnök értette meg Horthyval: igyekezzen távol tartani magát némelyektől, akikkel való érintkezése szégyen az országra és a kormányzói méltóságra.

Kozma Miklós a leghírhedtebb szegedi kapitányok közé számít, olyan szellemi és emberi közelségben Horthyval, hogy olykor szinte az árnyékának látszik. Horthy és Bethlen egyetértésével jutott magas pozícióba, rá bízták a rádiót, és vele aranybányával ajándékozták meg.

Eckhardt Tibor keményebb egyéniség volt, semhogy tartósan hajlandó lett volna beállni Bethlen mögé a második sorba. Ha a miniszterelnök olykor fanyar megjegyzéseket engedett is meg magának Eckhardt bizonytalan anyagi ügyeiről, a morálról, ami politikában és közéletben vezette, amikor a külpolitikában segítségre volt szüksége, nyugodtan üzent Eckhardtért – üzent, mert ennek az ellenzéki vezérré fejlődött politikusnak sohasem volt telefon a lakásán –, Eckhardt jött a hívására és ellenzékből indulva sok mindent elvégzett angolokkal, amerikaiakkal, franciákkal, németekkel, amivel a hivatalos diplomácia nem boldogult. De 1926-ban Bethlen Eckhardttal szemben is éreztette kemény kezét: egy ciklusra nem engedte be a parlamentbe.

Gömböstől Bethlen nem tudott szabadulni – igyekezett magához láncolni. Bevitte az Egységes Pártba, majd csak rövid ideig engedte szabadon hajózni a Fajvédő Párttal. A honvédelmi államtitkársággal visszacsalogatta, s hamarosan honvédelmi miniszterré neveztette ki.

Különben Gömbös volt az egyetlen „szegedi kapitány", akitől Bethlen valamilyen oknál fogva tartott: – túlértékelte őt. Kozma és Eckhardt megbecsült figura volt a kezében, törekedett minél jobban felhasználni őket, olykor el-eljátszott velük. Gömböst érthetetlen mértékben respektálta. Talán *félt is tőle* – néha ez volt az érzésem a két ember kapcsolatáról.

A harmincas évek elején, amikor Gömbös már miniszterelnök volt, egyik vidéki utunkon megkérdeztem Eckhardt Tibortól: honnan és hogy szedték fel ezt a nagy dumájú, nagyképű, hiú, de alapjában véve üresfejű embert, mi volt a titka szegedi szerepének és későbbi érvényesülésének?

Eckhardt szívta a szivarját, ravaszul hunyorgott, aztán elmondta, hogy Gömbös katonának és politikusnak mindig ügyeskedő, taktikus kalandor volt, a hatalom számára mindig használható ember, kereste, hol van remény az érvényesülésre és ritkán tévedett. Szegeden már nem volt ingadozó, sok a barátja, tanácskozik velük, felhasználja őket. Eckhardt ezután néhány laza vonással felrajzolta a szegedi politikai és katonai hadállásokat, a civilek viszonyát a katonákhoz. Hadsereg nem volt, csak egy csomó hatalomra éhes tábornok – ide számított Horthy is –, torzsalkodó, lumpoló, nőző, rabolni, gyilkolni kirándulgató tisztek és ott volt a szegedi társadalom, alapjában véve egy kisváros társadalma, megszálló idegen tisztekkel, ebbe kellett beilleszkednie annak a szűk körnek, amely hatalomátvételt tervezgetett. Gömbös ebben a körben szolgálatkész, jó kiállású, jó beszédű tiszt volt – mint Eckhardt kifejezte magát: „pontosan az az ember, akit bárhová el lehetett küldeni, bármilyen eseményre, aminek nincs jelentősége, s mégis a kormányt képviseli, s például igen dekoratív jelenség nőegyleti bálokon, teákon".

– Az ördög se gondolta akkor, hogy annyira megkapaszkodik *a szerepben*, s ez idővel *lényegévé* válik . . . – mondta Eckhardt.

Bethlen azonban ennél többet láthatott Gömbösben.

A tábornokok között Nagy Pál volt Szegeden a rangidős, azonban Horthy fölébe kerekedett. A bécsi udvarban tanult módon őt éppúgy maga mellé édesgette, mint a többi iderajzott egykori császári generálist. Soós Károly tábornok Szegeden még „Szosz"-nek nevezte magát, aztán kikupálódott,

Bádoki Soóssá fejlődött, még miniszterséget is nyert. Nem ő volt az egyetlen, aki hasonló módon átalakult és felfedezte magában a fajmagyarságot, de Szeder Ferenc 1926 májusában még indokoltan kérdezte a kormányt:

– Tud-e már a tiszt urak közül mindenki magyarul?

Csáky Károly gróf honvédelmi miniszter válaszképpen bejelentette a tisztelt nemzetgyűlésnek, hogy „már egyetlen aktív tagja sincs a honvédség tisztikarának, aki ne tudna tökéletesen magyarul". A választ az urak – ki gúnnyal, ki őszinte örömmel – megtapsolták.

Horthy előzékenyen nyugdíjat adatott Arz Artúrnak, a monarchia utolsó vezérkari főnökének, Borosevics és Köves tábornagynak – Kövesnek csak a neve és nemessége volt magyar –, mindazoknak a főtiszteknek, akiknek Ausztria, Csehszlovákia, Románia útilaput kötött a lábuk alá. Ha valaki a régi közös hadsereg főtiszti karából a honvédséghez kérte magát, a kormányzó keblére ölelte, karrierjét egyengette – mintha e gesztusokkal vezekelt volna Budavárért. Egy Stojakovits nevű ember Sztójaivá vedlett, a szóbeszéd szerint a jugoszláv vezérkarban szolgált a rokonsága. Sztójai a vezérkarból Berlinbe ment követnek, 1944-ben onnan jött haza, és volt néhány hónapig Hitler magyarországi helytartója. Ezek s a hasonló katonai karrierek Horthy személyes akaratából születtek. Bethlen nem gátolta Horthyt „hadúri" passzióiban. Csak arra ügyelt, hogy a kompromittált gyilkosok vonuljanak félre a napfényről – kivéve Héjjast, akihez nem tudott hozzányúlni, Taby Árpádot, akinek nyugatmagyarországi lopásait, sikkasztásait hiába hirdette útonútfélen és Prónay Pált, akit Horthy megtartott személyi testőrségében.

A „szürke szegediek" a Honvédelmi Minisztériumban, a vezérkarban és a kormányzó katonai irodájában kaptak mind magasabb beosztásokat. Sokféle ellenőrizhetetlen be-

folyás érvényesült, nagy mértékben Horthyné szava, s mindinkább szaporodtak az „udvari katonák". A tiszturak szorgalmasan magyarosították idegen hangzású neveiket, ritka volt az olyan öntudatos német, mint Werth Henrik, kevés az afféle tábornok, mint Rőder Vilmos, aki majd nehezebb helyzetekben is bizonyítja, hogy bár a neve sváb, tisztességes magyar érzésű.

Bethlennek a politikai tanácskozásokon állandó partnerei Andrássy Gyula, Sigray Antal, Pallavicini György. Azt lehetne hinni, hogy ezek a barátai, s bizonyos legitimista színezetet kap a politikai arcéle. A felsorolt három ember a IV. Károly hazatérésén fáradozó királyhű arisztokraták élén jár, s Bethlent sűrűn látni velük együtt Horthynál vagy másfelé, ahol politikáról határoznak. Barátai voltak? Két évtized során kialakult és megerősödött bennem a meggyőződés, hogy Bethlen magányos bölény volt a magyar őserdőben, Teleki talán inkább barátja volt, mint emezek, bár sokszor kinevette naivitása és szeszélyes közéleti ugrabugrálása, a nagy cserkészkalapja és kurta cserkésznadrágja miatt.

A mágnások köréből, akik 1918–1919-ben körülvették, a legitimisták 1921 ősze, a budaörsi csata és a hidegvérrel keresztülvitt Habsburg-detronizáció után élesen, ellenségesen szembekerülnek vele, a frankügyben ezek inkább kellemetlenkednek neki, mint az ellenzék polgári vezetőinek zöme. Pallavicini magatartása hamarosan felölti egy mindenre elszánt középkori olasz kalandor gátlástalanságát. Bethlen nagyokat hallgat, amíg bajban van, az ügy lezárása után formálisan lemond, de természetesen újra ő kap megbízást kormányalakításra. Megszabadul néhány kényelmetlen embertől, elsőnek Rakovszkytól, belügyminiszterétől, aki közel áll hozzá, de a hamisítással kapcsolatban elég sokat emlegették a nevét. Scitovszky személyében mindenre kész lakájt állít a helyére.

A külügyben Walko Lajos ül, senki se nézné ki belőle, Bethlen a legkevésbé, hogy egy napon – miután Bethlen Párizsba, majd a Riviérára rendelte maga után, ahová szeszélyes babáját követte a miniszterelnök – ez az ember fogja sértődötten odavágni a tárcáját, nem engedi kölyök-módra rángattatni magát, ahogyan Bethlen kormányelnöki stílusából következett. De Walko megtehette, mert Weiss Fülöpnek, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökének veje volt és a bank zsebében volt fél Magyarország.

Kíméletlen az ellenzékieskedő grófjaival, lenézi pártja mamelukseregét, túlteszi magát ezer és egy közéleti-erkölcsi törvényen. Nem gátolja meg a botránypert, amelyet Zichy Rafaelné indít férje ellen rágalmazás címén, mert Rafael gróf cselédekkel kémleltette felesége és Tormay Cecil írónő, a kurzus híres íróhölgye szerelmi játékait. Zárt tárgyalás követ zárt tárgyalást, tanúk bizonyították a gróf igazát, de Horthy és Horthyné egyenes parancsára mégis elítélik őt rágalmazásért. Bethlen nem állította meg a pert – holott a hatalma megvolt hozzá –, nem lehetett kedve ellenére a szereplők meghurcolása – a nők Horthyné legszorosabb környezetéhez tartoztak, a Zichyeket pedig amolyan harmadrangú grófoknak nézte Bethlen.

Miután a lókiviteli panama izgalmai eltakarították útjából Nagyatádi Szabó Istvánt, aki kényelmetlen szövetségese volt, egyéb panamák leleplezésének és üldözésének nem vetett gátat, bár az aligha hagyta közömbösen, amikor kiderült, hogy feleségének szerepe volt a Vass miniszter halála után kirobbant népjóléti panamában – közvetített a Batthyány grófnő bicskei kastélya körül folyt alkudozásokban, amelyek eredményeképp Krausz Simon bankár közbenjárásával félmillióért vették meg gyermekotthon céljaira a kastélyt, melyet a közvetítés nélkül négyszázezerért megkaphattak volna.

Szaladnak az évek, már egyetlen szála sincs a hatalomnak, ami nem Bethlen kezében futna össze, egyetlen szóval, de néha egy fintorral, hosszú cigarettaszipkájának egyetlen intésével dönt sorsokról, dönt jobbra vagy balra, akkora hatalma van és olyan fölényesen, nagy pozíciójú közéleti embereket sem kímélő módon él vele, Horthyt annyira semmibe veszi, hogy barátai – vagy inkább: öreg kormánypártiak, akik érdemesnek érzik magukat Bethlen barátságára –, féltő aggodalommal nézik: meddig mehet a kormányzó semmibevételében, pártja semmibevételében, a közvélemény iránti közönyében.

Rubinek és Pesthy Pál egyszer rászánják magukat, hogy beszélnek vele: törődjön az Egységes Párttal, váltson időnkint néhány jó szót legalább az öregebb képviselőkkel . . .

Komolyan meghallgatja őket, bólogat, igazat ad nekik, aztán megy a dolgára.

Másnap jön a képviselőház üléstermébe a miniszterelnöki dolgozószoba felől, a jobb oldali folyosó – amely a Kossuth Lajos térre néz – üres, csak az egyik pamlagon üldögél egymagában egy finom, kecskeszakállas öregúr. Bethlen célba veszi, megáll előtte, ez felpattan, de a miniszterelnök barátságosan visszanyomja ülőhelyzetébe, kezet nyújt neki, megveregeti a vállát, aztán frissen kérdezi hogylétéről, a családról, kedves feleségéről, otthonáról. Ennek még arra sincs ideje, hogy magához térjen a meglepetéstől, ám Bethlen nem is kíváncsi a válaszaira, megint megrázza a kezét, sarkon fordul, siet az ülésterembe. A bejáratnál áll, levegő után kapkod Rubinek István, a gróf ránevet elégedetten, neki is megveregeti a vállát:

– No, remélem, meg vagytok velem elégedve, s egy ideig nem lesz panasz ellenem . . .

– De István . . . – nyögi keservesen Rubinek – miért ne lenne panasz?

A gróf a háta mögé int:

– Ez az ember most mindenkinek elmondja, milyen barátságosan elbeszélgettem vele . . .

Rubinek sóhajt:

– Elmondja, István, de ez nem képviselő. Az öreg Jelfy, a fotográfus. Igazán emlékezhetnél rá, hiszen minden fogadáson, ünnepségen ott van, már Tisza idejében is fotografált téged . . .

Bethlen elhúzza a száját:

– Kellemetlen . . . Dehát olyan földbirtokos formája van az öregnek . . . No, majd keresek valakit, aki képviselő, majd attól is megkérdezem, hogy van a családja.

Nevet, Jelfy odaballag a magára maradt Rubinekhez:

– Hogy velem mik történnek? . . .

A bánatos kormánypárti alelnök és a magyar politikai fotoriporterek őse elbeszélget az élet furcsaságairól. Jelfy bácsi ebben az időben a hetedik X-et taposta, az a fajta finom úriember volt, akiről bármikor elmondhatják: mintha skatulyából húzták volna ki. Még a kilencvenes években gondolta ki, hogy azt a fekete lepellel leborított kukucskáló szerszámot, amivel esküvőket, keresztelőket, ünnepi társas összejöveteleket szoktak megörökíteni, némely módosításokkal könnyebben kezelhetővé teszi, eseményeket fog fotografálni, s az újságok – még nem lehetett tudni, milyen technikával – kinyomtatják az érdekes képeket. Mesterségbeli fogásokban, művészetben idővel nyakára nőttek a fiatalok – Escher Károly nagyobb művész, Munkácsy Márton a szenzációk iránt érzékenyebb fotoriporter lett –, azonban Jelfy bácsinak is maradt hely a nap alatt, és szerették, tisztelték az újságírók, becsülték a szerkesztők, s ha Bethlen keresztülnézett is rajta húsz évig, harminc évig, más közéleti férfiak számon tartották az öreget, tudták, hová tegyék, amíg élt, méltó módon rangsorolták a fogadásokon és a hivatalos banketteken.

A magyar fotoriporterek ősét magas kormányférfiak, főkatonák is keresték, szolgálatait kérték, és hálásak voltak érte. Valamikor 1908–1910 körül akkorát lépett előre a világ, hogy még az évente szokásos császárgyakorlatokra is meghívót kapott Jelfy. Előírták az öltözékét, megjelenésének helyét és idejét – a vezérkarnál eligazítást kapott, hogy a záróaktusnál, mielőtt lefujják a gyakorlatokat, honnan örökítheti meg a tábornoki kart és a legfelsőbb hadurat, I. Ferenc Józsefet, a császárt és királyt. Csak arra ügyeljen, figyelmeztették, hogy jelenléte fel ne tűnjék a felségnek, mert annak kiszámíthatatlan következményei lehetnének.

Így aztán Jelfy annak a dombnak a lejtőjén, egy bokorban kapott búvóhelyet, ahol őfelsége és tábornokai lóháton gyülekeztek, hogy a császár megtarthassa velük a gyakorlatot értékelő megbeszélést.

Mielőtt azonban az értékelésre sor került volna, Ferenc József körül izgalom, mozgás támadt, az öreg császárt lesegítették a nyergéből, földre szállt, körülnézett és megcélozta magának azt a bokrot, ahol Jelfy rejtőzött, s – mint azt a korabeli hírlapok írni szokták – rugalmas léptekkel odatotyogott, hogy kielégítse azt a hirtelen támadt elemi szükségletét, ami alól a császárok sem kivételek.

Ment a császár, szigorú egyenes tartással, a bokornál megállt, Jelfy lapult a bokorban, és az első magyar fotoriportert az a megtiszteltetés érte, amivel sem előtte, sem utána riporter nem dicsekedhetett. Jelfy bácsi későbbi korokban a harmadik pohár után mindig előadta hallgatóságának az eseményt ily módon tömörítve:

– Én vagyok az a riporter, akit I. Ferenc József lepisált, de már annyira öreg volt, annyira vigyáznia kellett az egyenes tartására, hogy észre sem vette, milyen megtiszteltetésben részesít . . .

Nos, húsz év múlva, a Bethlen Istvánnal történt meglepő

társalgás után, erről a régmúlt megtiszteltetésről tájékoztatta Rubinek Istvánt.

– Velem ilyen dolgok szoktak történni . . . – mondta az öreg. Rubinek felderült és útnak eredt, hogy Jelfy bácsinál alkalmasabb öregurat kerítsen miniszterelnökének, akit megszólításával kitüntethet.

Bethlen túlteszi magát a társadalmi törvényen, osztálya erkölcsi normái szerint él, csak éppen álszenteskedés, szemérmetesség nélkül. Ünnepi nagy parádékon gazdag régi selymekben, a régi főúri öltözködés pompájában mindig ott van a felesége, de különben nem nagyon törődik vele, hogyan él, mit csinál az asszony. Ő meghódította magának az egyik Széchenyi grófnét, vele élte életét, szabadon, nyilvánosan. Vele ment a Riviérára vagy a Lidóra, vele a Bükkbe, néha kettesben elvonulva a világtól, máskor nagy vadászatokra, ahol esetleg a kormányzó is ott volt – Széchenyiné az egyetlen asszony. És jönnek majd idők, amikor Budapesten minden a feje tetején áll – a miniszterelnököt sehol sem találják. Kezdetben megpróbálták ott találni, ahol tudták, hogy van, Jávorkúton vagy a Kállayak bükki vadászkastélyában, de Bethlen elzavarta az üzenethozókat. Szerette törvénytelen asszonyát, és minél öregebb lett, annál jobban ragaszkodott hozzá.

Konszolidálta az ellenforradalmat, meggyőzte a nyugati hatalmakat és a nagy bankárokat, hogy Magyarországon szilárd a rend, biztonságos kézben vannak a hatalom szálai. Népszövetségi kölcsönt kapunk az ország pénzügyeinek szanálására, aztán sok kisebb és drága kölcsönt, amivel istentelenül eladósodunk. A világ már tele van válságjelekkel, amikor 1930 január havában Hágában befejeződnek Magyarországgal a gazdasági tanácskozások és diadallal jelentik a lapok: visszanyertük pénzügyi szuverenitásunkat, megszűnt a népszövetségi és minden egyéb idegen ellenőrzés. A kor-

mányt ekkor állítólag elárasztották kölcsönajánlatokkal Nyugaton.

– Történelmi döntés! – hirdeti Pesthy Pál.

Ezt a „történelmi" jelzőt általában könnyű szívvel osztogatták nálunk. Ha most az emberek mégis jobban ráfigyeltek, abban része volt Pesthy Pál személyének – a miniszterviselt öregurat olyan tisztelet vette körül a közéletben, amit igen kevesen élveztek a korban –, aztán annak, hogy ez a „visszanyert pénzügyi szuverenitás" igen szépen hangzott, főleg azoknak a fülében, akiknek sejtelmük sem volt, miről van szó, s hogy ilyenek minél többen legyenek, arról a hivatalos kormánypropaganda gondoskodott. A gazdasági élet különböző kényes pontjain szorított a cipő, kevesen értették az okát, azoknak különösen az a bejelentés volt ígéretes, hogy kölcsönöket kaphatunk Nyugaton. Csak hetek múlva derült ki, hogy nem nekünk ajánlanak kölcsönöket, hanem mi kilincselünk – és egészen nevetséges ígéreteket kapunk. Három-ötmilliókról volt szó, csak az elvakult optimisták számították fontban, de ha font lett volna, akkor is édeskevés ahhoz, hogy kihúzza az ország és a gazdasági élet szekerét abból a mocsárból, amit dagasztottunk – kevesen sejtették, hogy a kerekek már agyig merültek és nehezen forognak.

Az első jelentésből megtudta az ország, hogy a magas tárgyaló felek Hágában elhatározták: Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Portugália, Japán és Belgium 1931 és 1943 között bizonyos létesítendő alapnak átengedik azt a jóvátételt, amit Magyarországtól kell kapniuk.

Ugyanebbe az alapba Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország 1933-tól 1943-ig évi 3,5 millió aranykoronát, 1944-től 1966-ig évi 2,8 millió aranykoronát, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia 1944-ig évi 6,1 milliót fizet.

Eltelt egy hét, míg végre megtudtuk, hogy – így mondta Bethlen az első támadásra – „sokféle követelés volt, ezért

havi 13,5 millió aranykorona fizetését kellett vállalnunk, 1943 után azonban nem fizetünk semmiféle más jóvátételt, csak évi 13 milliót".

Homályosak voltak a szövegek, zavarosak a magyarázatok, sőt valószínűleg a megállapodások is, mert Párizsban kellett folytatni a pénzügyi megbeszéléseket, s ott persze újabb „történelmi sikereket" értünk el. A hágaiakhoz hasonlókat.

Megtudtuk, hogy abba a hágai zsákba minden pénzügyi problémát beledobtak, ami Magyarország és a szomszéd államok, Magyarország és a jóvátételeket igénylő nyugati nagyhatalmak – és Portugália és Belgium stb. – között rendezetlen volt.

Hágába azzal mentünk, hogy Romániától 578 556 hold elkobzott nagybirtokért 130 millió aranykoronát, Jugoszláviától 150 000 hold földért 80 milliót, Csehszlovákiától kereken 500 000 holdért 112 millió aranykoronát követeltünk. Az elszakított területekről elmenekült vagy kiutasított tisztviselők nyugdíjterhei és egyéb állami elszámolások címén összesen 1310 millió aranykorona követelésünk volt – ezt Hágában 240 millióra csökkentettük.

Az A-alapot az optáns nagybirtokosok kielégítésére szánták, s ebben a Kisantant 34 százalék, a nagyhatalmak plusz Belgium 35 százalék, Magyarország 31 százalék részesedést vállalt.

Bethlen a saját 6248 és 4100 holdas elkobzott birtoka kártalanításáért is harcolt Hágában, s miután a jelek szerint odakint a nagybirtokosok érdekvédelmén kívül minden követelésünket feladtuk – eljárását legalább összeférhetetlennek kellett bélyegezni.

Már az első héten kiderült, hogy Románia csak a közvélemény előtt ismeretlen összegű *magyar* jóvátételekből hajlandó fizetni az A-alaphoz vállalt hozzájárulását.

Apponyi Albert – bár maga is érdekelt – sajnálattal közölte az országgyűléssel, hogy sok egyéb kötelezettség mellett azt is vállaltuk: Magyarország gondoskodik róla, hogy a különböző nemzetközi fórumok előtt megindított optáns kártalanítási pöröket az érdekeltek által visszavonatjuk ...

Rassay Károly elmondta a képviselőházban, hogy 1924-ig 9542 millió aranykorona jóvátételt fizettünk vagy vittek el tőlünk anyagi javakban: ehhez a kicsiny országhoz és gazdasági helyzetéhez képest mérhetetlenül nagy összeget, s Hágában, Párizsban a tárgyaló felek szó nélkül túlték magukat e fizetések méltánylásán, értékelésén, valamiféle beszámításán. Félelmetes jogászi biztonságával és tájékozottságával olvasta Bethlen fejére: a nemzet és az ország iránt lelkiismeretlenség volt, hogy még 1944-ig húzódó újabb jóvátétel fizetését vállaltuk. Emellett tudomásul vettük, hogy terhelnek a régebbi pénzügyi egyezményekből származó kötelezettségek, nem kaptunk felmentést a Monarchia háború előtti adósságaiból reánk eső részesedés terhei alól, érvényben maradtak mindazon nemzetközi döntőbírósági ítéletek, amelyeket Hága előtt ezekben a kérdésekben ellenünk hoztak. A románok megtagadták a reájuk eső nyugdíjterhek vállalását, ez egymagában évi 500–600 milliót jelent – Bethlen beismerése szerint. Kérdezte: *hol van itt a győzelem*, amit a kormánypárt történelminek mond és lelkesen ünnepel?

Bethlen – mi mást tehetett volna? – az összeférhetetlenség vádja ellen tiltakozott – pártja kényszeredetten tapsolt, soha ennyire meggyőződés nélkül nem ünnepelte vezérét és bálványát.

Bethlen senkinek semmit nem hozott Hágából és Párizsból, mint önmagának és földbirtokos társainak a jóvátételt, új terheket vállalt az országra, s feladta milliónyi kisember igényét, reményét, hogy hadikölcsön vagy nyugdíjmegtérítés, egyéb követelések címén morzsányit kaphatnának a szom-

szédos államoktól. És a miniszterelnök tízezer holddal érdekelt volt a kedvezményezettek között!

Bethlen csak üres frázisokat tudott mondani az országgyűlésen: a képviselőháznak azt magyarázta, hogy Magyarország Duna-völgyi elsőszülöttségi jogát védelmezték a megegyezéssel, a felsőházban – barátságosabb környezetben, mert ott több volt az érdekelt földesúr – azt fejtegette, hogy „még áldozatok árán is meg kellett egyeznünk, politikai és pénzügyi érdekeink kívánták", s csak így lehetett véget vetni „az országban uralkodó gazdasági és pénzügyi bizonytalanságnak . . ."

Gazdasági és pénzügyi bizonytalanság? A parasztokat szorgalmasan árverezték, a védővámokkal agyontámogatott ipar alig-alig lélegzett, ezt azonban csak Weiss Fülöpék és Chorin Ferencék tudták pontosan lemérni, értékelni. Az egyszerű polgár örült a fix fizetésnek, amit elsején még megkapott, nem nagyon értette, mi történik körülötte.

Aztán kirobbant a világválság, Bethlent is elsodorta – grófnéjával elvonult a hegyekbe a viharok elől.

Bizonyos idő múlva kiderült, hogy a hágai megállapodások a gyakorlatban csak annyit érnek, amennyire Magyarországot kötelezik. Az érdekelt többi államtól kezdetben csurrant-cseppent valami, aztán beszüntették a fizetéseket az A-alapba.

Már Károlyi Gyula volt a miniszterelnök, amikor megkérdezték az országgyűlésen: igaz-e, hogy Magyarországnak a legfontosabb importra sincs devizája, de az A-alap évi 13,5 millió aranykoronáját változatlanul aranyban vagy azzal egyenértékű idegen valutában fizetjük?

A kormánybeli urak beismerték, hogy így van, mert „mi végső erőink megfeszítésével is törekszünk eleget tenni nemzetközi kötelezettségeinknek". De miért volt ez az évi 13,5 millió – nemzetközi kötelezettség? A magyar államkincstár

egy nemzetközi szerv közbeiktatásával pénzelte az Erdélyben, a Felvidéken, Délvidéken földjüket vesztett nagybirtokosokat. Közöttük Bethlen Istvánt és Károlyi Gyulát is . . .

Ez már olyan szembeötlő piszok Bethlen kabátján, amit semmiféleképpen nem lehetett onnan levakarni.

Szorgalmasan fizettük az urak zsoldját – aztán úgy hozta magával a sors, hogy az optánsügy egy világbotrány sodrásában megint megjelent az újságokban, nemcsak a magyar, hanem a francia parlamentben is beszélni kellett róla.

1934 januárjában Párizsban kirobbant a Stavisky-botrány. Az első napon százmilliós csalásról beszéltek, a következőn félmilliárdról, aztán január 8-ra, amikor Serge A. Stavisky Chamonix-ban letartóztatása előtt főbelőtte magát, kiderült, hogy egymilliárd frank a kár, amit a bukott bankár okozott – s bukásával a magyar nagybirtokosokat is súlyos károk érték. Stavisky ugyanis 1931 végén – amikor már csak Magyarország táplálta az A-alapot – 200 millió aranykorona értékű optánskövetelést vásárolt meg árfolyamon alul és részlettörlesztés biztosításával gróf Károlyi Gyulától, báró Dániel Tibortól és Elemértől, gróf Csekonics Páltól, gróf Vécsey József Auréltól, báró Schelltől, gróf Wimpffen Siegfried örököseitől, gróf Zichy Rezsőnétől és még néhány mágnástól, akiknek a neve nem került nyilvánosságra.

Bethlen nyilatkozott a Budapesti Hírlapban: nem ismerte Staviskyt, amikor Budapesten járt, óvta tőle barátait.

Teleki Pál nyilatkozott: Staviskyt nem látta megbízhatónak, viszont felajánlotta követeléseit más francia pénzügyi érdekeltségeknek, ezek azonban nem vették meg a kötvényeit, minthogy közben kiderült: a nagyhatalmak megszüntették a befizetéseket az A-alapba.

Bonnet francia miniszter nyilatkozott Párizsban: amikor Stavisky érdeklődni kezdett a magyar optánskövetelések iránt, a francia kormánytól bizalmas információkat kértek.

Ők mindenkit óvtak a bankártól, nem titkolták, hogy Franciaország magára nézve nem tekinti kötelezőnek a hágai megállapodást, nem fizet – természetes, hogy a francia kormány nem érez felelősséget a kárért, sem amit Stavisky csalárd bukása következtében a magyar nagybirtokosok szenvednek.

Chautemps miniszterelnök a sértett önérzet hangján tájékoztatta a francia nemzetgyűlést:

– Bizonyos közegek részéről súlyos hibák történtek... Stavisky igen szoros nexusban volt a rendőrséggel... Meg akarom tisztítani a légkört attól a fertőzéstől, amely már mindent mérgezéssel fenyeget... Nem leszek tekintettel sem barátokra, sem rokonokra!

Aztán nem tisztított meg semmit, le kellett mondania, mert kiderült, hogy Staviskynak nemcsak a rendőrséggel, hanem a miniszterelnökkel is szoros és piszkos nexusai voltak.

Néhány tucat magyar gróf siratta hiszékenységét, amivel a francia szélhámosnak áldozatául estek.

Bethlennek és Telekinek nem volt oka siralomra. Ők megtartották kötvényeiket, és mindaddig, amíg a magyar adófizető zsebéből pénzeltük az A-alapot, szorgalmasan húzták kártérítési járadékaikat a nemzetközi közös kasszából.

1931 augusztusában, amikor Bethlen lemondott a miniszterelnökségről, nyugdíját – háborús szolgálati éveinek kettős beszámításával, az előírásos 12 672 pengő helyett évi 19 008 pengőben állapították meg, és ebben az állami nyugellátásban részesült 1944-ig.

1933-ban Gömbös Gyula bizalmas úton megvizsgáltatta Bethlen anyagi helyzetét – Inkepuszta talán többet vitt el, mint amit hozott –, s jelentették neki, hogy a volt miniszterelnök bankadósságai 200 000 pengő felett vannak, egyéb fedezetlen kötelezettségeivel valamivel többre rúgnak negyedmilliónál.

A NAGYPRÉPOST ÉS A MÁLTAI LOVAG

A sok jelentéktelen ember közül, akikből Bethlen tíz év alatt minisztert, államtitkárt, valakit csinált, képességeivel, azokkal arányos becsvágyával messze kimagaslott Vass József és Klebelsberg Kuno. Az előbbi pap, szegény iparosszármazék, akit az egyház vett védőszárnyai alá, és úgy indította el római neveltetésével, ahogyan a leendő püspököket, prímásokat indítani szokta, s nem az egyházi szándékokon múlt, hanem Vass bővérén és politikai ambícióin, hogy eredetileg kijelölt útjáról elkanyarodott. Klebelsberg az elmagyarosodott osztrák hivatalnok-arisztokráciából indult közpályára, Vass Józseffel együtt az ellenforradalom emelte őt a magasba. Mindkettőjük közös tulajdonsága volt a mérhetetlen emberi hiúság, amit Vass olykor megpróbált papos szerénységgel álcázni, Klebelsberg viszont gyerekes boldogsággal élvezte, ha hízelegtek neki, és a legostobább udvarlást is készpénznek fogadta el. Vass már 1920-ban sárvári képviselő és közélelmezési miniszter, amit nehéz volt összeegyeztetni civil-papi foglalkozásával; miniszteri kinevezése előtt a hitelelemzés és az ékesszólás nyilvános rendes tanára volt a budapesti tudományegyetemen. 1920 decemberében kultuszminiszter. 1921 márciusában éppen Szombathelyen – „lelkigyakorlaton" – éri a váratlanul hazatért IV. Károly. 1921 októberében Vass már Horthy és Bethlen megbízásából győz-

ködik a királlyal, hogy mennie kell, ezért a legitimisták szembefordulnak vele, papok és világiak egyaránt, de ez nem nagyon zavarja őt: már Bethlenre tette fel minden kártyáját. 1922 júniusában kapja meg Bethlentől a népjóléti tárcát, ezt fogja betölteni haláláig. Klebelsberg 1921. december 3-án kapja meg miniszteri kinevezését: hatalmi tárcát kap, a belügyet, s ezt fogja felcserélni 1922 nyarán a Kultuszminisztérium vezetésével. A belügy az ellenforradalmi kor legfontosabb tárcája, a kultuszt is a népjóléti fölé helyezi a közhiedelem, azonban Klebelsberg sohasem hozhatja be azt a másfél esztendőt, amivel Vass megelőzte őt a miniszterségben, amíg Vass él, mindvégig ő a rangidős miniszter és Bethlen távollétében miniszterelnök-helyettes. Fájó sebe ez Klebelsbergnek, azonban nem lehet segíteni rajta – Bethlen szerény hivatali szórakozásai közé tartozik, hogy a két embert olykor egymásnak ugratja, presztízskérdéseket dob közéjük, hogy rágódjanak rajta.

Már szóltunk róla, hogy az ellenforradalmat követő idő döntő fordulata volt, amikor Bethlen rákényszerítette Horthyt: „uralkodjék, de mondjon le a kormányzás ambícióiról". Miután az ellenforradalom konszolidálódott, népszövetségi kölcsön, egyéb kölcsönök jelezték, hogy Bethlennek sikerült eloszlatnia a nyugati pénzvilág félelmeit a véres gaztettek révén hatalomra került rendszerrel szemben, a nemzetközi politikában feltűntek a jelzések, hogy ez vagy amaz a kormány szívesen barátkozik Magyarországgal. – „Belgrádba indultunk és megérkeztünk Rómába", így foglalta össze fő irányvonalunkat Friedrich a maga csípős, szellemes módján, de eljutottunk Varsóba és Madridba is, ahol Pilsudski és Primo de Rivera személyében Bethlen rokonszenves partnereket talált.

Bethlen egyre többet volt távol, s idehaza nem is volt szükséges dús fantázia annak felismeréséhez, hogy az erdélyi gróf

a hatalomhoz ragaszkodik, de hétköznapi gondjait szívesen átengedi másoknak. A két „főminiszter", Vass és Klebelsberg aknázta ki először a „szabad futás" előnyeit, aztán tömérdek ember nyúlt a lehetőségekért, amelyek a lazább kormányzati ellenőrzés nyomán jelentkeztek. Míg Hetényi Imre, mellette lassan felnövekedett helyettesével és majdani utódával, a Somborrá vedlendő Schweinitzerrel, Bethlen és Horthy egyező szándéka szerint irgalmatlanul üldözte a kommunistákat, s minden eszközt megengedhetőnek tartott és használt a munkásmozgalmak fékezésére, addig az élet minden területén elburjánzottak a panamák, a közéleti tolvajlások, visszaélések, a hivatalnokok megvesztegethetősége egészen a miniszteri dolgozószobák küszöbéig áradt, sőt, át is lépte a küszöböt.

Klebelsberg sokat firkált össze a magyar nép Duna-völgyi kultúrfölényéről, de tájékozottabb volt a szomorú valóságról, mint azt sokan gondolták, tudott a népoktatás siralmas helyzetéről. Kiadta az „ezer tanyai iskola" jelszavát. Igaz, hogy később – anyagi eszközök híján – lefelé licitált, kiderült: nem ezer iskolára, hanem ezer tanteremre gondolt. Aztán kiderült, hogy erre sem jutott pénz, de a „szándék és akarat" kétségtelenül megvolt Klebelsbergben, hogy az „alaptól a csúcsig" megreformálja a közoktatást. A bajtársi szövetségek Klebelsberg állítólagos liberalizálási törekvéseitől féltették a „keresztény ifjúság" jövőjét, a professzorok az egyetemi autonómiák rozsdás, de még meglevő és ütőképes fringiáival hadakoztak ellene, Teleki Pál pedig, aki segíthetett volna, s akinek támogatását ismételten kérte, félrehúzódva kajánul nézte a zavargásokat, a diáksztrájkokat.

(Egy műegyetemi zsidóveréses napon Szily Kálmán rektort kerestem, az előszobájában várakoznom kellett. Mikor előkerült, sajnálkozva mondta el, hogy műegyetemének rossz hírét keltik a városban, észlelhettem, hogy teljes rend és

csend van az óriási épülettömbben, ott nem verekedtek és nem vernek senkit, ő azt nem tűrné el, azt hiszi, se tekintélyt, se erélyt nem kell idegenből kölcsönöznie.

– Jó – mondtam –, köszönöm a megnyugtató nyilatkozatát méltóságodnak, megírom. De azért közben ezt a szerencsétlen fiatalembert se engedjék elvérezni, aki itt mögöttem félájultan az asztalra borult, a félhomályban nem vette észre rektor úr... Azt is meg fogom írni, hogy bár méltóságod szerint zsidóverés nem volt, ez a fiatalember a rektori fogadóba menekült, és vérzik, vérzik csendesen, amint látom, pillanatnyilag nincs abban az állapotban, hogy beszélni tudjon...

Szily – a későbbi nagy hatalmú kultusz-államtitkár – kővé meredten nézte a diák vértől csapzott fejét s a tócsát, amely széke alatt bíborvörösen terjedt, terjeszkedett az előszoba szentséges parkettjén. Aztán vette a telefont és bánatosan hívta a mentőket.

Így volt ez akkoriban Pesten éppen úgy, mint vidéken. Egy pécsi verekedés másnapján Szilyhez hasonló hidegvérrel tagadott mindent az a derék professzor, nevére már nem emlékszem, akinek első emeleti dolgozószobájával szomszédos volt az előadóterem, ahonnan fél tucat zsidó és ugyanannyi velük érző keresztény hallgatót az ablakon keresztül a kertbe dobáltak ki, vad kézitusa után, amelynek során a terem padjainak felét összetörték egymáson a hadakozó felek:

– Nem, kérem, én itt voltam, ebből egy hangot sem hallottam. Ha hallom, beavatkozom, megakadályozom, remélem, ebben nem kételkedik – mondta a professzor, s ezt újra meg újra elismételte, mindaddig, amíg meg nem untam és magam után be nem csaptam az ajtóját.

A Pannónia pincéjében ebédeltem, oda küldte utánam a diákokat, verjenek meg – lehettek húszan-harmincan, akiket a professzor összetrombitáltatott. A pincérek szánakozva né-

KLEBELSBERG KUNO

zegették, mi lesz velem, én semmit sem tudtam, milyen sors fenyeget. Ám a főpincér nem volt tétlen, tudta, hová kell telefonálnia, s mire a verekedésre sor került volna, védelmemre ott volt egy csapat nyomdász, a diákok elpárologtak. A nyomdászok aznap estig őriztek, csak akkor hagyták abba az ügyeletet, amikor az esti vonat kigördült velem a pályaudvarról.)

Vass társadalombiztosítási és szociális intézményeket szervezett, Klebelsberg oktatási reformokat vezetett be. Mindkét tárca sokat építkezett, mint ahogy a városok is bőségesen éltek a húszas évek derekán megnyílt külföldi pénzszerzési lehetőségekkel. Néhol okosan, maradandó alkotásokat is létesítettek, de voltak olyan városaink is, amelyek 7–8–10 százalékos kamatra kapott külföldi kölcsönökből helyi nagyságaikat örökítették meg – mint gondolták, az utókor számára – festményekben és szobrokban. Így készült egész sor olajfestmény, mellszobor az éppen uralkodó polgármesterekről – ez valamennyire fellendítette a művészek sovány konjunktúráját, utóbb azonban a műremekek egy részét el kellett tüntetni, mert az utóbb leleplezett csalók, sikkasztók, panamisták arcképeit mégsem őrizhették dísztermekben és polgármesteri fogadószobákban.

Elsőnek a lókiviteli engedélyekkel űzött visszaélések robbantak ki, aztán sorra-rendre jelentkeztek a középítkezési, közszállítási panamák. Polgármesterek, városi vezetők buktak, mentek börtönbe, bíróság elé, vagy feküdtek be kórházakba, szenvedtek idegösszeomlást, ily módon menekülve a felelősségre vonás elől.

A kultusztárca építkezései körül is sok suttogás, szóbeszéd volt, de a botrányok nem értek fel a miniszterig. Klebelsbergnek – emberfeletti méretű hiúsága mellett – inkább befolyásolhatóságát lehetett szemére vetni. Számára a „legnagyobb élő hírlapíró" a Pesti Napló szerkesztőségében dolgozott,

összetévesztette a hasonló nevű költővel – ebbe a hibába nemcsak ő, hanem Apponyi Albert és Andrássy Gyula is beleesett. Csúnya, dagadt, vénülő álhírlapíró volt az emberünk. – Hát maga nem tudja, hogy én nem tudok írni? – kérdezte tőlem, amikor ifjú újságíróként a szerkesztőségbe kerültem, s egyszer megkért: írjak le neki valamit írógépen, amit diktál, és észrevette megrökönyödésemet, amikor kitűnt, hogy egyszerű bővített mondatokat sem tud megfogalmazni – utóbb tudtam meg, hogy a kor legfélelmetesebb kijárója. A németek áldozata lett a szerencsétlen. Amikor elvitték, kiürítették a lakását, milliós értékeket raboltak el szőnyegekben, gobelinekben, festményekben, olyan ritka porcelánokban, amelyek néhányáról írásos bizonyítékai voltak: a másodpéldányokat a British Múzeumban lehet megtalálni.

Klebelsberg uralma alatt tanárnők, tanítónők kinevezésének legmegbízhatóbb útja ennek a gusztustalan, modortalan vénembernek az ágyán keresztül vezetett a katedrára, egy-egy kinevezési hullám idején szívszorítóan rossz érzés volt a Pesti Napló szerkesztőségi folyosóján kerülgetni az ott szorongó fiatal diplomás nőket, akiknek nem lehetett kételyük, milyen sors vár rájuk a szerkesztőség sarokszobájában, ahol Klebelsberg kedvence – sorozott . . . De olyan tekintélye volt a Kultuszminisztériumban, akkora befolyása a miniszternél, hogy Klebelsberg személyi gépkocsiját is használni szokta, külön engedély nélkül. „A szerkesztő úr elvitte a kocsit" – jelentették ilyenkor Klebelsbergnek, ha közben véletlenül neki is mennie kellett valahová. A miniszter csak megcsóválta a fejét, és kölcsönkérte az államtitkára autóját, különben minden maradt a régiben.

Vass József tehetséges egyházi szónok volt – a katolikus egyház nagyon gondosan meg szokta válogatni, kiket indít pályájukra Román keresztül. A szociális kérdések iránti ér-

deklődése közismert, mama-imádata legendás volt. A mamát évekig ápolták a balatonfüredi szanatóriumban. Csak a „nagy miniszter" halála után derült ki, hogy a szanatórium folyamatosan, a számlák esedékessége szerint majdnem tízezer pengőt kapott – a Népjóléti Minisztérium pénztárából. Testvérét, Vass János asztalosmestert is pártolta a miniszter, harmincezer pengőt fizettetett ki adósságai rendezésére – a Népjóléti Minisztérium „menekültek és menekült főiskolai hallgatók segélyezése" című költségvetési rovata terhére.

A miniszternek rendkívüli érzéke volt a publicitás iránt is. Bőkezűen bánt az újságírók szociális intézményeivel, a hideg és ilyen szempontból megközelíthetetlen miniszterelnök mellett az újságírók patrónusává nőtt – sok jelét láttam, hogy a személyes patronálást is tehetségesen és bőkezűen végezte.

Minden értelemben méltó munkatársra talált államtitkárában, Dréhr Imrében. Az egykori budai diákvezér fiatalon szép pénzügyi pályát futott be, cégvezető, bankigazgató, 1922-ben már nemzetgyűlési képviselő és 1927-ben népjóléti államtitkár. Sorra-rendre kapja a magas kormány- és egyházi kitüntetéseket, s amikor minisztere felölti nagypréposti díszeit, mellette igen hatásos jelenség az államtitkár, a máltai lovagok palástjában, Szent Sir Lovagrend Nagykeresztjével. Az újságírók egyéni és közösségi problémái iránt mutatott jótékony érdeklődésében csak minisztere múlja felül: ha Vass biztatja leereszkedő és kedveskedő hangján az újságírókat, hogy minden gondjukban apjuknak érezzék, Dréhr csak azért áll a második vonalban ebben a készségeskedésben, udvarlásban – nevezzük nevén a gyereket: a megvásárolható újságírói rokonszenvek felhajszolásában, jótékonyságba burkolt vesztegetésekben –, mert ott a helye a miniszter mögött, jelentékenyen és mégis szerényen, hogy semmit el ne vonjon abból a sugárzásból, ami Vass Józsefet a sajtóban körülöleli. Mikor a botrányok kirobbantak, csak

egy-két újságírói név került közszájra, nekem azonban nem alaptalan meggyőződésem volt, hogy sok újságíró zavaros ügyeit rendezték a Népjóléti Minisztérium pénzeiből, s ennek nem is voltak nehézségei, mert már a húszas években gyakorlattá vált, hogy „a kényes segélyezéseket" álnevekre könyvelték.

Minden minisztérium körül bűzlött valami, a belügyben magas rangú tisztviselőket helyeztek vád alá, loptak, panamáztak a honvédelmiben, a földművelésügyben, a Prohászka Ottokár és Szent Imre szobrára gyűjtött pénzből is loptak, de a rendszer nagy botránya a Népjóléti Minisztériumban robbant ki.

Vass József 1930. szeptember 8-án gyanús körülmények között meghalt, a közhiedelem szerint primadonna-szeretőjével szórakozott, és istenesnek, kegyesnek, főpaphoz méltónak nem mondható módon távozott el hirtelen az árnyékvilágból.

Bethlen Ernszt Sándornak, a Kereszténypárt savanyú, a világi örömök iránt érzéketlen papvezérének adta az elárvult tárcát. Mint tűz és víz, mint ég és föld viszonylott ez a kedélytelen, kappanhangú, a nyilvánosságtól irtózó prelátus az elődjéhez. Őt aztán sem az újságírók, sem a népszerűség nem érdekelte, általános vélemény volt, hogy Dréhr Imrével nem fogják egymást elviselni. Valóban, Dréhr már szeptember 29-én benyújtotta lemondását.

Vass halála után adósságok maradtak, ezt minisztertanácsi határozat alapján állami pénzből kifizették. („Meghal egy miniszter, összeül a többi és kifizetik közpénzből 80 000 pengő adósságát" így hozta nyilvánosságra az eseményt és saját tömör kritikáját Friedrich István.) Ez azonban csak az egyik szemétrakás volt.

Ernszt Sándor körülnézett minisztériumában, és elsőnek azt állapította meg, hogy a rokkantak számára biztosított

költségvetési pénzeket más célokra, törvénytelenül használták fel. Ment Bethlenhez, vitte a lemondását. A gróf megnyugtatta felháborodott papját, ez visszament és néhány nap múlva hívatta Dréhr Imrét, adjon felvilágosításokat a Népjóléti Minisztérium albertfalvai építkezései körül felfedezett zavaros dolgokról. Dréhr sértődötten adta meg a választ a kérdésekre. Ernszt azonban tovább vizsgálgatta szemétdombját, és most már a sajtó baloldali része mind sűrűbben és mind bátrabban feszegette a népjólét titkait.

1931 márciusában a miniszter bejelentette, hogy eddigi vizsgálatai szerint a rokkantellátásra szánt pénzből 171 000 pengőt fizettek ki más célokra, érdemtelenül, törvénytelenül. A vétkeseket kötelezte a kár megtérítésére.

Aztán feloszlatták az országgyűlést, lemondott Bethlen, Ernszt is csak négy hónapig maradt a helyén, ideiglenesen Károlyi miniszterelnök vette át a tárca vezetését és 1932. június 30-án ő temette el a Népjóléti Minisztériumot.

Az ügyészség 1931. november 19-én kérte az országgyűléstől Dréhr Imre mentelmi jogának felfüggesztését. A vádakat homályosan fogalmazták meg – a volt államtitkárnak mindenki barátja –, a Tisztelt Ház sokáig húzza-halasztja a döntést, és csak 1932. január 15-én nyit szabad utat a bírósági eljárásnak a volt népjóléti államtitkár ellen. Az a gondolat is felmerül, hogy parlamenti vizsgáló bizottságot kellene kiküldeni, de elvetik. Dréhr lemond államtitkári nyugdíjáról, hangoztatja ártatlanságát.

Az országban igen nagy a nyomorúság. Ernszt egyebet nem tud mondani, mint hogy „éhínség nem lesz . . .”

A népjóléti ügyeiről pedig elmondanak néhány apróságot a képviselőházban. Hogy a menekültek számára előirányzott pénzekből egyes uraknak zsaketteket, cilindereket csináltattak. Voltak, akik álnéven vagy nem álnéven, de érdemtelenül és magyarázat nélkül – a miniszter vagy államtitkára

szeszélye szerint – évekig apanázst kaptak a népjóléti pénztárából. Hogy egyik-másik építkezésért és kormányfőtanácsosi címekért mennyit kellett fizetni, hová lettek a pénzek, s hogy a népjóléti pénzeit – barátságból – olyan bankokba helyezték el, ahol semmi sem volt meg az állami érdek védelmére előírt garanciákból.

Károlyi Gyula elmegy, Gömbös jön, ígéretei és a szózuhatagok, amelyekkel naponta elárasztja az országot, elterelik a figyelmet a panamákról, félnek ettől a nagyhangú katonától, azonban az igazságügyi malmok őrölnek, és 1933. január 1-én kapunk egy hivatalos összefoglalást a Dréhr Imre ellen – s a halott Vass József ellen – vádiratba foglalt bűnökről:

1. A Népjóléti Minisztérium számára 400 000 pengőért felajánlották a bicskei kastélyt. Dréhr az ajánlatot elutasította, utóbb félmillióért vásároltatta meg a kastélyt, ebből barátjának, Krausz Simon bankárnak 75 000 pengő volt a jutaléka, 425 000 pengőt kaptak a Batthyányiak – ők is jól jártak.

2. A hűvösvölgyi Holtzspach-üdülőt 320 000 pengőért ajánlották a minisztériumnak. Dréhr Krausz Simon útján 494 000 pengőt fizettetett ki az ingatlanért és külön százezer pengőt a berendezésért, a bútorokért, amit az első ajánlat szerint pár ezerért vagy ingyen kapott volna meg az állam.

3. Az Országos Társadalombiztosító Intézet albertfalvi építkezéséhez 4,5 millióval a reális értéknél drágábban vásárolták meg az ingatlant. Ebből az Ingatlanbank 400 000 pengőt osztott szét jutalmak, jutalékok címén.

4. Az államtitkár a Népjóléti Minisztérium számára az angyalföldi tébolyda és az Állami Művégtaggyár számlájára vásárolt autókat.

5. Vass József hagyatékáért 18 000 pengőt utalt ki – ezt a pénzt özv. Vass Ferencné sohasem kapta meg.

6. Dréhr szobrokat vásárolt és a minisztériummal fizettette meg az árukat.

7. A Menekültügyi Alapból hamis nyugtára 24 000 pengőt elsikkasztott.

8. Vass halála körüli költségekre 60 000 pengőt engedélyezett a kormány, ebből Dréhr 28 000-et elsikkasztott.

9. Megsértve az állami pénzek biztonságos elhelyezésére vonatkozó szabályokat, baráti kapcsolatai felhasználásával obskurus bankoknál magas kamatra népjóléti letéteket helyezett el, s a kamatok egy részét elsikkasztotta.

10. Két betegotthontól 17 000 pengőt beutaltatott a minisztérium házipénztárába, ebből 14 000-et „bizalmas célokra" fordított.

11. Az Országos Társadalombiztosító Intézet alapításakor 100 000 pengőt fizetett ki „sajtócélokra" barátainak, bizalmasainak.

Ez bizony csúnya bűnlajstrom volt, sem Vass és Dréhr régi jó hírével, sem az államtitkár sajtóbarátságával, sem máltai keresztjével nem lehetett fedezni. Érdekes volt megfigyelni az újságírók egy tekintélyes csoportjának hirtelen visszahúzódását Dréhrtől, bizalmas mosakodásait a vele folytatott, éveken át dúsan kamatozott cimboraság miatt...

Dréhr csak ártatlanságát hangoztatta.

1934. június 8-án vette fel személyi adatait Töreky Géza, szenvtelen hideg hangon, mint ahogyan minden vádlottal beszélni szokott.

– Bűnösnek érzi magát?

– Nem.

– Üljön le!

A vádlott leült és elkezdődött a tanúk kihallgatása.

Krausz Simon volt a legfontosabb tanúk egyike. Erről a magánbankárról el kell mondani, hogy a kor legtehetsége-

sebb spekulánsa volt, baj nélkül megúszta a fehérterrort, aztán oly sikeresen helyezkedett, hogyha Horthyné valami kényes üzletet akart csinálni – s ez elég gyakori volt –, érte küldött, neki üzent. Híres barátai és híres szeretői voltak – alázatos, törleszkedő pártfogója íróknak, művészeknek, de Töreky kérdéseire elképesztően szemtelen válaszokat adott.

– Adtam én pénzt mindenkinek. Tiszának például egy alkalommal egyetlen szóra 270 000 koronát . . . Vassnak politikai célokra két részletben kétmilliárdot. Adtam polgármesternek, alpolgármesternek, plebánosoknak, főrabbiknak, református püspököknek . . .

– Vass szólt, hogy Imrusnak – Dréhrnek – gondjai vannak, adtam pénzt Imrusnak. Képviselőket akartak behozni, adtam pénzt a választásokra.

Szemébe nézve Törekynek, szerényen és szemtelenül mondta:

– Ha jól meggondolom, tulajdonképpen volt idő, amikor én finanszíroztam a Népjóléti Minisztériumot . . .

– Nem tette önzetlenül! – csattant fel az elnök.

Krausz széttárta két karját:

– Önzőn? Önzetlenül? Tessék körülnézni, az én világomban én vagyok az egyetlen, aki nem engedtem, hogy méltóságost csináljanak belőlem. Nekem elég volt, ha Vass írt: „Drága jó Simi!" – s én fizettem. A miniszter lakberendezését is én fizettem ki, soha sem kértem. Titkárnőm vitte a pénzeket. Amikor az egymilliárdot elvitte, nem hozott nyugtát. „Ejnye – mondtam neki –, jó lett volna valami nyugta, de ha már nincs, egye meg a fene . . ."

Azt mondja, hogy a bicskei kastély miatt sokan jártak nála. Bethlentől meg akarta kérdeztetni, valóban ő adott-e engedélyt Vassnak, hogy félmilliót fizethet a kastélyért, de a miniszterelnök éppen beteg volt, s nem is volt ez különösen nagy ügy. Ő közvetített. Ez a mestersége.

Amikor Dréhr belezavarodik a védelembe, Töreky ráförmed:

– Maga mindent össze akar gabalyítani, de a bíróság nem engedi magát félrevezettetni.

Később Töreky kijelenti:

– Kétes alakok jártak magához a hivatalába . . .

– Ügynököt, vállalkozót, nőt sohasem fogadtam.

– Krausz is csak ügynök volt.

Dréhr csodálkozva: – Elnök úr, hogyan nézhettem volna őt ügynöknek, hiszen a miniszterem legbizalmasabb barátja volt, akinek asztalánál főhercegekkel, hercegekkel, miniszterekkel vacsoráztam . . .

Bethlent is kihallgatták. Nem, nem adott utasítást a bicskei kastély megvásárlására. Ha jól emlékszik, közte és Vass között arról volt szó, hogy megvásárolják-e Csáky Károly gróf ingatlanjait . . . Az albertfalvai ingatlanról hallott. Tájékoztatást kért, mert hallotta, hogy a talaj vizenyős . . . Hogy mi volt a tájékoztatásban? Arra nem emlékszik. Támadtak-e benne gyanúk? Igen, támadtak. Erről azonban csak zárt tárgyaláson hajlandó vallani.

És Töreky elrendeli a zárt tárgyalást.

Aztán hűtlen kezelésért, csalásért, sikkasztásokért ötévi fegyházra ítéli Dréhr Imre vádlottat. Az elítélt elájul. Magához térítik, fellebbez.

Ügye megjárja a Táblát, eljut a Kúriára, ott is kimondják a volt államtitkár bűnösségét, három és fél évi fegyházra ítélik.

Nem tartóztatják le, van ideje, hogy pár óra múlva holtan találhassák a lakásán. A hivatalos jelentés szerint szívbénulás ölte meg – csak hónapok múlva beszélnek nyíltan és cáfolatok nélkül az öngyilkosságról.

Különös rangsorok alakultak ki az admirális korában, az ember értette vagy nem – igazodnia kellett hozzájuk, és nem tette a csizmát az asztalra a közéletben.

Dréhrnek igaza volt: Krausz Simon asztalánál valóban főhercegekkel, hercegekkel, miniszterekkel vacsorázott. Ha Miklós Andoréknál nagy estély volt, ott voltak az asszony – Gombaszögi Frida – barátnői: Bethlenné, Hohenlohe hercegné, Edelsheim-Gyulayné, akinek lányát később ifjabb Horthy István vette el feleségül, ott rövid időre a társaságban lehetett találni Bethlent is, ha az asszony könyörgésére elment „a sokadalomba". Krausz Simon és Chorin Ferenc is ott volt, viszont hiányzott Weiss Jenő és Weiss Alfonz báró. (A csepeli bárók elfogadták Mikes Lajos meghívását a Margitszigetre, vele, Heltai Jenővel, Szomory Dezsővel együtt vacsoráztak, azután másnap, harmadnap befizettettek egy szép summát Az Est-lapok számlájára, hogy öt sort vagy semmit se írjanak róluk.) Krausz Simon vendég lehetett Miklós Andoréknál Vass Józseffel, Dréhrrel, írókkal, művészekkel, de Weiss Fülöppel, a Kereskedelmi Bank elnökével soha. Mert Krausznak lehettek milliói, beleszólhatott a nagypolitikába, de mégis csak kisbankár volt, ha az urak rossz hangulatban voltak, azt mondták: zugbankár – a köztudatban ő volt „a Simi". Horthynénak tőzsdei üzleteket csinált, de ő

KÁROLYI GYULA

nem azért járt a hátsó lépcsőn a palotába, amiért Héjjas vagy Prónay. Lealázó helyzet volt, de vállalta és csinálta.

Furcsa értékrendek... Az Esterházyaknál Pál hercegnek 212 000 hold földje van Magyarországon, mintegy 100 000 Ausztriában, Móric grófnak 60 000 holdja, de a két ember tekintélyét nem lehet összemérni.

Károlyi Mihályné egyszer majd megírja emlékirataiban, hogy az arisztokrácián belül mely családok élvezték a „külön kaszt" előnyeit – valamiféle történelmi jogon. Közöttük szerepelt a Károlyi-nemzetség: összeszámolva birtokaikat, erősen felette jártak a 100 000 holdnak.

Károlyi Gyula, noha a legszegényebb a maga nemzetségében, valójában gazdag földbirtokos volt. Tekintélyének, különleges közéleti helyzetének azonban nem ez volt az oka. Ha valaki zsenialitására gondolna, ha effajta tulajdonsága volt, csak megfelelő időben történt visszavonulásokban és szükségidőszakokban való visszatéréseiben mutatkozott. Miközben az urak egymást taposták a hatalomért és Bethlen megvívta a maga csatáját Horthyval, Károlyi Gyula egyiknek is, másiknak is segítségére lehetett volna, ha akar, s talán döntő a beavatkozása. Hogy ki kivel vacsorázott, kit hívott vendégnek az asztalához? Károlyi Gyula bizonyára sohasem hívta Krausz Simont, de Chorint és Weiss Fülöpöt sem, s ha nehezen megszólalt, irgalmatlanul komiszakat mondott az Esterházy Tamás típusú arisztokratákról, akik „bemocskolják osztályukat, szégyent hoznak rá". Reggelente a cselédeivel evett, nagy korsó söröket ivott, aztán lóra ült, bejárta birtokát, s mint a falukutatók megállapították róla, a cselédházakba is bejáratos volt.

Sok sört ivott és pipált rendületlenül, ha Budapestre keveredett, dolgait intézte, felelt, ha kérdezték, különben sem Horthyra, sem Bethlenre, sem másokra nem próbálta ráerőszakolni a véleményét.

1919 július közepén nemcsak a kormányelnökséget, hanem a közéletet is faképnél hagyta, s csak 1927-ben tért vissza, amikor az örökös jogú főrendek egyik képviselőjükké választották.

Nem beszélt, s mégis érezni kellett, hogy ennek a „főrangú képviseletnek" a vezére, vagy talán annál több: a felsőház utána igazodik. Ellenfelei vérmérsékletük és világnézetük szerint nevezték gonosz, megcsontosodott, reakciós grófnak, tiszteletre méltó öregúrnak vagy egyszerűen vén pipásnak. Volt valami lelki rokonsága Teleki Pállal, csak éppen kurta cserkésznadrágban nehéz lett volna őt elképzelni. 1928-ban koronaőrré választották, 1930 decemberében – amikor Walko váratlanul lemond – ő lesz Bethlen külügyminisztere. Ekkor már mélyen benne vagyunk a világválságban, s hatása Magyarországon is megmutatkozik mind gazdasági, mind politikai téren. Ugyancsak 1930 decemberében alakul meg a Független Kisgazda Párt. Gaál Gaszton vállalja el az új párt vezérségét, s ebben a minőségben elmondja a képviselőházban, hogy a kartellek hűbérbirtokként kezelik az országot, bármit tehetnek, mert a bankok és nagy iparvállalatok igazgatóságaiban ülnek a főhivatalnokok, akiknek kötelességük volna az ellenőrzés. Az országgyűlésnek kellene felelősségre vonnia a minisztereket és a főhivatalnokokat, de miért tenné, amikor a képviselők kétharmada érdekelt a vállalatoknál, a felsőházat pedig egyenesen érdekképviseleti jelleggel szervezték meg.

A kormány rákényszerül, hogy valami moratóriummal próbáljon segíteni a földtulajdonosokon. Nem az ellenzékből mondják el, hanem Pesthy Páltól halljuk, hogy pillanatnyilag 11 412 végrehajtás van kitűzve, leginkább kisparasztok ellen – ezreket forgatnak ki mindenükből 100–200 pengős adósságok miatt, amelyeket a perköltség és a kamat napról napra duzzaszt.

Móricz Zsigmond megírja egy falusi iskolában tett látogatását. „Leírhatatlan szegénység és gyötrelem ez az élet. A községben – alföldi falu – ezer család egyik napról a másikra tengődik, és az urak nem tudnak elég szörnyű példával hozakodni elő. Mást nem esznek, csak kenyeret. Kenyéren és vízen él a nép és a gyermek az élet rabságában. Semmit sem lehet tenni... Nincs munka, nincs segődtetés. A nagybirtok léte is hajszálon függ. Mire nőnek ezek a gyerekecskék? Mire? Hogyan és miképp fog kiderülni a magyar élet, amelyben ilyen kultúrára neveljük a kisgyerekeket?... "

1931. július 21-én páratlan parádéval nyitja meg Horthy az országgyűlést. Aztán két nappal később, a választási törvénytelenségek körül kirobbant országgyűlési viharban Bethlen beismeri, hogy bizonyos gazdasági intézkedésekre lesz szükség, egy hét múlva pedig már arra kéri a „közönséget": őrizze meg nyugalmát és hidegvérét.

Rendkívüli felhatalmazást kér, egy 33-as bizottságban – zárt ajtók mögött – akarja intézni a válsággal az országra zúdult nehézségeket. Nemrég még azzal dicsekedett, hogy az államkincstárnak 87 millió pengő beruházási tartaléka van – most Friedrich megkérdezi: hol vannak a tartalékok, hol a beruházások? A holdban...

– Önök végére értek egy pünkösdi királyságnak, és szemben állunk egy koldus társadalommal...

Zsilinszky Endre radikális földreformot ajánl, takarékosságot követel, a mammutjövedelmek letörését, majd váratlan fordulattal figyelmezteti az országgyűlést, hogy Németországban kibontakozóban van az új imperializmus, amely kelet felé fog előretörni, gondoljunk rá, hogy idejében gátakat építsünk...

Augusztus 18-án egyszerű rutinülésre ül össze a minisztertanács, a „rutin" most takarékosság, elbocsátások, a különböző leleplezett panamák vizsgálata, nyomorenyhítési ter-

vek. Mikor mindennek végére értek, Bethlen szól a szedelőzködő gárdának, hogy van itt még valami aláírnivaló: eléjük teszi a kormány lemondásáról szóló nyilatkozatot. Az urak mindeddig mindent aláírtak, amit Bethlen eléjük tett, ezt is aláírják.

A gróf másnap átsétál Horthyhoz, benyújtja a kormány lemondását. Most sokan úgy vélik, hogy a lemondást formális lépésnek gondolta, Kozma Miklós addig megy el emlékiratairaban, hogy leírja: Bethlen azért határozta el lemondását, mert szarvasvadászatra akart menni, s ha miniszterelnök, a válságos helyzetben le kellett volna mondania szórakozásáról. Én sem egyik, sem másik változatot nem hiszem.

Bethlen nem ismert korlátokat, ha arról volt szó, hogy kedvteléseinek éljen, az országot mint uradalmát, minisztereit mint komornyikok hadát, Horthyt mint szükséges, de már jól beidomított díszhuszárt – dísztengerészt? – nézte, s elképesztő léhasággal tudta felülről szemlélni a politikát, az embereket, a más egyszerűbb lényeket talán megdermesztő problémákat, azonban tagadhatatlanul okos ember volt. Bizalmas hívének, Ángyán Bélának mondta:

– El kellett mennem, mert egy olyan gyűlölethullám vesz körül engem, és rajtam keresztül az egész rezsimet, hogyha tovább a helyemen maradok és elvégzem azt az igen népszerűtlen feladatot, amely most a kormányra vár, rövid időn belül elsöpört volna nemcsak engem, akiért utóvégre nem lenne kár, hanem az egész rendszert . . . Azért, hogy az általam felépített rendszert fenntartsam és át tudjam menteni, kell hogy új emberek jöjjenek, legalábbis az élre új embernek kell kerülnie . . . Ha az utánam jövő kormány elvégzi feladatát, és szükség van rám, még visszajöhetek . . .

Ezek a gondolatok tükrözik Bethlen szemléletét.

Amikor körülnéztek, nem találtak alkalmasabb „új embert az élre", mint Károlyi Gyulát, belügyminiszternek pedig

Keresztes-Fischer Ferencet nevezték ki. Keresztes-Fischer ismert volt Horthy udvarából, tábornok, ellenforradalmár tiszt, de nem a gyilkosok fajtájából.

Fischer jött, s amikor eskütétele után szembekerültem vele, valami ördög, ami bennem bujkált, furcsa kérdésre kényszerített:

– A közvélemény excellenciádat reakciósnak tartja . . .

Rám nézett, még csak fel sem emelte a hangját:

– Nem voltam és nem leszek reakciós. Semmit sem utálok jobban, mint a reakciót. Rendet akarok és takarékoskodni fogok. És arra fogok törekedni, hogy a lehetőségek szerint fokozatosan terjesszük ki a szabadságjogokat.

Vele még sokszor lesz dolgunk, jó és rossz értelemben. A szabadságjogokat sohasem terjesztette ki. Reakciós volt az én értelmezésem szerint, konzervatív őszerinte. De első parlamenti bemutatkozása mindenkit meglepett. Azt mondta az országgyűlésen, hogy se svindlizni, se ordítani nem fog, csak őrzi a törvényes rendet. Ebben félreérthetetlenül benne volt elődeinek valami elítélése.

Károlyi Gyula az eskütételre felölti a díszmagyart, még nem tudja, mekkora mocsárba hívták őt visszavonultságából, de az már gondolkozóba ejtheti, hogy egyetlen szakember nem hajlandó vállalni kormányában a pénzügyminiszterséget. Hát jó, lesz ő maga a miniszter, intézzék az ügyeket a minisztériumban, legyen gazda az adminisztratív államtitkár. Az első felütések megdöbbentik, Teleszky János segítségét kéri, aki hozzá hasonló fanatikusa a takarékosságnak. A 33-as bizottságba szeretné bevinni Bethlent, de a gróf fáradt, csak annyiban hajlandó segíteni utódának, hogy ráparancsol az Egységes Pártra: feltétlenül támogassák.

Károlyi a takarékosság jegyében elrendeli, hogy állítsák le a miniszteri autókat, járjanak az urak gyalog vagy villamoson, ő maga is ezt csinálja. A siklón megy fel a várba, szájában

a kurta angol pipa, ezt még a villamoskalauzok is meg fogják szokni, nem szólnak rá, még akkor se, ha a pipa füstölög.

Kállay Tibor a 33-as bizottságban mond egy számot: legalább 150 millió deficitet kell eltüntetni. Mivel? Takarékossággal? Az összes állami tisztviselők fizetését leszállítják tíz százalékkal, egyformán mindenkiét, a hivatalszolgáét is. Csak a fegyveres testületek fizetéséhez nem nyúlnak, amit alighanem a félelem diktál. Teleszky szerint legalább félmillió család valami állami segítséget igényel, hogy legalább a betevő falatja meglegyen . . .

Nincs vagyonváltság, nincs a nagy jövedelmek fokozott megadóztatása, nem kényszerítik áldozatokra a bankokat, az elképesztő vámvédelemmel népet és országot gátlástalanul fosztogató nagyipart – pedig a nép éhezik. Károlyinak azért arra van gondja, hogy bezárassa a nagy luxussal felépített Palota-szállót, legalább az ottani dőzsöléssel ne bőszítsék a diósgyőri, miskolci munkásokat.

– A volt kormány optimista felfogása okozta az államháztartás nagy nehézségeit . . . – mondja, s ez Bethlen nyílt elítélése.

A szociáldemokraták Bethlen István vád alá helyezését követelik.

Hol van Bethlen? Kicsit szórakozott Jávorkúton, aztán betegsége hírét terjesztették, de a vádindítvány hírére megjelent, s a többség természetesen mellette szavazott.

Közben megtörtént a biatorbágyi merénylet, Matuska Szilveszter felrobbantotta a biatorbágyi hidat a bécsi gyorsvonat alatt, sietnek kihirdetni a rögtönítélő bíráskodást, kényelmetlen, amikor letartóztatják a tettest, és kiderül, hogy nem kommunista . . . Pedig ez illett volna most a számításokba, Gömbös Gyula már ajánlkozott is, hogy „ő jelenti a készenlétet a bolsevista veszélyek elfojtására".

Bolsevista veszély nincs, ellenben kifosztanak egy fegyver-

kereskedést, a rendőrség bejelenti, hogy puccskísérletet lepleztek le, merényletterveket Károlyi, Bethlen, Gömbös és Fischer ellen. Harminckét embert tartóztatnak le, még Schill nyugalmazott csendőrtábornokot is. Alkalmazni kellene a statáriumot, de a dolog kényelmetlen, mert a szervezkedők vezetői, Vannay László, Gyulai Molnár, Raád Árpád – őfőméltósága kedvelt szegedi legényei közül valók . . . A tárgyaláson majd kiderül, hogy Gömbösből diktátort akartak csinálni, Raits tábornoknak is jelentős szerepe volt, Francia Kiss Mihály pár ezer embert ígért, de hangoztatja, hogy a kommunisták ellen akarta őket felhasználtatni. Végül a katonai bíróság „valahonnan fentről érkezett" parancsra a lázadás előkészítésére való szövetkezés ügyészi vádját vétségnek minősíti, Vannayt hathónapi államfogházra és lefokozásra ítélik, s kimondják, hogy az egész összeesküvés „néhány hazafi borközi ábrándozása" volt.

Károlyi mintha csak ténferegne, tántorogna a közéletben – boldog, hogy decemberben végre Korányi Frigyes személyében pénzügyminisztert talál, boldogtalan, mert már teljességében kibontakozott a népjóléti botrány, Ernszttől át kell vennie ezt a tárcát – utóbb majd megszünteti –, s Ernszt helyére kultuszminisztert is kell keresnie. Valaki Karafiáth Jenőt ajánlja, az öregnek sehogy se tetszik, akik közelében vannak, korlátolt embernek mondják Karafiáthot, de ha nincs más jelölt, belőle kell minisztert csinálnia. A politikai világ előbb ezen a szerencsétlen választáson derül, azután Karafiáth első folyosói megnyilatkozásán:

– Ti azt gondoljátok, hogy én buta ember vagyok. Nem merném állítani, hogy okos vagyok, de azért hülyének se nézzetek: miért ne fogadtam volna el a miniszterséget, ha felkínálták?

Élete legnagyobb ötlete a szigorúbb erkölcsvédelem volt: néhány ruhátlan szoborra köténykéket rendelt. De majdnem

egy álló évig ez a buta ember volt a közoktatásügyek gazdája Magyarországon.

Bethlen fel-felbukkan, s mert Károlyi Gyula kerüli a kormánypártot, az árva párt csalogatja vissza régi gazdáját, de már Gömbös Gyuláról is beszélnek: neki kellene kezébe vennie az ország kormányát. Még senki se tudja, mit rejt magában az idők méhe, de Károlyinak ez a pártja iránti közönye s mégis vele szemben való kiszolgáltatottsága kínos helyzeteket szül.

December 9-én miniszterelnöki beszéd a Házban. Károlyi Gyula nem szónok, mondanivalója sincs, de ki-kibök valamit, ami bírálat a múlttal szemben. Háta mögött Bethlen ül, Károlyi észreveszi, hogy valami kellemetlent mondhatott, mert mögötte nagy járás-kelés támad, Pesthy szalad Bethlenhez, Bethlen morog valamit, egy harmadik ember ugrik hozzá, parancsra lesve: nagyon elfoglaltak az urak, a miniszterelnök nem akarja zavarni őket, nagy lelkinyugalommal abbahagyja a beszédét, Bethlenre néz, Pesthyre néz, hátha neki is akarnak valamit mondani vagy üzenni, de percekig semmi, aztán Bethlen végre észreveszi, hogy megsértette Károlyit, bocsánat! – kiált, az ellenzék morog, Károlyi folytatja, aztán hamar végét veti a mondókájának, leül, de azonmód áll is fel és kimegy, rá nem néz senkire, Bethlen utánairamodik, az istenért, le ne mondjon . . . És nem mond le.

Takarékoskodunk.

A bolettát – az eladott búza mázsája után kigondolt és adóban elszámolható állami támogatást – megemészti a terményárak lemorzsolódása.

Horthynak volt egy Dietrich nevű tengerészbarátja, az a bethleni időkben kigondolta, hogy komphajókat kellene építeni, azon olcsón levinni a búzát a Fekete-tengerre, ott nagyobb hajókra átrakni, értékesíteni a világpiacon. Az állam milliókat költ a játékra – Bethlen az ilyen ügyekben,

személyi bolondságok támogatásában szívesen kezére járt a kormányzónak –, mire az első hajó vázát elkezdték volna építeni, a búza már semmit sem ért a világpiacon.

– Ki gondolhatott az amerikai búza versenyére? – kérdezték országgyűlésünkön bölcs kormányférfiak, méltón a színvonalhoz, amelyen politizáltak.

Valaki elment a Borsod megyei Szentistván községbe, az egész faluban 8–10 házban talált kenyeret, az egész nép marharépán élt. Ez volt az admirális boldog békekorszakának életszínvonala Szentistvánon. Vajon emlegetik-e olykor ezt a szörnyű múltat napjainkban a borsodi szövetkezeti parasztok?

Az ellenzék egy nagy nekibuzdulásban összehívatja a képviselőházat, kiteregetik a sokféle szennyest, népjóléti, belügyi, kultuszminisztériumi panamákat, városi tolvajlásokat – a többség elnapoltatja az üléseket. Mi értelme van beszélni a kellemetlen dolgokról, amikor úgysem segít senki, csak éppen gyalog járnak a miniszterek és egyik nyomorenyhítő felhívás a másikat követi?

No, de mi lesz az ország hírével?

Bethlen azt mondja: Franciaország évekig nem fizette hitelezőit, mégse vesztett semmit a tekintélyéből. No lám!

A parasztokat rendületlenül zaklatják, árverezik. És 1932. február 18-án Pacsán a csendőrök belelőnek a nyilvános árverések miatt felháborodott tömegbe. Két halott, négy sebesült.

– Izgatás áldozatai! – mondja a belügyminiszter.

De feláll a képviselőházban Gaál Gaszton és azt mondja:

– A minisztert félrevezették! Valóban izgatás történt. Ő nem tud elképzelni lelketlenebb izgatást, mint egy felvonulást a vásárra, menetet, amely áll egy adótisztből, nyolc tehénből, amelyeket öt-tíz pengővel felfogadott hajcsárok hajtanak – 1932-ben nyolc-tíz pengő igen nagy pénz! –, három csendőr-

ből és mögöttük szaladó síró asszonyokból, akiknek utolsó tehenüket viszi árverésre az állam . . .

Fischer csak hajtja a magáét, neki izgatást jelentettek, de más értelemben. Pacsán letartóztatnak embereket, statáriummal fenyegetőznek, végül azonban nem mernek élni vele.

És Bethlen nemsokára feláll a Házban, szigorúan felszólítja a belügyminisztert, vessen véget az országban folyó lelkiismeretlen izgatásnak.

Kik a lelkiismeretlen izgatók?

Rassay Károly és mások a polgári ellenzéken úgy ítélik meg a helyzetet, hogy Károlyi Gyulát valahogyan ki kellene szabadítani az Egységes Párt fogságából, s miután az időközi választásokat sorra megnyeri az ellenzék, mind többet beszélnek egy polgári koncentrációról – és támadják Bethlent, hiszen Károlyi Gyula az ő hagyatékának mocsarában fuldoklik.

Károlyi Imre tanulmányokat tesz közzé a kapitalista világrend válságáról, kiad egy könyvet, amelyben megírja, hogy „az örvény szélén tántorog az ország".

Az országgyűlésen barna ingben, Hitler-bajusszal megjelenik Meskó Zoltán, a közélet egyik bohóca – egyike azoknak, akikről tudjuk, hogy Horthyhoz bejutnak a hátsó lépcsőn –, Hitler-majmolása talán nem is annyira nevetséges, mint ahogyan arra a Ház viharzó derültségéből következtetni lehet.

Június 30-án Károlyi Gyula felajánlja lemondását. Most még lebeszéli a kormányzó, bátorítja Bethlen, és ő – marad. Még két napunk van, s az amerikai tőzsdéken pár óra alatt kétszázmilliárd dollárral esnek az értékpapírok, a világ legnagyobb pénzügyi válsága és következményei megreszkettetik a nemzetközi gazdasági élet alapjait.

1932 júliusában megint egy kommunista üggyel próbálják elterelni az emberek figyelmét az ország és milliók tragikusan

nehéz helyzetéről. Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest és öt társukat kommunista összeesküvés vádjával letartóztatták. A rendőrségi jelentések, melyeket a lapok közölnek, alig mondanak többet, mint amit Heténvi Imre főkapitány-helyettes időről időre a „leleplezett" kommunista szervezkedésekről jelenteni szokott. Sallai, Fürst, Karikás és a többiek hazajöttek külföldről, földalatti pártszervezésbe fogtak. Aztán megjelenik a hír, hogy Sallaiékat statáriális bíróság elé akarják állítani. Hogyan és miért? Hiszen alig három hónap múlt el azóta, hogy Vannayékat, akik miniszterelnököt, minisztereket akartak ölni, fegyveres úton rádiót, postaközpontot, minisztériumokat elfoglalni, hatalmat átvenni szándékoztak, nevetségesen szelíd ítélettel intézték el, s talán már szabadlábon is vannak . . . Találtak Sallaiéknál fegyvereket, robbantóanyagot? Nem. Rájuk lehetett bizonyítani, hogy erőszakos felforgatásra törekedtek? Ezt még a rendőrségi urak sem merik mondani. Tettenérés történt? Nem. A tetten ért bűnöst 48 órán belül statáriális bírái elé kell állítani, Sallaiékat pedig – mint kiderült – már majdnem két hete gyötri, kínozza a politikai rendőrség.

Valahol úgy döntöttek, hogy mindezekre a körülményekre nem kell figyelni, sem a munkások tüntető megmozdulásaival, sem a külföldi tiltakozásokkal nem törődnek, július 28-án kiadják a jelentést, hogy Karikás Frigyes és társai felett a rendes bíróság fog ítélkezni, Sallai Imrének és Fürst Sándornak azonban statáriális bíróság elé kell állnia.

Kik a bírák? Természetesen maga Töreky Géza az elnök. Pécelen töltötte nyári szabadságát, onnan jött frissen, lebarnultan – és komoran. Talán nem is tud emberi módon mosolyogni. Mielőtt a tárgyalóterembe bevonulna, a hóhér, Kovács János is jelentkezik, készenlétben áll.

Ül Töreky elnöki trónusán, mellette szavazóbírái, Krayzell Miklós, Méhes Ignác, Pálffy Elek, Paulay Gyula és Len-

gyel János pótbíró, a vádat vitéz Széchy István ügyész képviseli. Sallait Lengyel Zoltán és Molnár René, Fürstöt Timár Miklós és Szőke Sándor védi.

A vádirat azt mondja: „a kommunista bűncselekményeket nem lehet politikai bűncselekményeknek minősíteni, az állam közbiztonságát fenyegető összeesküvések a magántulajdont, egyének életét és vagyonbiztonságát veszélyeztetik, külföldi irányítással".

Sallai vall: nem érzi magát bűnösnek, mert meggyőződésből cselekedett. Nem beszél arról, hogy megverték.

Fürst azonban megmondja, kiverték belőle, hogy párttitkár volt, pedig ez nem igaz.

Karikás Frigyest és Kilián Györgyöt is kihallgatják. Kilián elmondja, hogy összeszíjazták, kikötötték, megtalpalták, deresre húzták, pofozták, verték... Töreky félbeszakítja, rákopog:

– Elég ebből, vihetik!

Koszper Lajosné is rendes bíróság elé utalt vádlott, itt tanú. Vallja, hogy nagyon félt – egy másik asszony panaszolta neki, mennyire megverték, lila és zöld volt a teste, mert nem a detektívek kívánsága szerint vallott.

Töreky enunciál:

– Tehát az az asszony a sebeit mutatta, nem azt, hogy verték.

Schweinitzer rendőrfőtanácsos, Hetényi helyettese vallja, hogy Fürst nem panaszkodott verésről, amikor a detektívektől hozzá került.

– Valóban nem panaszkodtam – felel Fürst –, tudtam, milyen következményei lennének a panaszomnak...

Lengyel védő felmutatja Sallai véres ingét.

Töreky: Nem tudhatjuk, a családtagok hogyan jutottak ehhez az inghez, mit csináltak vele.

Sallai vallja, hogy a párt utasította, jöjjön haza Magyarországra.

Töreky gúnyosan kérdezi:

– Miért mondja, hogy haza?

Sallai: Mert ez a hazám. Kérem, én magyar állampolgár vagyok, Magyarországon születtem, magyar az anyanyelvem.

Töreky: Magának nincs hazája, legkevésbé Magyarország.

Sallai: Magyarországon születtem . . .

Töreky: Köti magát Magyarországhoz valami jóindulatú érzés?

– Igen . . . – felel Sallai emelt hangon, folytatná, de az elnök rákopog, elhallgattatja.

– Na, én ezt nem hiszem! – zárja le a vitát.

Lengyel Zoltán védőbeszédében figyelmezteti a bíróságot, hogy e per miatt az egész világ szeme rajtunk van. (A hallgatóság soraiban ül Longuet francia képviselő, Marx unokája, aki megpróbált közbenjárni a vádlottak érdekében, de zárt ajtókra talált.) Emlékezteti a bíróságot, hogy pár évvel korábban Rákosi Mátyást és Szántó Bélát is statárium elé akarták állítani, végül azonban rendes bíróság elé utalták ügyüket – úgy rendelkezik a büntető perrendtartás. Beszél a Vannay-ügyről is, Töreky komoran, faábrázattal hallgatja, nem fontos, mit mond a védő, az ítélet már készen vár.

Mindössze 40 percig tanácskozott a bíróság, azután visszatért, és Töreky kihirdette a halálos ítéletet, amelyet még aznap végrehajtottak: kivégezték a munkásmozgalom két nagy alakját.

Valóban rajtunk volt a világ szeme, és a kor sok-sok nagy szelleme fejezte ki felháborodását a gaztett felett, amelynek kedvéért Töreky Géza hidegvérrel félretolta a törvényt: „a rendszer védelmében".

És a „rendszert" még hetekig fegyveres készültséggel oltalmazta a kormány: készenlétben a rendőrség, csendőrség, a

hadsereg, hogy lecsapjon bárkire, aki elégedetlenségének, talán kétségbeesésének hangot adna . . .

Milliók éheznek, az állam fizetésképtelen, a német választásokon Hitler előretör, nálunk pipál a miniszterelnök, utálja pártját és a munkát, amit végez, az Egységes Párt lázong, Eckhardt Tibor azt mondja egyik beszédében: „Károlyi csak helytartója Bethlennek, aki már vissza akar térni, de ez a nemzet ellenállásába ütköznék."

Augusztus 28-án a mezőcsáti időközi választáson Purgly Emil földművelésügyi minisztert a legvadabb közigazgatási és csendőrterrorral sem sikerült megválasztatni; s ettől kezdve a kormánypárt három hétig a nyílt lázadás állapotában követeli, hogy Károlyi menjen el, helyére jöjjön . . .

Az öregek azt mondják, jöjjön vissza Bethlen.

A fiatalabbak Gömböst követelik. Vacsorázgatnak is vele.

A polgári ellenzék vezetői bátorítják Károlyi Gyulát, de a gróf mást gondolt. Szeptember 22-én délelőtt átballagott a Várba, bejelentette Horthynak, hogy neki elég volt.

Kora délután a 8 órai Újság hozta lemondása hírét.

A gróf a Hangli kertjében ült, pipált, itta a sörét, amikor jött az első rikkancs, és ordította a szenzációs hírt: „Lemondott a kormány!" Károlyi magához intette, kért egy lapot, átnyújtott egy pengőt a rikkancsnak, és a felszabadult ember boldog mozdulatával elutasította a visszajáró pénzt.

Az újságíró sok furcsa helyezetben látta már Károlyi Gyulát – az életben most először tapasztalt nála ekkora gavallériát. Csak a tisztelet tartotta vissza a harmadik asztalnál, hogy elnevesse magát.

Károlyi Gyula gondosan, szóról szóra végigolvasta a lemondásáról szóló jelentést és a hozzá fűzött megjegyzéseket, ivott még egy korsó sört, s úgy ment el, mint aki most hosszú időre kivonul a közéletből.

November 2-án tiborszállási birtokáról levelet írt Széche-

nyi Viktor gróf főispánnak, értesítette, hogy lemond székesfehérvári mandátumáról, visszavonul a politikától.

Egy hét múlva a kormánypárt elnöke kapott tőle levelet: kilép a pártból.

Aztán évekig hírét sem lehet hallani, él-e még, mit csinál.

1935. január 4-én váratlanul jelentkezik egy tanulmánnyal, amelyet a nagybirtok védelmében írt. Még Gömbös a miniszterelnök, éveken át beszéddel pótolta a cselekedeteket, senki sem tudja, mit miért mond, talán zavaros telepítési tervei és ígéretei nyugtalanítják a nagybirtokosokat.

Károlyi Gyula nem tagadja, hogy Magyarország fele 1300 ember kezében van. Huszonkilenc uradalom adatait dolgozta fel. Ezek – 241 624 hold földön – teljes megélhetést biztosítanak 460 gazdatiszti és tisztviselőcsaládnak, 1173 mesterembernek, kovácsnak, gépésznek, ácsnak, kerékgyártónak, kőművesnek, 9029 szegődményes cselédnek, 8262 hónapos munkásnak, összesen 18 924 családnak. Félmegélhetést kap 18 195 részes arató és cséplő, 14 728 családot foglalkoztattak a tengeri-, burgonya- és répaföldek gondozásában. Az uradalmak egy év alatt 1 479 785 napszámot fizettek ki – 70 filléres átlaggal (!), egy családra 400 pengő évi jövedelem jutott, amit Károlyi Gyula annyira természetesnek és megfelelőnek tart, hogy még csak mentegetni sem kívánja.

Adatai szerint a 29 uradalom 37 920 családnak nyújtott teljes megélhetést, 189 600 léleknek – nem számítva a földbirtokosokat.

Ha viszont az uradalmakat 20 holdas parcellákra osztanák fel, ugyanez a földterület csak 59 260 lelket tartana el, 13 holdas parcellázásnál 88 890 lelket. A megvizsgált uradalmakban 595 holdra esik egy gazdatiszt, 260 holdra egy iparos, 26,7 holdra egy szegődményes cseléd, 13,3 holdra egy arató, 16,4 holdra egy részes kapás, 93,3 holdra egy napszámos család. Hárommillió katasztrális hold felosztása a gróf szá-

mítása szerint 1 251 000 lelket fosztana meg rendes, biztosított megélhetésétől – hozzáfűzte, hogy „a jól kezelt tőkeerős nagybirtok cselédje és munkása egyenesen kiváltságos helyzetben van falun a mai szomorú viszonyok között".

A röpirat országos felháborodást keltett. Nemcsak azért, mert a levegőben volt valami remény, hogy a holt nagybirtokkal valaminek történnie kell – telepítés, parcellázás, hitbizományok feloldása vagy földosztás révén –, hanem talán még inkább a 70 filléres napszámmal végzett hideg számítgatás miatt. Mit lehetett várni az itthon és idegenben kaszinókban, lóversenyeken, kártyabarlangokban kujtorgó mágnásoktól, ha egy lelkiismeretesnek, emberségesnek ismert nagybirtokos ennyire az élet természetes rendjének fogadta el a 70 filléres napszámot, olyan rendnek, amelynek haszonélvezője „kiváltságos helyzetben" van falun?! Hol kezdődik a koplalásnak, nyomorúságnak az a szintje, ami megmozgathatja nagybirtokosainak lelkiismeretét?

Megjelent a tanulmány, dr. Móricz Miklós már másnap megadta az első tudományos cáfolatot, ennyire égető volt a probléma, amihez Károlyi Gyula hozzányult. Móricz közölte, hogy 5,4 millió hold nagybirtokon körülbelül 900 000 lélek él, a népsűrűség nem 140, hanem 29 lélek, a megyék országos átlagánál ennek a fele sincs. Károlyi bizonyára kiemelt példákkal dolgozott – hogy hány embert tart el a nagybirtok, hányat tartana el a felosztott föld, nem egyszerű szorzás dolga, hanem egészen más, s ezt Károlyi Gyula jól tudja . . .

Szabó László, a történész-publicista keserű írással felelt a grófnak.

„Van nagybirtok, amelyen a mezőgazdasági cseléd és munkás sorsa sokkal rosszabb mint a hajdani rabszolgáké volt" – olvassuk egykorú cikkében, s folytatja. – „Mindennap aggódva nyitom ki az újságot, hogy azokkal a robbanó-

gázokkal már egészen telített vidékeken nem történt-e valami, aminek jogszolgáltatási megtorlásaként sok-sok embert felakasztanak majd . . . ”

Pásztor Árpád Ostoroson meglátogat egy „kiváltságos helyzetű” családot és hidegen, tárgyilagosan megírja, mit látott. Az apa és a 19 éves fiú – béres – egészséges, munkaképes. Az anya is egészséges, otthon van a gyerekek mellett. Barlangban laknak. Nándor nevű 12 éves gyerekük angolkóros, József 3 éves, tüdővészes, Mária 1 éves, egészséges. A barlang bútorzata egy ágy, egy dikó, pad, asztal, két szék, egy lavór – a vizet messziről hozzák – és egy láda. Ágyneműnincs, viszont a családot irigylik a szomszédai, mert van egy kecskéjük. A család évi összkeresete 396 pengő 3 fillér volt, ezt az adatot Pásztor a falu szociális ügyeinek intézőinél ellenőrizte. 1934-ben elfogyasztottak 9 kiló cukrot, 12 liter petróleumot, 6 kiló szappant, 1 kiló lekvárt, 6 kiló húst.

A családnak ebben a nyomorúságában 45 pengőre nőtt az adóhátraléka, azonban ennek behajtására – mint a községházán mondták – egyelőre törvényes lehetőség nincs.

Károlyi Gyula látja a felháborodást, érzi, hogy valami hiba van a számításai körül. Móricz cikkének harmadnapján válaszol, és sokkal messzebb megy, mint ahogyan várni lehetett. Először is beismerte, hogy – 29 uradalomról írt! – „csak onnan kért adatokat, ahol tudja, hogy rendes számadások vannak”. Ebből az egyetlen mondatból megítélheti az olvasó a magyarországi nagybirtokon 1935 körül uralkodott általános vezetési, igazgatási, gazdálkodási viszonyokat.

Azután leírja általános elvi véleményét a nagybirtokról. „Minden nagybirtok csak akkor felel meg hivatásának és akkor kívánatos a fenntartása országos érdekből, ha több egzisztenciának nyújt biztos megélhetést, mint hogyha az a terület egyenként életképes kisbirtokká osztatnék fel. Azokról a nagybirtokokról, amelyek e kívánalomnak nem felel-

nek meg, indokolt, hogy az állam egy bizonyos, helyesebb elosztást célzó intézkedést tegyen."

A témához még egyszer – három hónap múlva – visszatér, most 133 nagybirtokról gyűjtött adatokat, azt állítja, hogy számításai szerint az egész nagybirtokosság 2,2 millió lelket tart el – Móricz a rendelkezésre álló utolsó, 1930-as statisztikai adatfelvételre hivatkozva írja, hogy az eltartott lelkek száma a félmilliót sem éri el.

Károlyi azonban most már nem folytatja a vitát, meglepő módon, más irányban aktivizálódik. Úgy látszik, nem látja értelmét, hogy Bethlen mellé állva Gömbös ellen próbálja hangolni Horthyt, elfogadja a főrangú családok jelölését, bemegy a felsőházba, s ott kezdi szervezni a Gömbös-politika ellenzékét, majd ritkán megszólaló, a háttérben mozgó ellenfele, nehéz és csak konzervativizmusában kiszámítható ellenzéke lesz Gömbös utódainak.

1938-ban felszólal a mezőgazdasági biztosítási javaslat vitájában, a korábbi röpiratcsata utolsó előtti hadmozdulata szellemében ismétli meggyőződését, hogy a jól kezelt, jól igazgatott nagybirtok négyszer annyi embert tart el, mintha felparcelláznák. A tízezer holdas birtok jó kézben közérdek, rosszul kezelt parasztbirtok nemzetgazdasági szempontból kártékony. Helytelen volna, ha a kormány a rosszul kezelt nagybirtokokat mesterséges eszközökkel, állami segítséggel próbálná alátámasztani . . .

Mindjobban elnehezednek az idők, ránk szakad a háború, rohanunk a katasztrófa felé, Károlyi Gyuláról csak akkor hallunk, ha Horthynak új miniszterelnököt kell kineveznie, s ilyenkor rendszerint az elsők között van, akiket a Várba hívnak. És ha szélcsendesebb időkben magánosan pipálva sörözni látjuk az öreget a Hangliban, tudnunk kell, hogy a kormányzó a titkos tanácsosokkal s legbizalmasabb embereivel

tanácskozott. De hogy milyen befolyása volt Károlyi Gyulának, nehéz volna lemérni.

1945 tavaszán, abban a félelmetesen elszomorító környezetben, amit a felrobbantott hidak, a lerombolt Buda látványa nyújtott, egy napon a Gellért-szobor alatt, az Erzsébet-híd csonka budai hídfőjénél mint ágrólszakadt vándor, tépett öreg varju, jött velem szemben Károlyi Gyula gróf, bot a kezében, löttyedt hátizsák a vállára akasztva.

Köszöntöttem, szaporán pislogott sötét szemüvege mögött, felismert, kezet nyújtott. Hogylétéről kérdeztem, vállvonogatva felelt, s amikor megemlítem, hogy osztják a nagybirtokot, elgondolkozva néz, aztán megszólal:

– Nem hiszem, hogy más módja lett volna a földek megművelésének . . . De Oroszországban már nagybirtok van, kolhoz meg szovhoz. Majd mikor eljön az ideje, nálunk is lesz valami formája és neve.

Kezet nyújtott, és elballagott a Vár irányában, nemsokára elnyelte a köd. Azóta sem láttam, azt sem tudom, mikor és hol halt meg. Azt már tudtam, hogy az összeomlásból Bethlen nem nyugat, hanem kelet felé ment, s hogy Esterházy Móric otthon ül a birtokán. Elgondolkoztam: milyen érdekes, hogy ez az öreg pipás mágnás is otthon maradt.

Bizonyára eszébe sem jutott, hogy Sallai és Fürst vértanúhaláláért politikai felelősség terheli és kérdőre vonhatnák . . .

Mikor Dobi István szőnyi földmunkás a felszabadulás után a koalíciós kormányban földművelésügyi miniszter lett, néhány napos ismerkedése után egyik régi világból maradt főhivatalnokától meghívást kapott, jöjjön be este a minisztériumba, barátságos ismerkedési estét szerveztek számára. Dobi megköszönte a figyelmet, elment, de amikor belépett a díszterembe, pillanatok alatt felismerte a helyzetet: az urak nem ismerkedési estét, hanem orgiát szerveztek. A pokolba kergette az egész gyülekezetet uraival és részben nekivetkőzött, részben vetkőzésre készülő hölgyeivel.

Nem tudom, Nagyatádi Szabó Istvánnak, a zsírosgazdák képviselőjének effajta megkísértésére és erkölcsi tönkretételére történtek-e hasonló kísérletek. De hízelgéssel vették körül az urak, sem Bethlen, sem Gömbös nem szégyellte, hogy udvaroljon a csizmás parasztnak, szövetségesnek megnyerjék őt. Sikerült rávenni, hogy odaadja magát és nevét egy elvetélt „földreformhoz"; olyan reform volt ez, amelynek segítségével sok ezer ember szemét kiszúrták, a nagybirtokosok pedig megszabadultak leghaszontalanabb földjeiktől.

Nagyatádiban lehetett kormányképes bölcsesség, azonban műveltsége hiányos, önbizalma kevés, lelke mélyén az urak régimódi tisztelete pislákol, méregeti az országban kialakult tényleges hatalmi helyzetet, a mágnásokkal szembeszegülni

nem mer, Horthytól éppúgy fél, mint a Prónay-féle gyilkosoktól, Somogyi és Bacsó gyalázatos meggyilkoltatásában és a bűntettesek menekítésében intést, fenyegetést érez – időnként rejtélyes üzeneteket is kap, hogy álmatlan éjszakái legyenek –, egyetlen pillanatra sem fordul meg a fejében, hogy a politikailag most irgalmatlanul elnyomott munkások lehetnének a parasztok természetes szövetségesei. Az önálló politizáláshoz nincs anyagi bázisa, a gazdasági mechanizmust nem érti, csak azt látja, hogy a bankokban neki csak annyi pénzt adnak, amennyire a földje-háza fedezetet nyújt, viszont bizonyos közéleti csoportok – a legfelsőbb osztály – számlálatlanul kapnak milliókat a Kereskedelmi és a Hitelbanktól, a gyáriparosok hatalmas szövetségétől. Elfogadja az urak szövetségét, úgy tűnik, mintha a grófok mentek volna be az ő pártjába, mire körülnéz, látja, hogy őt csalogatták be magukhoz a grófok. Rávezetik, hogy odaadja magát piszkos üzletekhez, amelyeken Horthy és Bethlen családjától kezdve mindenki keres, de majd ha eljön az ideje, ezekből az ügyekből kerítenek hurkot a parasztvezér nyaka köré.

A legközelebbi választáson tapasztalhatta, hogy hívei javát kiszórják a parlamentből, kiszorítják a közéletből. Ügyeltek rá, hogy minél kevesebb mandátum jusson a kisgazdák birtokába – legtöbbje nevetséges, díszparaszt. A Nagyatádi-emberekből csak hírmondónak maradt néhány: meghagyták Mayer Jánost szürke jelentéktelenségével, aprópénzzel mindig kifizethető hatalomvágyával, Patacsi Dénest tudálékosságával, Csontost, Kuna P. Andrást, mert nevetséges figurák voltak, s behoztak Sokorópátkáról egy másik Szabó Istvánt – kövér volt, mint jól hízlalt disznó, korhely, korrupt és az a fajta jelenség, akiről Gárdonyi Göre Gábora jut eszünkbe, ha látjuk.

Nagyatádi mögül elvitték a parasztokat, aztán adtak mellé egy készséges, jól fésült titkárt, aki gazdája több-kevesebb

ellenállását leküzdve – bevezette Szabó Istvánt a panamák, a korrupció ősrengetegébe. Már akkor elárulta a parasztokat, elhervasztotta a személyéhez fűzött reményeket, amikor szövetkezett az urakkal. Amikor Esküdt Lajos közvetítésével elfogadta az első nagybankót lókiviteli engedélyért, semmivé vált, kiszolgáltatott senki Bethlen kezében, aki addig használja, amíg szüksége van rá, s amíg ellentmondás nélkül paríroz. A parasztvezér egy napon szégyenkezni, aztán ellentmondani kezdett. Valahol megnyomtak egy gombot, kirobbant a lókiviteli panama, Esküdt Lajost letartóztatták, elengedték, újra letartóztatták, de mindig olyan kísérő jelenségekkel, amelyekből Nagyatádinak meg kellett értenie, hogy zsarolják, bármikor fejét vehetik.

1924. október 9-én a 61 éves, de nagyon elfáradt ember, megértve, hogy becsapták, zsákutcába csalogatták és számára nincs menekülés, egy interpellációra adott válaszában elmondta, hogyan játszották ki földreformját, hogyan kényszerítik a nyomorult, szegény parasztokat a juttatott földekről való lemondásra, hiába fordulnak a bíróságokhoz jogsegélyért. Elmondta, hogy ő a panaszokon segíteni nem bír, azokat elviselni nem tudja, a kormányban tehetetlen, betegnek érzi magát, átadja a helyét alkalmasabb embernek . . .

Lemondott, de csak október 21-én mentették fel. Már erkölcsi halott, mire hazatér a falujába, Erdőcsokonyára. Október 30-án kiment a szőlőbe, szalonnát sütött, magányosan tépelődött, késő estig. Másnap reggel az árnyékszéken elvesztette eszméletét, még bevitték a házba, pár perc múlva meghalt. Hogy szívszélhűdés ölte-e meg, mint hivatalosan jelentették, vagy megmérgezte magát, amint közhiedelem volt, sohasem fogjuk megtudni. A parasztok azt mondták, Bethlen üldözte a halálba, s ebben volt valami igazság, még akkor is, ha izgalmai, a szíve ölte meg a parasztvezért.

Utána Mayer János beülhetett helyére a miniszteri székbe. Miatta sohasem voltak nyugtalan órái Bethlennek.

Esküdt Lajost 1924. november 27-én elítélték. Hiába próbálta bizonyítani, hogy Bethlen és Nagyatádi tudott a panamákról, a lókiviteli engedélyekért beszedett pénz egy része a kormánypárt kasszájába került, hiába hivatkozott fentről kapott utasításokra és ígéretekre. Bethlen megjelent a tárgyaláson, mindent tagadott, Esküdt pedig hiába próbált bizonyítani, a miniszterelnök szava hatalmasabb volt az igazságnál. A szociáldemokraták a képviselőházban hamis tanúzás vádját emelték Bethlen ellen – a botrányon kívül, amit a vád keltett, s ami a vitát kísérte, más következménye nem volt a bejelentésnek.

A parasztok felett pedig mindjobban beborult az ég. Az ipar hatalmas méretű vámvédelmet élvezett, az ipari árak magasak voltak, a mezőgazdaság terményeiért mind kevesebbet fizettek. Még álltak a megyékben a nagyatádista szervezetek, azonban hiába mentek Mayer Jánoshoz segítségért, az csak sopánkodott, se tekintélye, se befolyása, s még kevesebb a bátorsága. A nagybankok patronátusa alatt terjeszkedő gyáriparnak a nagybirtok volt a partnere, a kisparaszt hitelért könyörgő ügyfél a bankoknál, amelyek később majd ezrével árvereztetik el őket, nyögi az állandóan emelkedő ipari árak terhét, piacra vihető terményeinek, állatainak ára évről évre romlik. Az adóprés kíméletlen, nemsokára kezdenek beszélni és írni róla, hogy a kisbirtok „kataszteri tiszta jövedelme" – az adóalap – rendszerint magasabb aranykorona, mint a hasonló minőségű földeké a nagybirtokokon, ugyanazokon a vidékeken. Az ilyen vádak elhangzanak, elröppennek, az aranykorona marad és Esterházy herceg kedvezőbb kulcs szerint adózik, mint Kis Péter vagy Nagy János.

A gazdasági válság, a fokozódó elégedetlenség dacos ellenzékiséget vált ki a parasztokból. Az ország különböző vi-

dékein ellenzéki szervezkedésbe kezdenek. Ha közéjük megyünk, látnunk kell, hogy itt kétfajta falusi ember került össze azonos politikai célok érdekében. Van egy jelentős kisparaszt- és agrárproletár tábor, amelynek mindennapi imádsága a földosztás követelésével kezdődik és végződik, fűti az úrgyűlölet, a nagybirtokosság, a hivatali hatalmak utálata; a romló vagy már egészen leromlott gazdasági állapot terhe, sőt a hivatali önkény, a csendőrszurony sem fogja tudni megtörni őket soha. Még nem látják, hogy természetes szövetségesük a munkásosztály, nincsenek olyan gazdasági erők birtokában, hogy az ellenzéki szervezkedésekben számarányuknak megfelelő súllyal léphetnének fel. Azokkal a parasztokkal szövetkeznek és haladnak együtt, akikben ugyancsak lobog az úrgyűlölet, átkozzák az agrárollót – a magas ipari és alacsony mezőgazdasági árak között mutatkozó aránytalanságot –, nekik azonban nem a csendőrszurony, hanem a magas adóteher, a hivatal packázása a mérgük, keserűségük, de legelsősorban a hatalomból való kirekesztettségük fáj nekik, és még a legválságosabb években is lesz annyi földjük, állatuk, értékük, hogy az anyagi gondok mellé könnyű szívvel vállalják a politikai ellenzékiségből eredő hátrányokat.

A sokféle ellenzéki programot 1930. január 20-án Felsőnyéken négynapos értekezleten megvitatták. Mayer János Krisztián Imre nevű hívét küldte megfigyelőnek és tűzoltónak, de Krisztián tanácsai, Mayer üzenete nem használt, a tűz tovább parázslott.

Bethlen észrevette, hogy a parasztok mozgása túlment a szokásos morgolódáson, együtt iváson, együtt búsuláson, utasítására Budapesten kétszer is tartottak parasztgyűlést, amelynek az volt a célja, hogy elfogadtassák: Bethlen őrzi és teljesíti a Nagyatádi-programot. Közben már azt is elfelejtették az emberekkel, tulajdonképpen mi van abban a Nagy-

atádi-programban. A második gyűlésen a résztvevők Filó Samu földmunkás és Nagy Lajos felszólalása után úgy határoztak, hogy nem lehet Bethlen és Mayer kezében hagyni a parasztok védelmét, „független kisgazda" ellenzéki pártot kell szervezni a felsőnyéki program alapján.

Május 18-án Mayer a baranyai „Nagyatádi-párt" szervezetétől kéthónapos lejárattal ultimátumot kapott: ha Bethlen nem orvosolja a parasztok sérelmeit, ez a szervezet ellenzékbe megy. Az ultimátum nem járt eredménnyel – de csak ketten mentek ellenzékbe Baranyából.

Június 29-én már Derecskén gyűléseznek az ellenzékiek, majd 1930. október 12-én Békésen országos gyűlésen megalakult a Független Kisgazda és Földműves Párt. (Címébe utóbb vették be a „Polgári" megjelölést.)

Ha a megválasztott vezetőket felsorolnám, nem sokat mondana a ma emberének. Elnökké Szijj Bálint nagyigmándi parasztot, Nagyatádi régi hívét választották meg, örökös felsőházi tag, nincs jelen, a hírek szerint leesett a kocsijáról, lábát törte, de vannak a gyűlésen, akik ezt nem hiszik, gondolják, hogy Szijj óvatosságból maradt otthon. Főtitkár Nagy Ferenc. Az országos pártjegyzők között találjuk Szabó Pál nevét. A parasztírónak már híre van, buzgólkodik az új párt alakulása körül, utóbb hol velük van, hol nincs, lehet, hogy az urak betódulása tette idők múltán bizalmatlanná, de a felszabadulás után Dobi István sokat fog füstölögni miatta, szidja, mert az 1938-as lovasberényi időközi választáson – ahol Nagy Ferenc a nyilas Hubay Kálmánnal mérkőzött, s igen kemény csata volt – Szabó Pál felbukkant, de csendes, békés horgászattal töltötte az idejét.

A Független Kisgazda Párt minden tájon és minden faluban egymással sokszor ellentétes érdekű paraszt- és mezőgazdasági munkásrétegből tevődik össze. Amint a nyilas mozgalmak erőre kapnak, lázításuk, demagóg ígéreteik mindkét-

fajta tömegre hatni fognak, de amíg ők nem jönnek, a tempót – kevés kivétellel, amilyen a harmincas évek második felében Dobi István fellépése a Dunántúl – a kisgazdapárti helyi szervezetekben rendszerint a birtokos, vagyonos parasztok diktálják.

Ezek az okos pártszervezők úgy gondolták, hogy az országos hangulat nem sokat ér erős parlamenti képviselet nélkül, körülnéztek és meghívták Gaál Gasztont pártvezérnek.

Ez a szikár, vékony, szemüveges ember 1922-ben nyílt ülésen lépett ki az akkori kormánypártból, s a nemzetgyűlés elnöki székéből leszállva helyet kért baloldalon, az ellenzék első padsorában. Miután egyik alelnökét beszólítva előbb önmagának megadta a szót, élesen támadta a kormány adópolitikáját, amivel – mint mondta – kiszámított kegyetlenséggel tönkreteszik a mezőgazdaságot és a parasztokat.

A húszas évek végén – 1929-ben – ismertem meg közelebbről. Lauranában – a mai Lovranban – töltöttem szabadságomat, a tengerparti sétányon találkoztam az öregúrral, s ettől fogva mindennap közös programunk volt. Délelőtt a tenger, ebéd után kevés pihenés, majd az öreg a tengerparti sétányról felkopogott értem üdülőnk kertjébe, aztán végtelen túrákat tettünk, néha Abbáziáig elgyalogoltunk, beszélgettünk, a tenger muzsikált hozzá.

Gaál Gaszton ezerholdas nagybirtokos volt – ebből állítólag 300 hold Balaton, 200 hold mocsár volt. Tudatosan a földbirtokos osztályhoz számította magát, azt vallotta: a falu, a nép igényli a régi birtokos nemesség atyai pártfogását, segítségét. Ebből a gondolkozásból következett, hogyha a balatonboglári utcán felmérgesítette őt egy merészebb fürdőtrikóban csellengő nyári hölgyvendég látása, másnap két csendőr – és lehetőleg barátja, Sümegi Vilmos, amaz árnyékszékét piros-fehér-zöldre festő Kossuth-szakállas lángoló lapkiadó hazánkfia, akiről már szó volt – társaságában a Bala-

ton-parton zaklatta a fürdőzőket, „védelmezte a nép erkölcseit". De az is, hogyha a faluban bárkinek baja volt, mehetett hozzá, segített rajta.

Tudósoknál többet tudott a Balaton és környéke állat- és növényvilágáról, történelméről. Eötvös Károly szép magyar nyelvén beszélt ezekről a témákról, s amikor később otthonában vendége voltam, ámultam gazdag könyvtára láttán, amelyben az őt érdeklő témákról magyar, német és francia nyelven talán minden számottevő munka megtalálható volt.

(Halála után szellemben messze mögötte maradt, de tisztességben apjához hűséges fia bátor antifasiszta volt, a háború alatt ide menekült lengyelek patrónusa, angol–amerikai repülőtisztek rejtegetője. A Szovjetunióban mindent tudhattak róla, mert a Boglárra érkező szovjet csapatok parancsnoka felkereste, kérdezte, miben lehet segítségére. Amikor a németek ellentámadásba mentek, Gaál Olivér családját, minden jószágát és a magtáraiban található terményeket szovjet katonai járművek és kíséret vitte biztonságba. A könyvtár azonban ott maradt és a visszatérő német csapatok szét-hordták, feldúlták, feltüzelték.)

„Mint a hatóságilag engedélyezett ellenzék egyik legszerényebb tagja", szokta mondani vitriolos parlamenti beszédeiben az öregúr, nehéz ellenfele volt Bethlennek, bizonyíték nélkül sohasem beszélt, személyében sérthetetlen. A lauranai sétákon hallgathattam, sokat tanultam tőle, amint magyarázta az igazságtalan adórendszert, az esztelen államháztartási gazdálkodást, amit nagy és gazdag hatalmak sem engedhetnének meg maguknak, Bethlen csinálja hiúságból vagy hozzá nem értésből, tűri nemtörődömségből. Tömérdek érdekes és leleplező mondanivalója volt az ajándékozásokról, a luxusépítkezésekről, az állami pénzből fenntartott különböző szervezetek vezető állásaival űzött protekcionizmusról, a hatalmon levők családi összefonódásairól, a szalonkocsis

cifranyomorúságról, a nagy állami vadászatokról, amelyekre most is éppúgy csendőrök terelik hajtónak a szegényeket, mint ahogyan a jobbágynak úrszolgálatba éjszaka vagy nappal, esőben-hóban mennie kellett . . .

Bethlen akkor szervezte a magyar–spanyol barátsági szerződést.

– Előbb elmegy ahhoz a talján csirkefogóhoz, mintha mi bármit remélhetnénk Mussolinitól, ha bajban leszünk. Most annak a degenerált Alfonznak – akkor még XIII. Alfonz trónon ült – s szélhámos Primo de Riverájának udvarol . . . – így füstölgött az öregúr, és nagyon-nagyon keserűen bírálta azt a „nagyvonalú külpolitikát", amivel mind szorosabbra kovácsoljuk magunk körül a kisantant gyűrűjét.

– Tudja, fiam, 1919 őszén és 1920 tavaszán egyik nemhivatalos szerb küldött a másiknak adta az ajtó kilincsét, hogy legyen barátság, legyen szövetség a délszlávokkal, és én minden üzenetet továbbítottam Telekinek, mindig csak Telekinek, mert tudtam, külpolitikában azt csinál Horthyval, amit akar, diktálhat neki. Ajánlottam, könyörögtem, hogy legyőzötten, elhagyottan fogjuk meg annak a szomszédnak a kezét, amelyik lélekben, gondolkodásban legközelebb áll hozzánk, aztán ha az új délszláv állammal együtt vagyunk, tisztességesen és nem az alárendelt, a kiszolgáltatott szerepében alkudozhatunk a többi szomszédunkkal, akikkel úgyis meg kell egyeznünk, mert *vannak*, mert ez egy új világ, amit tudomásul kell venni és ahhoz igazítsuk az életünket . . . De Teleki csak azt hajtogatta, hogy a délszláv államhoz csatolt magyarjainkat nem árulhatjuk el, *majd a nagypolitika* minden sérelmünkre meghozza az orvoslást. Elszalasztottuk a legnagyobb alkalmat, fiam . . . – így mondta az öregúr a maga külpolitikai krédóját.

Mint pártvezér a hatalmat akarja átvenni, ez a cél vezeti pártépítésében, agitációs munkájában. De a vezetők bizal-

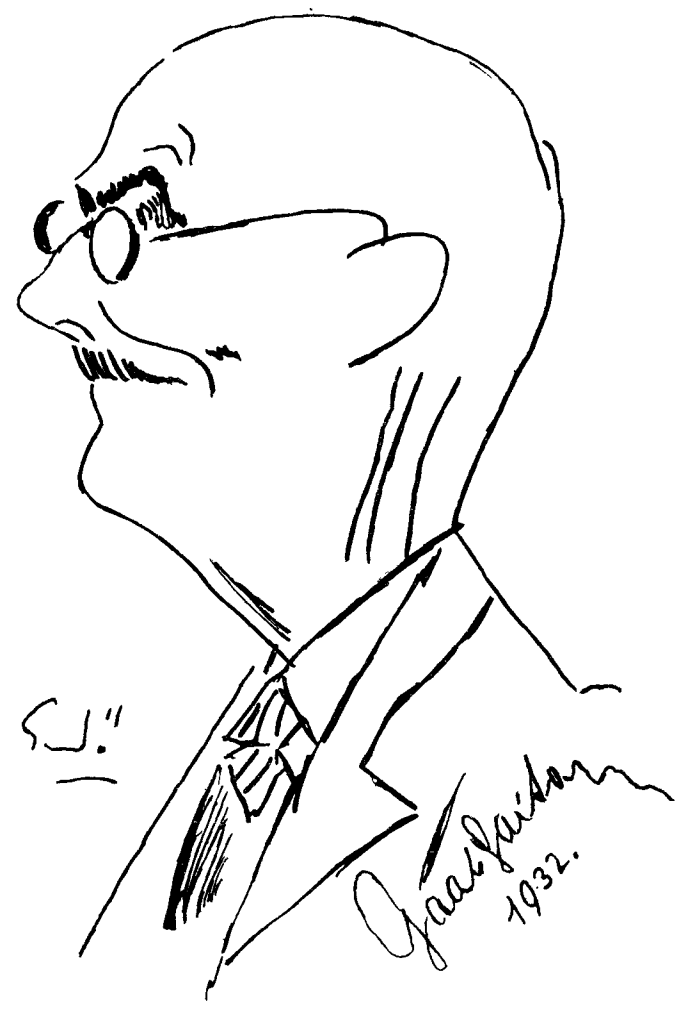

GAÁL GASZTON

mas összejövetelén a többiek lelkére köti: ügyeljenek, nehogy ebből a Független Kisgazda Pártból a köztudatban Gaál Gaszton pártja legyen.

– Jön egy szél, engem elvisz, a pártot nektek kell tovább vezetni, úgy, hogy kormányképes legyen, és a nép se, a kormányzó se érezze, hogy én már nem vagyok – mondta egyszer egy emlékezetes sikerű bajai nagygyűlés után, hazafelé utaztunkban. Valószínűleg többet tudott tüdeje állapotáról, mint amennyit akár legbizalmasabb barátainak elárult. (Őt tüdőgyulladás, fiát már tüdővész vitte el, alighanem apjától örökölte.)

Nem volt meglepő, hogy pártvezérségének vonzása a konzervatív nemesi rétegre is hatott. Ez volt az a földbirtokoskategória, 300–150 hold között, amelyre Bajcsy-Zsilinszky is számít, amikor patriarchális demokratizmusáról álmodozik. Nem Bethlen hívei, de senkié sem, mindaddig, amíg el nem jön az ideje, hogy felkínálkozhatnak Gaál Gasztonnak, s az öreg befogadja őket vagy elutasítja. Politikai értelemben azért számítanak sokat, mert a falusi nép nem érzi őket idegennek, még kevésbé ellenségnek. A Turulról vagy Szent Koronáról, Magyar Királyról elnevezett szegényes vidéki szállodák dísztermeiben rendezett hivatalos mulatságokon vagy egyéni dőzsölések idején talán jelen vannak, de semmi esetre sem ők ugranak bele a nagybőgőbe és nem ragasztanak százpengőst a cigányprímás homlokára – többek között azért, mert kevés százpengős bankójuk van –, s amikor Gaál Gaszton a földbirtok irgalmatlan adóztatása, a kartellek, bankok dédelgetése miatt mennydörög, lelkükből beszél. Az effajta emberek közül sokan odacsapódnak Gaál Gaszton miatt a Kisgazdapárthoz, legtöbbjéről kiderül majd, hogy még csak képviselőjelöltségről sem álmodozik.

1931-ben Bethlen választási együttműködést ajánlott neki, és amikor Károlyi Gyula kormányzásának idején az új Kis-

gazdapárt egymásután nyeri meg az időközi választásokat, Gaál Gaszton nem indokolatlan önbizalommal utasítja vissza Károlyi megismétlődő hívását: kössenek pártszövetséget. Gaál sem egyikben, sem a másikban nem bízott.

– Az ország parlamenti helyzete reménytelen – mondta 1932. szeptember 9-én, a Kisgazdapárt nagyválasztmánya előtt. – A többség olyan kezekben van, amely a hatalommal legfeljebb visszaél. Lelki és bizalmi kapcsolatok már nem fűzik a néphez. Élni nem tud, meghalni sem akar . . . Ahhoz, hogy mi a programunkat megvalósíthassuk, a hatalom átvételére van szükségünk. Nálunk azonban a hatalom nem lehet cél, csak eszköz az ország érdekében való munkánk hathatósabb kifejtésére. Hiába invitáltak és invitálnak bennünket a hatalomban való részvételre, azt feleltük és feleljük, hogy ez a párt átveszi a hatalmat, ha erre megbízást kap, de a nemzet iránti kötelességérzetből és csak programja szerint hajlandó kormányozni.

Károlyi lemondott, utána Gömbös Gyula következett.

A bemutatkozó Gömbös Gyula parlamenti programját Gaál Gaszton érdekes beszédben bírálta: a miniszterelnöktől most lírai szónoklatot hallott, és fellépésében teátrális vonásokat lát, nem beszélni, hanem rendbe kell hozni az országot. A nagytőke hatalmas hálózatával bekerítette, markába vette az országot, bankuralom keletkezett, amely kiszolgáltatta a nemzetet az uzsorásoknak. A nép ezen a helyzeten változtatni akar. Gömbös tartsa tiszteletben a szabadságjogokat, sürgősen választasson, mert különben, ha komolyan végre akarja hajtani ígért reformját, saját pártja fogja megbuktatni.

Október 27-én Gaál Gaszton tüdőgyulladásban meghalt.

Bogláron, halálos ágyán végrendelkezett utódlásáról – e végrendelkezését Tildy Zoltán hallgatta meg –, egyéb szóbeli hagyatéka a gyóntató pap, Varga Béla plébános, később

veszprémi kanonok közvetítésével került a Kisgazdapárthoz, s Vargának ez a követítő szerepe, Gaál Gasztonnal való sokéves bizalmassága szerezte meg a pártban azt a befolyást, ami később alelnökséget, képviselőséget, majd a felszabadulás után országgyűlési elnökséget hozott számára.

Eckhardt Tibor, a pártvezérségre kijelölt utód, nem a kritika, hanem a szerencskívánat szellemében kezdte el vezérkedését. Ettől a naptól számíthatjuk a Független Kisgazda Párt történetének azt a részét, amelyben nagy felemelkedések nagy bukásokkal váltakoznak, és több volt az árulás, mint a mozgalom szolgálata.

Gaál halála után másfajta birtokos réteg áramlása kezdődik a Kisgazdapárt felé – a tízezer holdas gróf Hunyady Ferenc is „kisgazdává" válik, s ebben akkor már senki sem lát meglepetést.

Eckhardt Tibor kétségtelenül eszes, furfangos politikus volt, emellett – vagy talán ezért is? – léha, lelkiismeretlen ember, kiszámíthatatlan a terveiben, talán ő maga sem tudta néha, mit akar, mit fog cselekedni holnap. Öreg édesanyjának van néhány hold földecskéje Földeákon, ebből Eckhardt Tibornak vajmi kevés anyagi haszna lehetett, de semmi esetre sem alapja annak az életformának, amelyet folytat. Foglalkozása „ügyvédjelölt", még sokáig nem lesz több, közigazgatási pályára megy – mint már írtuk róla, az első világháború végén főszolgabíró volt Erdélyben, onnan menekült Aradra, majd Károlyi Gyulával Szegedre. „Pozsonyi Eckhardt" – abban az időben sokat számítottak a nemesi előnevek – Szegeden a legbelsőbb körbe kerül.

Budapesten egy darabig sajtófőnök, ő találta ki, hogy „a destruktív lapokat" Budapest külső állomásain le kell szedni a vonatról, tűzre vetni, így lehet megóvni a népet káros befolyásuktól. Az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke. Egységes párti Gömbös Gyulával, fajvédő Gömbös Gyulá-

val, majd ügyvédjelölt Ulain Ferencnél, miután kibuktatták az országgyűlésből. Könnyen túlteszi magát a gyanúsításokon, amelyek kártyacsatái és zilált anyagi helyzete, zavaros pénzügyi manipulációi miatt érik. A felesége Podmaniczky bárónő, az asszony segít neki, hogy az arisztokrácia körében szaporítsa barátai számát. Azt hiszem, öreg fejjel az emigrációban, az Egyesült Államok kegyelemkenyerén, oly helyzetben, amikor a szocialista Magyarország elleni fondorkodás, az árulás sem kamatozhat valami magas kurzuson, Eckhardt, ha visszatekint régmúltjára, nem fogja tagadni, hogy az asszonyoknak is sokat köszönhetett.

Évek múltán egy harmincas, ragyogó eleganciájú, szép nő bemegy a Kisgazdapárt Valéria utcai székházába, a pártigazgatót keresi. Beviszik Szentiványi Lajos egykori erdélyi főispánhoz, a hölgy bemutatkozik, hogy ez és ez a Teleki grófnő – kérdezi, hol nyaral az idén Eckhardt.

Szentiványi hápog, tátog, a nő hidegen megmondja:

– Eckhardt még nem volt meg nekem, én is oda utazom, ahol ő nyaral.

Szentiványiban erre a hideg erkölcstelenségre fejtetőre áll a világ – noha kisgazdapárti, tele alázatos hódolattal a magas arisztokrácia iránt, de majd mikor próbatételre kerül sor, a hadüzenet ellen szavaz a képviselőházban, s a németek emiatt el is hurcolják Mauthausenbe, onnan majd gyermeteg agyalágyultsággal, de élve hazakerül. Dadogva mondja a grófnőnek, nincs módja felelni a kérdésére. Ez büszkén végigméri a polgárt, majd megtudja máshonnan, amire kíváncsi, mondja, és el sem köszön.

– Hát édes fiam, hová jutunk??! – kérdezi tőlem ekkor Szentiványi. Harmadnap pedig a Vigadó előtt, a menetjegyiroda bejáratánál találkozom a Kisgazdapárt vezérével és Teleki grófnővel. Eckhardt zavarában egy kirakatablakon keresztül akar belépni a csarnokba, ahol majd megváltják a

hálókocsijegyeiket a Riviérára. Kaján mosollyal eligazítom őket a bejárati ajtóhoz, a dámának egyetlen arcizma meg nem rebben.

Aztán közli a sajtó, hogy Eckhardt Tibor a Riviérára utazott, ahol a Revíziós Liga képviseletében, de egyéb meghatalmazásokkal is felruházva Rothermere lorddal tárgyal – olvashatunk egy enyhe utalást, hogy Winston Churchill barátaival a közeli napokban befejezi földközi-tengeri hajókázását, néhány hétig a Riviérán fog pihenni, találkozik a magyar politikussal.

Sajnos, a fotoriporterek mindenütt jelen vannak, a montecarlói autós csillagtúra győzteseinek célba érkezésénél is. A Pesti Hírlap közöl egy képet, tájékoztatja olvasóit, hogy Eckhardt Tibor is látható az előkelő nemzetközi társaság körében. Eckhardtné nem a férjére, hanem a mellette álló hölgyre figyel, s a nyaralás után a családban szokatlan heves módon mond véleményt Teleki grófnőről . . .

Az asszony különben nem csinál nagy ügyeket férje kalandjaiból. Lesz egy idő, amikor a pártvezér bárhová megy gyűlésezni, a népet felvilágosítani, harcra buzdítani, a menetrend valahogyan úgy alakul, hogy az éjszakákat egy Tisza menti úri kastélyban tölti, melynek gazdája életre-halálra híve „Bitor"-nak, ahogy barátai nevezik. Egy alkalommal autóval megyek Eckhardtért a lakására, vidáman közli, hogy a felesége is velünk jön. A vidámságot túlzásnak érzem, mert tudom, hogy már délután ama Tisza menti kastélyban leszünk, s nem a gazda, hanem a felesége miatt.

Dehát megyünk, délben valahol gyűlés, az ünneplésből Eckhardtnénak is kijut, délután bőséges uzsonna, este vacsora a kastélyban – persze parasztok nélkül! –, a két szép hölgy elolvad az örömtől, hogy találkozhattak, aztán órákon át körmönfont módon gyilkolják, gyötrik egymást, Eckhardt, mint kakas a szemétdombon, szemmel láthatóan

élvezi a helyzetet, a jámbor férj lejárja a lábát, kibeszéli a lelkét, az esi kártyánál elveszti a gatyáját, hogy vendégei kedvére járjon.

Másnap délután búcsúzásnál Eckhardtné megkérdezi tőlem:

– Magának is tetszik?

– Hát nem szép asszony?

– Valóban szép, csak egy kicsit buta . . . – ezzel befejezi a témát. S mi soha többé nem éjszakázunk abban a Tisza menti kastélyban.

Fentebb odavetve említettem, hogy ama Tisza menti kastélyban parasztok nélkül vacsoráztunk. Ezt nem véletlenül mondtam. Ha reggel elindultunk Budapestről, estig talán ötször-hatszor ettünk birkapaprikást parasztokkal és parasztoknál: számomra átka volt ezeknek a politikai utaknak a birgepaprikás, Eckhardt számára szórakozás, hogy ezt a nehéz ételt bármikor és akárhányszor képes volt örömtől, elégedettségtől sugárzó képpel tömni magába, ha elébe tették – s a parasztok mindenütt elébe tették, mert köztudott volt, hogy „ez a kedvenc étele". Este azonban mindig *kastélyban* szálltunk meg, és kastélyban ettünk válogatott finom ételeket, a sültek után parfékat, a legjobb borokat és pezsgőt ittunk.

Eckhardt nem volt földesúr, csak nemesi származására utalt néha tapintatosan, s arra, hogy anyai ágon Ugron Gábornak, a század végi híres „székely rabonbán"-nak az unokája – az Ugronok Székelyföldön a grófoknál is vagyonosabbnak számítottak. Vele együtt zúdult be a Kisgazdapártba az a középbirtokos réteg, amelynek semmi közössége, közös érdeke nem volt a parasztokkal, az agrárproletárokkal pedig a közös levegőt is nehezen bírták. Helyi vetélkedés, családi viszályok, botrányos nőügyek határozták meg ezeknek az embereknek a „politikai helyzetét". Ha a faluban vagy a

környéken az egyik úr vagy nagyúr kormánypárti programmal birtokolta a kerület mandátumát, akkor a másik, a harmadik úr a Kisgazdapárton keresztül remélt érvényesülést, s miután gondosan mérlegelte, hogy Eckhardt valóban kormányképes pártot szervezhet, mellé állt – mindjárt a későbbi képviselőjelöltség igényével. Hízelgő, jelentéktelen emberek sokasága került ily módon a Kisgazdapártba. Ezen az sem segített, hogy Eckhardt Tildy Zoltánnak megadta, ami tisztelet illette. Dobi István képességeit első találkozásuk órájában felismerve, hetek leforgása alatt országos politikai szolgálatba állította őt, s Nagy Ferencből Gaál Gaszton szándékának megfelelően ő is a maga paraszt-trónörökösét igyekezett nevelni – társadalmilag „az urak" között érezte jól magát, s az sem lepte meg, ha viharos ellenzéki népgyűlések után este a harmadik-negyedik határban álló földesúri kastélyban a főispánnal kellett vacsoráznia. Igen jól megértették egymást, s ebben a magatartásban benne volt a magva az Eckhardtban reménykedő ellenzéki parasztok elárultatásának . . . Nemcsak a főispán vacsorázott szívesen Eckhardt társaságában, hanem Eckhardt is a főispánéban: kölcsönösen afféle közéleti embereknek nézték egymást, akik a politikai leghalványabb fordulatára egy táborba kerülhetnek.

Eckhardtról, Gömbösről és Ulain Ferencről úgy beszéltek a korábbi fajvédő társaságban, mint „három testvérről". Nos, én Eckhardtban testvéri érzéseket sohasem tapasztaltam Gömbös iránt, lenézést annál többet. De sóvárgást is, hogy ha nem léphet Gömbös helyére, valami módon legyen részese a hatalmának – és ezt Ulain Ferenc pontosan látta. És miközben Tildyék a parasztokat próbálták szervezni, Eckhardt a hatalom felé törekedett, és bízott benne, hogy az erős Kisgazdapárt segítségével rá is fogja kényszeríteni Gömbös Gyulát a hatalomban való osztozkodásra. Gaál Gaszton Károlyi Gyulával nem volt hajlandó szövetkezni, mert a

bethleni belpolitikát alapvetően parasztellenesnek, még saját úri fogalmai szerint is antidemokratikusnak, külpolitikai orientációit helytelennek találta. De sem Bethlent, sem Gömböst nem támadta olyan élesen, amint később ezt Eckhardt tenni fogja. Eckhardt kemény ellenzéki beszédeket mond – a parasztok, sőt képviselőtársai is csak erről az oldaláról ismerik, nézik, értékelik –, közben alkudozik, megfelelő időben Gömbös éles fegyvere lesz Bethlennel szemben, s lesznek a politikának olyan szakaszai, amikor a legjelentéktelenebb miniszteri tárcáért is képes volna eladni pártját, ellenzékiségét.

De Gömbös baráti körében is ül néhány ügyes taktikus, ezek vezérük helyett is spekulálnak, és végül úgy következik be a parasztok újabb nagy elárultatása, hogy Eckhardt közben lehetett népszövetségi főmegbízott, kaphatott Horthytól nagykeresztet, titkos tanácsosságot, kegyelmes címet, de végeredményben csak egy amerikai útlevél s némi készpénz volt élete minden politikai fondorkodásának, harcainak, pálfordulásainak, árulásainak végső jutalma. Hatalom helyett pitykegomb és lehetőség, hogy élete alkonyán olcsó eszköze legyen az amerikai politikának Magyarország ellen.

Petschauer Attila Horthy korának egyik legjellegzetesebb alakja volt, élete, csillogása és tragikus halála magán hordozta a negyedszázadnak szinte minden jellemző jegyét.

A nevezetes Petőfi Sándor utcai sportiskolában Fodor Károly, majd fia, István foglalkozott a gyerekekkel. Itt volt tanítvány egy Petschauer Attila nevű kisdiák. Alig kezdte el a vívást, egymás után nyerte el a középiskolai kardversenyeket, az öregebbek is rá figyeltek, s ha besurrant Santelliékhez, a sarokba húzódva figyelte a híres bajnokok és a veteránok gyakorlatozását, nem zavarták el, sőt egyszer az öreg Italo beöltöztette:

– Fiú! Iskolázzunk! . . . Na . . . Semmit se tud, fiú, holnap is jöhet, fiú . . .

A fiú leérettségizett, megnyerte utolsó középiskolai kardbajnokságát, s abban az időben már Tóth Péter, sőt Mészáros Ervin nyugalmazott huszárkapitány is iskolázott vele. Tóth Péter morgott, hogy „megint egy zsidó"; ez azonban nem volt igazi antiszemitizmus, annak ellenére, hogy a stockholmi olimpián fogcsikorgatva próbálta megverni Fuchs Jenőt, elvenni tőle a bajnoki címet, ami már majdnem Fuchs tarsolyában volt – csak Tóthot kellett még megvernie. (Fuchs teljes negyed óra hosszat nézett farkasszemet ellenfelével, ekkor Tóth elvesztette a türelmét, rárohant, Fuchs

hidegvérrel „felszúrta". És négy ilyen nekirohanásból, négy hideg elővágásból vagy szúrásból született meg a kis szemüveges tőzsdei titkár olimpiai bajnoksága.)

A „nagyok" hamarosan szívükbe fogadták a szerény – mert akkor még szerény volt – és vidám fickót, csak Mészáros Ervin tartotta be a három lépés távolságot. Még véletlenül sem tegeződött vele, s erre oly mértékben ügyelt, hogy egy közmondáson is igazított:

– Ma nekem, holnap Önnek! – mondta egy éjszaka, fehér asztalnál, fehér kesztyűben – azt soha sem vetette le nyilvános helyen – a New York Kávéházban Petschauernek, őszinte örömére Csortos Gyulának, aki talán apainak mondható szeretettel óvta és dédelgette Petschauert, csak éppen Mészáros úr példáját követve, nem tegeződött vele.

Petschauer a Vigadóban vívta első szenior versenyét. A Nagy Béla emlékverseny döntője volt, fej-fej mellett haladt Széchy László és Pestchauer.

A döntőt Werkner Lajos, a századforduló egyik nagy kardvívója, a húszas évek olyanfajta zsüritagja – leginkább elnöke – vezette, aki páratlan szakértelmével „a tehénből kibeszélte a borjút", iskolát csinált abból, hogy a zsürielnök is eldöntheti a versenyeket.

Most ügyelt rá, hogy 3:3-ig együtt haladjon a két vívó, akkor még négy tusára vívták az asszókat.

– Rajta! – hallottuk. Pestchauer mint párduc vetődött előre, Széchy szinte bénultan fogadta a fejvágást. Lekapta maszkját, felkiáltott: – Megvoltam!

– Az urak menjenek a helyükre – szólt Werkner és megmagyarázta, hogy érvénytelen találat volt.

– Rajta!

Pestchauer repült, vágott, Széchy kiáltott, hogy megvolt, Werkner helyére küldte az urakat, és hosszadalmasan magyarázta, miért nem érvényes a találat.

Ebben a magyarázatszünetben berohant egy ember a Vigadó csarnokába, Széchy Lászlót telefonhoz hívta.

– Menjen, kérem – mondta udvariasan Werkner, félbeszakítva az asszót. Széchy pár perc múlva a szó szoros értelmében beesett az ajtón, menet közben gombolkozott, vetkőzött, kiáltotta riadalma magyarázatát: a kelenföldi erőműben – amelynek főmérnöke – súlyos üzemzavar támadt, azonnal mennie kell a munkahelyére, mert pillanatnyilag Budapest áram nélkül van.

– Azon a pár percen már nem múlik – így Werkner, megállította Széchy vetkőződését, helyére parancsolta a két vívót.

– Rajta! – hallottuk a vezényszót, Petscahuer most hasat vágott, félreérthetetlenül és tisztán, ám nem a zsürielnök számára. Széchy álmélkodva tudta meg, hogy volt támadás, elővágás, második intenció, szúrás – tus Petschauernél!

Széchy győzött, elrohant erőművet menteni, Petschauer pedig sírva állt Werkner elé, akit még antiszemitizmussal sem lehetett gyanusítani.

– Lajos bácsi, miért tetszett ezt velem csinálni?

– Azért, fiam – felelt Werkner messze csengő hangon, érezhető volt, hogy a közönségnek is magyarázza, miért csalta el a győzelmet Pestchauertől –, azért, fiam, mert belőled a világ legjobb kardvívója lehet, remélem is, hogy lesz, de csak akkor, ha megtanulsz vívni. Ide jössz, rohansz, fejet vágsz, hasat vágsz, és azt hiszed, már tudsz vívni. Fenét se tudsz, csak a gyorsaságod utolérhetetlen. Ha szembekerülsz egy szurkapiszka harmadrendű, de jó idegzetű vívóval, elveri rajtad a port, ahogyan megérdemled. Tanulj! És hogy biztassalak, megígérem neked, amíg nem tudsz mást, mint fejet vágni, hasat vágni, addig nálam sohase nyersz versenyt. Jól gondold meg, én öreg vagyok, de még sokáig lehetek zsürielnök . . .

Ez a „szurkapiszka" jóslat félelmetesen bevált Pestchauer

vívópályáján. Ha egy asszón dőlt el egy verseny, Terstyánszky Ödön mindig megverte, mert hidegvérű volt és Petschauerénél szélesebb a technikai skálája. De egész pályáján „átka" volt Pestchauernek Kalmár István is, aki soha nem tudta magát beverekedni az első vonalba, és Petschauer számos skalpjával dicsekedhetett, mert „szurkapiszka" stílusa ellen Attilának nem volt fegyvere, utóbb már egyszerűen lelki gátlásai voltak, amikor Kalmárral ki kellett állnia.

1924-ben olimpiai zsüriviták miatt kitört a magyar–olasz vívóháború. Kovács György Nagykanizsán nehéz kardpárbajt vívott az olaszok emberével, s bár klasszisban elmaradt mögötte, kiderült, hogy a párbaj más, mint a verseny, soksok menet után a végkimerülés vetett véget a küzdelemnek, noha alig-alig folyt vér az elkeseredett viaskodásban.

Ezután Santelli Italo vállalkozott a békeközvetítésre. Az olaszok és a magyarok egyaránt tisztelték az ősz mestert, a megbékélés eredménye nagy vívóakadémia volt a Vigadóban, páros mérkőzésekkel és bemutató akadémiázással, Horthyval a díszpáholyban.

– Fiú, fogsz vívni Pulitival! – így hangzott Petschauer meghívása, és ez megmutatta, mennyire magasra értékeli Santelli a fiatal vívó tudását. Puliti ekkor az olaszok legjobbja volt.

A verseny előtt Petschauer sok tanácsot kapott az öregebbektől, akkor is odafigyelt, amikor Rády őrnagy megmagyarázta: hogyan kell eredményesen vívni az olaszokkal. Rády József nem számított a legnagyobb kardvívóink közé, olasz eredménylistája azonban rendkívül jó volt.

– Tudod, Attila – magyarázta –, mikor rám rohan az olasz, nem törődöm én azzal, hogy megvág, mit ítél a zsüri, csak az a fontos, hogy minden erőmet beleadva a vágásba – hatalmas termetű, bikaerejű ember volt az őrnagy –, a karddal akkorát vágok a mellére, hogy az a vágás még a plasztronon keresztül is hurkát csinál. Akkor az ellenfél megjuhászodik, és én

megverem. Hát erre is gondolj, mert Puliti fenemód jól vív ám . . .

Mondom, Attila jól odafigyelt. A nézőtér szintje fölé emelt planson rohamozta Pulitit, majdnem a határig szorította, akkor vad csatakiáltással rárohant, azt még láttuk, hogy fejet vág, de az csak villanás volt, hogy kardja markolatával is csinált valamit, s a következő pillanatban az olasz bajnok nagy ívben a közönség közé repült. Felfogták, nem ütötte meg magát, de megjuhászodott, s Petschauer ezután azt csinált vele, amit akart: tönkreverte.

A Santelli-akadémia nagy sport- és társadalmi siker volt, hőse tagadhatatlanul a fiatal Petschauer Attila.

Italo mesternek mindennapi elfoglaltságai közé tartozott, hogy kora reggel fel kellett mennie a Várba, vívóiskolát adott Horthynak, akit még a millenniumi versenyekről ismert, ahol Santelli feltűnt a régi magyar kardiskola leghíresebb képviselőivel szemben elért sikerével.

A kormányzó beöltözve várta a mestert, lelkendezve mondta el a véleményét az este látottakról, s kérte Santellit, tanítsa meg őt Petschauer néhány fogására.

– Impossibile! – kiáltott Santelli. – Te vagy király, Petschauer bolond . . .

Így aztán Horthy Petschauer-iskolája elmaradt, de a kormányzó talán soha sem hiányzott a versenyeiről. Olykor iskolázott is vele. Azokon a bajnoki döntőkön is békésen elüldögélt, amelyeken Petschauertől elcsalták a győzelmeket. Hogy zsidó nem lehet magyar kardbajnok, törvénye volt a régi világnak.

Petschauer legnagyobb hőstette az 1928-as amszterdami olimpiához fűződött. A kardcsapatverseny döntőjében minden ellenfelét legyőzte. 57 győzelem után az olasz Anselmi ellen kellett felállnia az 58-ik asszóra. Ezen az asszón azonban Magyarország olimpiai bajnoksága forgott kockán.

A magyar–olasz döntőben Terstyánszky pocsékul vívott. Egymás után vesztette el a mérkőzéseit, a szakértők előtt nyilvánvaló volt, hogy csak a gyakorlatra, s ellenfelei, későbbi egyéni döntőbeli ellenfelei tanulmányozására fordítja minden figyelmét. Pillernek is nehezebben ment a vívás, mint várták. Csak Petschauer vert meg minden olaszt, és ha győz, Magyarországé a csapatbajnokság, ha veszít, az olaszoké.

A magyar táborban teljes volt a zavarodottság. Miközben Petschauer készült, Pallavicini Györgyöt, a Vívószövetség elnökét orvosok élesztgették, mert izgalmában elveszette eszméletét. Santelli újra meg újra odafutott Petschauerhez, „fiúm, fiú"! – mondta, többre azonban pillanatnyilag nem futotta a szókincséből, végül is elhurcolták az öreget, féltvén, meg ne ölje az izgalom.

Nem úgy Berty László ezredes, a kornak talán legnagyobb vívóművésze, különben gyenge versenyző, aki karddal mindent meg tudott csinálni, ami egyáltalán lehetséges, idegeinek azonban nem volt ura. Most ő volt az olimpiai kardcsapat kapitánya.

Odalépett Petschauerhez és a maga furcsa, sebes beszédével, amelyben elnyelte a magánhangzók felét, a mássalhangzók egymásra torlódtak, de azért is nagyon rá kellett figyelni, mert ha izgatott volt, igen mély hangon beszélt, elmondta a maga csapatkapitányi „eligazítását":

– Édes fiam, drága fiam! – így kezdődött – Attilám, te egy nagy ember vagy, te egy becsületes ember vagy, ezek a tisztek, első ez a szr Terstyánszky, aztán a szr Piller, de mint tisztek, piszkos csirkefogók, szremberek. Te most már megtetted a magadét, ötvenhétszer nyertél, hát most majd megver az Anselmi. Te akkor is nagy ember vagy, nem tehetsz róla, ha nincs bajnokság.

Petschauer tisztelettel, figyelmesen hallgatta az öreget, Piller odalépett.

– Laci bácsi, hagyja békén Attilát!

Berty lángolt a felháborodástól.

– Még neked van bátorságod idejönni?! Mi vagy te?! Szr ember vagy, nem vagy katonatiszt. Tudod ki a honvédtiszt?! Attila! Százados, ezredes vagy akár tábornok.

Piller azonban nem engedett.

– Laci bácsi, hagyja békén Attilát, megveri az olaszt!

– Nem veri meg, nem veri meg! – kiabált az öreg.

Piller lefojtott hangon megismételte, hogy „Attila megveri az olaszt", és felszólította Bertyt, menjen el valahová, ahová úriemberek csak a legnagyobb felindulásukban szokták küldeni a másikat.

Ezzel betelt a mérték.

Berty kihúzta magát, egy intéssel elparancsolta Pillert:

– Én ezredes vagyok, te szr kapitány vagy, te mégy a . . . – s megmondta, hová.

Petschauer jót nevetett, felment a plansra, elverte Anselmit, és megnyerte Magyarországnak a kardcsapatbajnokságot.

Aztán másnap az egyéni bajnokságot vívták, Terstyánszky Ödön és Petschauer Attila holtversenybe került az élen. A döntőben Terstyánszky hideg nyugalommal megverte talán minden idők legnagyobb magyar kardvívó zsenijét, s olimpiai bajnok lett.

1928 után Petschauer Attila volt a legnépszerűbb sportember, a közvélemény kedvence. Bajnok azonban nem lehetett.

Werkner már kilépett a sorból – utóbb már azt is elismerte, hogy „Petschauer azért valamennyire tud vívni" –, helyébe azonban egy másik vívótudós lépett, Schenker Zoltán ezredes. S a bajnoki döntőkben ő őrködött, nehogy Attila legyen a győztes.

Egy emlékezetes döntőt a műegyetem aulájában vívtak,

szinte minden Petschauer-asszó előtt zsüriváltás volt. Schenker elnökölt, s a négy bíró közül legalább három katonatiszt.

Forró hangulatban haladt előre a verseny, a közönség többségének rokonszenve Petschaueré, egy-egy zsüriítélet viharos tiltakozást váltott ki.

Az első sorban ültem, baloldali szomszédom Nagyszombaty Miksa tábornok volt, akkor a Vívószövetség elnöke. Miközben Schenker egyik döntését magyarázta, egy fiatalember holtsápadtan kilépett a zsüriből – ő volt az egyik szárnybíró –, Nagyszombaty előtt vigyázzba vágta magát:

– Tábornok úr! Én honvédtiszt vagyok, ebben a piszkos csalásban nem vehetek részt, engedje meg, hogy kiléphessek a zsüriből.

Nagyszombaty mosolygott.

– Százados úr! Maga honvédtiszt, és visszamegy a helyére, teljesíti a kötelességét!

A fiatal tiszt visszament, és segített tovább csalni Schenkernek, a versenyt Terstyánszkynak kellett megnyernie, tehát megnyerte. (Néhány hónap múlva autószerencsétlenség áldozata lett, meghalt, ez volt az utolsó bajnoksága.)

Ma talán nehezen érti meg az olvasó, de ezek a vívók, zsüritagok és elnökök *szerették* Petschauert, csak éppen minden eszközt megengedhetőnek tartottak vele szemben, hogy bajnokságát meggátolják, mert beléjük sulykolták a Ludovikán, a Honvédelmi Minisztériumban, a szolgálati helyükön, ezt tanulták a régi híres vén vívóktól, hogy kardbajnoki címet csak keresztény magyar nyerhet – lehetett született sváb, lehetett szlovák, csak zsidó ne legyen, mert különben összedől a világ. Ezért nem nyerhetett bajnokságot utóbb Kabos Endre sem. Közben azonban Petschauer – bizalmas jó barátjuk, cimborájuk volt, ő is szerette őket, mert ez az örökké fiatalnak maradt kedves gyerek tele volt jóindulattal; hogy bajnok nem lehet, hogy minden nagy versenyen össze-

fognak ellene és elcsalják győzelmeit, ezt úgy fogta fel, mint elháríthatatlan sorscsapást, amiről az „úri közgondolkozás" tehet, nem a csaló versenybírák személyesen vagy csoportosan. Komédiázott, ömlöttek belőle a vidám történetek, s emiatt lett belőle a „társaság kedvence" Budapesten. Mindenkit kicsúfolt, akit szeretett, de valami olyan játékos szellemességgel, ami elvette a bántások fullánkját, és hatásuk ellenállhatatlan volt.

Egyik nagy „történetének" Amszterdam volt a színhelye, egyik hőse Berty László, a másik Hendrik herceg, Wilhelmina holland királynő férje. Az olimpikonok tiszteletére rendezett királyi fogadáson éjfél felé került össze a herceg és a nyugalmazott magyar huszárezredes, aki anyanyelvén kívül más nyelven, mint az italién és a kardén kifejezni nem tudta magát. De Hendriknek tetszett a huszár, a vén huszárnak az öreg herceg, s a történetben csodálatos fordulatok után érkeztek el oda, hogy már takarították a fogadótermeket, a két ember még mindig ivott és ivott, szótlanul, már túl az öntudat határán, de a részegek féktelen vidámságával . . . Az anekdota első formájában reggel testőrök hurcolták ágyába a herceget, szállították haza a magyart, de aztán fejlődött, bővült a történet, utolsó változatában már slafrokban jelent meg Wilhelmina, összeteremtette fenséges férjét, Bertyt hasonlóképpen, és ezredesünk megtisztelten billegett a slafrokos felség előtt, mindaddig, amíg haza nem vitték . . .

Volt Petschauernek egy halotti és egy esküvői prédikációja, amelyet Hevesi Simon főrabbi nevében szokott elmondani, de olyan sikerrel, hogy egyik kollégánk esküvőjét majdnem botrányba fullasztotta a Dohány utcai templomban. Amikor Hevesi az ifjú párhoz fordult, és elkezdte héber szentszövegekkel megtűzdelt intelmeit, Petschauer az első padból kilépve, szembefordult az új házasok tiszteletére összegyülekezett nagyszámú közönséggel, hangtalanul szónokolt, de olyan

meggyőző arcjátékkal és kézmozdulatokkal, hogy a szónokló főpap önmaga hitvány másának tűnt, az ünneplők figyelme halálos komolyan ágáló bajnokunkra összpontosult. Először egy ember ugrott fel, rohant ki röhögését zsebkendőjébe fojtva a templomból, aztán öt, tíz – mire a szertartásnak vége lett, odabent az új páron és az örömszülőkön meg a tanúkon kívül alig maradt ember, s akkor jött ki Petschauer komoran, neheztelőn:

– Ezt azért nem kellett volna tennetek, mert templom, az templom . . .

A Nagyszombathy-incidenst megírtam Az Estben, következményképpen 18 honvédtiszt képviseletében 36 tiszt vonult fel a lap szerkesztőségébe. Összeültek jámbor civilekkel és Rácz Vilmossal, minden párbajügyek szakértőjével – melák, nagy ember, erős, mint a bika, az újságírók barátja, s végső szükség esetén fizikai erőszakra is képes volt „felei" védelmében –, 18 jegyzőkönyvben örökítették meg, hogy sem a honvédtisztikart, sem annak tagjait nagyrabecsült egyéniségükben sérteni nem kívántuk, ha mégis azt hitték volna, hogy igen, azért sajnálkozásunkat fejezzük ki. Sok tinta fogyott el, mert az effajta jegyzőkönyveket a segédek személyesen és tintával írták. Az ügy ezzel lezárult, s a honvédtisztek a legközelebbi versenyen is vígan csaltak Petschauer rovására.

Miklós Andor felvette Petschauert Az Est szerkesztőségébe, hogy legyen kenyere, biztonsága azután is, amikor már nem dőlnek hozzá az érmek, serlegek, kristálytálak és vázák, külföldi meghívások, amelyekből abban az időben is csurrantcseppent valami a bajnokoknak. Ideje volt, mert amint Attila évei múltak, kezdett elnehezedni, legnagyobb erénye, a gyorsasága csökkent, ellenfelei megtanulták, hogy még mindig legszívesebben fejet meg hasat vág, az elővágások és feltartó szúrások sűrűbben keserítették bajnokunk életét.

A Los Angeles-i olimpián a nemzetközi mezőnyben még

jól megállta a helyét, de már nem ő játszott a magyar prímhegedűn.

Sok újságcikket írt, vidámat és szomorút, jót és gyengébbet, amint ez már mesterségünkben megszokott, minden megjelent írása után vadászta a dicséreteket. Hiú volt a vívására, a sikereire, a népszerűségére, de az újságcikkeire is. Minden megjelent írását gyűjtötte, beköttette.

1936-ban rám bízták az Est-lapok berlini olimpiai szerkesztőségének vezetését, Attilát is beosztották mellém. A pályaudvaron 13 koffer kíséretében jelent meg. Kérdezem tőle, mi az ördög-poklot hoz ebben a tömérdek kofferben.

– Három kofferben a ruháimat, tízben összegyűjtött műveimet – mondta gőgösen, s így indultunk tíz koffernyi Petschauer-művel az olimpiai játékokra.

A Friedrichstrasse egyik családi szállodájában telepedtünk meg, az én egyágyas szobámat ajtó kötötte össze a szomszéddal, ahol Petschauer és Hertelendy István, a tehetséges fiatal regény- és színműíró tanyázott. Utóbb ez a szoba a munkacsoport társadalmi központja lett, mert egy hajnalban megérkezett Berlinbe M. Lili és T. Ida művésznő, ágyból húzták ki, lerohanták az én két legényemet, Lilinek szép piros autója is volt, nemcsak temperamentuma és szélsőjobboldali szemlélete, azt gondolták, hogy Hertelendyék az ő szórakoztatásukra jöttek Berlinbe – kiábrándításuk kényelmetlen feladat, de elkerülhetetlen volt, hogy megértessem velük: nekünk dolgoznunk kell.

Az első napon kimentünk a stadionba, sorra látogattuk a verseny- és tréningpályákat. A csarnokból, ahol a vívók trenírozták, tágas térségre léptünk ki, pompás gyepszőnyeg, néhány fa, néhány díszítő szobrocska, középen úszómedence. A látvány elragadóan szép volt, békéjét nagy csoport ember zavarta meg, ők a tornászok csarnokából tódultak a térre.

– Petschauer! Petschauer! – hangzott egy kiáltás a csoport-

ból, nagy darab kövér ember ismerte fel és hívta bajnokunkat magához: Göring volt. Göring bemutatta kíséretének, környezetének, mint utóbb megtudtuk, a bemutatás már nem lehetett hízelgőbb:

– Ez az ember a világ legnagyobb kardvívója volt, talán minden idők legnagyobb kardvívója. Láttam őt Bécsben, amikor megnyerte a versenyt, amit világbajnokságnak lehetett számítani.

Egy sétabotot nyomtak Petschauer kezébe, Göringnek megvolt a maga sétapálcája, felállította bajnokunkat, vidám asszózásba fogott vele, a kardvívás különböző fortélyait kérdezte tőle. Talán negyedóráig tartott a játék, mi vártunk, végül Attila búcsút mondott a kövér Hermann-nak.

– A világ legnagyobb kardvívójának nevezett! – mondta lelkendezve.

Este Goebbelsnél volt fogadás az olimpiára összesereglett újságírók számára. Petschauert küldtem, aki felöltötte Los Angeles-i olimpiai egyenruháját, büszkén indult a sánta sátánhoz. Közben valami dolgomat végeztem a városban, Attila már otthon volt, amikor hazaértem, s minthogy politikáról volt szó, a szokásos ellenőrzésre átadta nekem közben elkészült tudósítását.

– Ezek nagy emberek – mondta –, csak agyonrágalmazzák őket, pedig egy új világot építenek, és tisztelni kell őket.

– Ezek nem jó emberek, Attila, csinálták és ezután is csinálni fogják mindazt a gonoszságot, amit otthon te is gonoszságnak mondtál – feleltem, inkább bosszakondva, mint haragosan.

Attila kéziratában csodálatosan megrajzolta azt a nemzetiszocialista mennyországot, amit Goebbels nekik meghirdetett, s aminek befogadására őt Göring jól előkészítette.

Széttéptem, a papírkosárba dobtam a kéziratot, kértem Petschauert, írja meg röviden, hogy fogadás volt, ha nagyon

jól ettek-ittak, azt megírhatja, ha jelen volt valami idegen király, herceg, az is megemlíthető, különben semmi többet.

Letörten ment vissza szobájába, és megírta a tudósítást, kívánságom szerint.

Mindennap hajnalban jelentkezett Az Est telefonon, az első tudósítást Petschauer adta, ebben a munkarendben állapodtunk meg. Másnap hajnalban – magam sem tudom, miért – felébredtem erre a telefonra. Hallom, hallgatom, amint Attila eksztázisban diktál. Azt a szöveget diktálja, amit először megírt, s én kéziratát összetéptem. Kiugrottam ágyamból, belépek a szomszédba, látom, hogy Attila vaksötétben diktál. Felgyújtom a villanyt, akkor mintha álomból ébredne, néz rám. Kiveszem kezéből a telefonkagylót, beleszólok:

– Janovics bácsi - az egykori híres kolozsvári színigazgató testvére volt Az Est „külföldvevő" gyorsírója –, amit Attila eddig diktált, kérem, tépje össze, dobja el. Új szöveget kap.

A tudósítás második változata Attila éjjeliszekrény-lámpája mellett feküdt kéziratban. Engedelmesen vette a kéziratot, diktálta.

Utána bejött hozzám, s mint szégyenkező, megvert kisgyerek állt az ágyam elé:

– Bocsáss meg, nem tudom, mi történt velem . . .

Azután szorgalmasan, figyelmesen dolgozott, és hamarosan elértük, hogy mögéje látott a fényes díszleteknek, a berlini főpolgármester fogadásán csak már a személyét körülhízelgő nemzetközi társaság udvarlását fogadta egy kiskirály büszkeségével.

Sokat dolgoztunk, szégyenkeztünk néhány magyar kollégánk miatt, akik rászoktak a Hitler-köszöntésre, drukkoltunk egy barátunkért, akit a Pesti Hírlap küldött ki, véletlenül ő is „rosszul származott", és a berlini éjszakában éppen Himmler titkárnőjével keveredett szerelembe. Nehezen bírtuk a német ételeket, fogytunk. A legjobb helyeken a legjobb

ételeket rendeltük, mégis fogytunk. Attila kivétel volt, takarékoskodott, és még jobban fogyott, mint mi valamennyien. Holott senkinek sem volt szüksége garasoskodásra: ha hajnalban üzentem Janovics bácsi útján, küldjenek ezer márkát, majd újabb ezer márkát, a pénzt délben már felvehettem a Dresdner Banknál, és szétosztottam. Petschauert egyszer rajtakaptam, amint Aschingernél péksüteményt evett – nem evett, hanem falt –, azt ott ingyen adták, nagyon keményen leszidtam.

Többé nem ment Aschingerhez, de továbbra is olcsó helyeken, vacakokat evett. Nem értettem, miért takarékoskodik. Hertelendyt kértem, nézze már meg, mit csinál Attila a pénzével. És Hertelendy éjszaka felébredt rá, amint Petschauer kisurrant a szobából, lement utána a portára. Attila interurbán beszélt egy balatoni fürdőhellyel, egy asszonnyal.

Az asszony a húszas évek hírhedt szépsége volt, ebből a telefonból derült ki, hogy Attilának a szeretője, olyan titokban, hogy Budapesten is titok maradt a szerelmük. Az asszony a Balaton mellett nyaralt, egyedül, éjjel-nappal telefonba bekötött, tehát külföldről is bármikor hívható kastélyszerű villában, nagyiparos férje nyaralójában.

Petschauer Attila ezzel a szerelemmel illegális távoli sógorságba keveredett Imrédy Bélával, akiből – kis származási zavarok után – később a magyar szélsőjobboldal csillaga és a németek magyarországi helytartójelöltje lett. De hát a szerelem csinál ilyen tréfákat.

Ezután Attilának több pénzt adtam, és néha álmagyar módra készült paprikás csirkét is evett velünk a Kurfürstendamm magyar vendéglőjében.

Amint az olimpia a vége felé közeledett, Petschauer mind nyugtalanabbá vált. Egyszer bejött hozzám, és szorongva elmondta aggodalmát: igen, ez egy piszkos banda, az olimpia

idejére felfüggesztették a nyílt antiszemitizmust, még Helene Mayert is hazahívták, hogy vívjon a német színekért, azonban az olimpia bezárását követő napra óriási pogromot készítenek elő, a külföldi zsidókat is összefogják, internáló táborba viszik. Én persze nem osztottam a félelmeit, de láttam, hogy idegerejének vége felé tart. Mondtam neki, hogy a záróünnep előtti napon hazaengedem, vagyunk elegen, elvégezzük az ő munkáját is.

Jókedvűen jött velünk utolsó munkanapján. A magasvasúton érkeztünk a Friedrichs-Banhofra. A mozgólépcsőn lefelé záduló tömeggel értünk az előcsarnokba, ahol alig lehetett mozogni, annyi volt az ember. Ekkor Attila váratlanul égnek tárta két karját és felüvöltött:

– Hogy az isten nem tudja rárogyasztani az eget erre az egész kurva náci világra?!

Ijedten fogtam le, sodortam arrébb, de közben egy asszszony megsimogatta Attilát, rákiáltott magyarul:

– Igaza van! – s a következő pillanatban eltűnt a tömegben.

És Petschauer Attila az éjszakai vonattal hazautazott Budapestre, nem bántotta senki, mi két nappal később követtük.

Itthon mind jobban beborult az ég felettünk. De Horthy változatlanul kedvelte Attilát, s amikor megszülték az első zsidótörvényt, személyes kívánsága volt, hogy mentesítsék a törvény hatálya alól az olimpiai bajnokokat is, ne csak az első világháború aranyvitézségi érmes zsidó hőseit, ilyen volt Stella Adorján, a szelíd, örökké mosolygó humorista író, újságíró, akiből nehéz volt kinézni azt a hős katonát, aki az olasz fronton egy áttörés után, amikor minden tisztje elesett, hátul összeszedte a konyhaszemélyzetet, és az elfoglalt lövészárokban diadalukat ünneplő olaszokat megtámadta, kiverte onnan, az áttört frontszakaszt helyreállította.

Sajnos, végül ezek a mentességek is megszüntek, s Attila egy megsemmisítésre szánt büntető munkaszázaddal kikerült a keleti frontra.

1967-ben egy budai kórházban dr. P. M. sebész főorvossal közös szobában szenvedtünk szívbajunkkal. Mikor túljutottunk a közvetlen életveszélyen, még öt hétig összezárva ott tartottak orvosaink, és a főorvossal bőven volt időnk beszélgetni az életről, a történelemről.

– Én egy században voltam Petschauer Attilával – szólt egyszer, s azután elmondta Attiláról a legmegrendítőbb történetet.

Petschauer el-elcsúfolódott Hevesi Simon és más híres zsidó papok, kántorok szokásain, beszédeik, énekeik modorosságain, de alapjában véve vallásához hű pesti középosztálybeli gyerek volt, akit hithű szülők hithű terézvárosi vagy lipótvárosi kereskedőnek szántak, ilyen volt nevelésének alapja, otthonának szelleme, s csak a kard művészete nyitotta meg előtte a nagyvilágot, fordította életpályáját öregeinek számításaitól eltérő vágányokra, azoktól el sem képzelt dicsőségek felé. A században érte meg az őszi zsidó ünnepeket. Együtt búsult társaival, hallgatta panaszkodásukat, hogy még imakönyvük sincs, hogy a hagyományos imákba temethetnék bánatukat. Aztán váratlanul megszólalt:

– Én el tudom mondani az imákat . . .

– Mindet? – kérdezték a többiek meglepetten és körülvették.

– Mindet . . . – felelt Attila, és elkezdte mondani az ősi szertartás hagyományos szövegeit, sorra-rendre, emlékezetből.

A század vele imádkozott és sírt. Távol az otthontól, közvetlen közelségben a halálhoz.

Mikor a szertartásos imák végére ért, Petschauer felkiáltott:

– És most, kedves hittestvéreim, hallgassuk meg Hevesi Simon főrabbi úr ünnepi szónoklatát!

És Hevesi hanghordozásával, Hevesi mozdulatai kíséretében elmondta egyik híres Hevesi-paródiáját . . .

Mintha ostorral vert volna végig társain, néhány pillanatig félni kellett, hogy agyonütik. De néhányan mellé álltak, és Attila szomorúan megkérdezte őket:

– Miért ne nevessünk, kedves barátaim? Imádkoztunk, mert ezen a napon imádkozni kell, sírtunk, mert nekünk minden okunk megvan a sírásra. De ha már túl vagyunk imán és síráson, legyünk vidámak, mert az ünnep vidámságra is rendeltetett, és ne gondoljátok, hogy én bárkinek az érzékenységét szándékoztam megbántani.

És tovább zengett a Hevesi-beszéd, majd egymást követték a bajnok Csortos-paródiái, Santelli-anekdotái és ömlöttek belőle a vidám történetek, Wilhelmina királynő megint slafrokban ragadta ki részeg hercegét Berty huszárezredes karmai közül.

– Szép ünnep volt! – ezzel zárta le a történetnek ezt a szakaszát a főorvos.

A folytatás tragikus. Másnap Körmendy százados jelent meg a munkaszolgálatosoknál, önkéntes jelentkezőket kért munkára – a németekhez. Ez a százados később híres volt emberségéről, zsidómentő akcióiról hasonló legendák terjengtek, mint Dobi tizedesről, a majdani államelnökről, aki ugyancsak keretlegény volt 1944–1945-ben, és mint emlékirataiban olvashatjuk, 1944 őszén „zsidóknak való imádságos szerszámért" bejött Komárom megyéből Pestre, mert az ünnepre tóra-tekercseket kértek tőle munkaszolgálatosai. Körmendyt Petschauerék nem ismerték, azt gondolták, hogy ha amúgy is pusztulni kell, pusztuljanak magyar kommandó alatt.

Néhány ember, köztük főorvosunk is, úgy gondolta, hogy talán a németeknél jobb soruk lesz, talán meg is menekülhetnek. Elmentek Körmendyvel, s valóban úgy történt, amint remélték. A nagy futásban a németek őket is magukkal vitték, a mi főorvosunk Kelet-Poroszországból vergődött haza.

Petschauer Attila, a nagy kardvívó a keleti fronton pusztult el, sok-sok ezred magával, tudatos kegyetlen gyilkosok áldozataként.

Sem Horthy, sem Göring nem segített rajta.

A PUZDRÁS, KELEVÉZES MAGYAR ŐSÖK UTÓDA

Ezt a puzdrát és kelevézt Darányi Kálmán akasztotta vitéz jákfai Gömbös Gyula nemzetségfájára – ha annak idején jobban odafigyelünk Darányinak erre a szónoki hadműveletére, ha többnek nem, legalább figyelmeztetésnek érezhettük volna, hogy ebben a Bethlenért élő-haló alamuszi emberben több körmönfont ravaszság lakozik, mint amennyire hivatalviselésének, közéleti mozgásának külsőségeiből következtetni lehetett.

Az új miniszterelnököt október 4-én az államtitkár, Darányi Kálmán üdvözölte hivatalában, a várbeli Sándor-palotában, melynek egykori híres gazdája, Sándor Móric gróf sok egyéb bravúrja mellett azzal is megörökítette nevét, hogy fogadásból lóháton felnyargalt palotája első emeletére.

– Excellenciád – mondta sok egyéb színes és alázatos szóvirág után az államtitkár – a Volga menti puzdrás és kelevézes magyarok utódának, Sándor Móricnak emlékét idézi elénk, aki büszkén és biztos kézzel vezette *azokat a lovakat*, amelyeket más nem mert vagy nem tudott vezetni. Excellenciádtól nagyon sokat vár a magyar közvélemény . . .

– Az államtitkár úr őexcellenciája – felelte Gömbös, ügyet sem vetve rá, hogy Darányi útmutatása szerint valamely közéleti vad lovak vezérletére látszik hivatottnak – nekem régi, meghitt barátom, és eltalálta azt a hangot,

amellyel hozzám közel lehet férni. Ha valaki nekem arról beszél, hogy az ősmagyarok milyen életet éltek, akkor azonnal elmélyedek és el is érzékenyedem, mert az ösztönök, amelyek bennem élnek, a magyar televényből valók . . . Lehet, hogy új stílust jelentek a magyar közéletben . . .

Gömbös 1932. október 1-én Gödöllőn tett esküt Horthy előtt, az új kormány tagjai pedig a hagyománynak megfelelően a Várban esküdtek fel a kormányzónak. Csak Keresztes-Fischer maradt a régiek közül.

Hagyomány, hogy a kabinet eskütétel után a Sándor-palotában megtartja első minisztertanácsát, s utána csoportkép készül az urakról – a sajtó és a történelem számára. Soha kormány ilyen vidám csoportképpel meg nem örvendeztette e hazát és népét, mint ami Gömbösékről készült a Sándor-palotának a Dunára néző erkélyén.

Gömbös Gyula csodálatosra tervezett tábornoki díszében középen áll, szálegyenesen, szemben a világgal, szinte hallani véljük sarkantyúi pengését, amint bokázik a felvétel idején. Jobbját kucsmája közepére illesztve, nevetve szalutál, a tisztelgés lendületével magasba emelt menteszárnyának lebegése szinte jelezni látszik, hogy végre itt egy tetterős, férfias jelenség ragadta magához a kormányrudat.

Hóman egy kezdő népi táncos mozdulatával illegeti magát, Lázár nevet, Kállay nevet, nevet Puky, hogyne nevetne, sohasem remélte, hogy Bethlen szeszélye egyszer minisztert csinál belőle, az új kormánytagok közül csak Imrédy mutat szerény komolyságot, de óvatosan, nehogy megbántsa viharos kedvű, nevetgélő kollégáit. De vajon miért van jókedve Keresztes-Fischernek? Ezt a savanyú, magyarba oltott svábot, vagy svábbá oltott magyart bizony nem melengeti a hatalom, és tudatában van a munkanélküliségnek, a belső feszültségeknek, a tömegnyomornak városban és falun, értelmesebb annál, semhogy történelmi anekdotákból venné az oktatást:

szuronyokkal, akasztófával hatalmaskodni lehet, de azokra telepedve hosszabb ideig kormányozni képtelenség. Tudja, hogy fillérrel sincs több az államkasszában, mint amennyi keveset Károlyi Gyula benne hagyott, az agrárválság is tart, semmivel sem kevesebb az árverés, az ipari árak nem csökkentek. Kállay Miklóst, a földművelésügyi minisztert meg lehet érteni, ha jókedvű, hiszen az ország egyik legnagyobb húsosfazekát adták a keze ügyébe – nevét egyenlőségjellel emlegetik a panamákkal, lelkiismeretlenséggel.

Imrédy Béla a Nemzeti Bank igazgatóságából került a pénzügyminiszteri székbe; a közvélemény szerint „az angolok embere, a nyugati nagytőke bizalmának letéteményese".

Hóman Bálint a Nemzeti Múzeum főigazgatója, az 1526-ig terjedő korszak gazdasági mozgalmait, a gazdaságnak a történelemre gyakorolt hatását tanulmányozta és magyarázta. Hamarosan bebizonyosodik, hogy elvakult németbarát, aztán majd óvatosan kinyújtja csigabiga-szarvacskáit és kiderül: lelkes híve Hitlernek és nemzetiszocializmusának. De most még csak azt mondjuk, történészérdemei juttatták bársonyszékbe, s talán kismértékben az is, hogy Darányival, Lázár Andorral, Kelemen Kornéllal ifjúkora óta tagja egy politikus társaságnak, amiről azt gondolják, sporttal foglalkozik, de majd kiderül róla, hogy politikai titkos társaság volt.

Lázár Andor ismert ügyvéd, Gömbösnek volt államtitkára a Honvédelmi Minisztériumban, mammutvállalatok ügyésze, és ha Chorin vagy a Weiss család, Bíró Pál vagy Vida Jenő, a nagybankok és nagyvállalatok akarnak valamit, rajta keresztül „üzenhetnek" a kormánynak.

Ilyen nagytőkés megbízottnak tekinthető Fabinyi Tihamér is, akit a Ganz-Danubiustól hívtak meg miniszternek. Ugyancsak ügyvéd, tehetséges ember, csak Kozma Miklóstól félti a tárcáját, emiatt nyugtalan, Kozma kénytelen újra meg újra

nyilatkozatokat tenni, hogy nem pályázik Fabinyi bársonyszékére.

Mindezek a nevek alkalmasak a konzervatív nyugtalanságok, félelmek eloszlatására vagy legalább enyhítésére.

Viszont senki sem érti Puky Endre külügyminiszterségét. Úgy tűnik, mintha ezt a jámbor, szürke lelket Bethlen csúfolódó kedvében erőszakolta volna Gömbösre.

Pedig másról volt szó. A kijelölt miniszterelnök szeptember 30-án Eckhardt Tiborral és Ulain Ferenccel tárgyalt. Már napok óta emlegették Eckhardt várható külügyminiszterségét, Gömböst ebben a választásban nem zavarta barátja kisgazdapárti tagsága. Ám Bethlen számításaiba nem illett Eckhardt minisztersége.

Gömbös ekkor Walkóra gondolt, Bethlen azonban őt sem fogadja el, nem tudja megbocsátani néhány éve történt sértődött távozását a Bethlen-kormányból.

Bethlen pedig, hangsúlyozva, hogy barátját nem akarja befolyásolni döntésében, Puky Endrét ajánlja külügyminiszternek.

Puky bácsi nagy darab öregember, ápolt szakállkával, bajusszal, egykor Bosznia és Hercegovina problémáival foglalkozott Bécsben, a közös Pénzügyminisztériumban. (Ez a minisztérium igazgatta Boszniát az okkupáció után és a Monarchia összeomlása előtt.) Bécsben azonban nemigen jeleskedvén, tette azt, amit a régi császári és királyi világ dzsnetriifjainak vékonypénzű és kevéssé tehetséges része tenni szokott: előbb Hajdúban, aztán Abaújban közigazgatott. 1906-ban már alispán, Kassa csehszlovák megszállása után kamarazene-társasággal járja a magyar városokat, mint önéletrajzában fontosnak tartotta megírni, több babérkoszorút kapott a hallgatóságtól. 1920-ban Kassáról Miskolcra költözött, főispán, aztán képviselő, 1924-ben egy képviselői csoport nevében ő köszönti Mussolinit Rómában, olaszul. Az-

tán 1929-ben – megint a saját önéletírása szerint – három nyelven „nagyszabású beszédet" mond a svájci szövetségi tanács előtt, ezzel – ugyancsak saját vallomása szerint – „rendkívüli érdemeket szerzett a Magyarország és Svájc között fennálló viszony kimélyítése körül". Sajnos, a magyar–svájci kapcsolatok mindezek ellenére hűvösek maradtak.

Puky Endréből tehát külügyminiszter lett – „kétségbeejtően rossz választás volt, a publikum is nevetett ezen", írta később naplójában Kozma Miklós –, szerencsére három hónapnál tovább nem bírta. Kozma maga ajánlkozott Gömbösnek, ő viszont Gömbösnek nem kellett még ekkor. Egy hónapig maga töltötte be a Puky lemondásával megüresedett tárcát, aztán felajánlotta Kánya Kálmán berlini követnek. Az öreg diplomata, aki a Monarchia romlásából adódó következtetéseket okosan alkalmazva, a húszas években „Kania"-ból Kányává magyarosodott, boldogan hazatért, és hamarosan a kabinet legnépszerűbb tagjai között emlegették. Élve rangja és múltja előnyeivel, szorgalmasan iszogatta borocskáját a parlamenti étteremben, akkor is, ha éppen inspekciós miniszteri beosztásban az ülésteremben kellett volna őrködnie a kormány érdekei felett, s majd akkor érkezik el népszerűsége csúcsára, amikor ebben a pletykás városban, ahol a miniszterek is nehezen tudták kivonni magukat a rosszmájú hírek terjesztésének öröméből, elterjedt a híre Kánya és Gömbös szóváltásának, amely egy kabinetülés büfészünetében történt.

– Te Gyula – szólította magához Gömböst az öreg diplomata –, itt valami nyugtalanság van, a miniszterek közül is néhányan azt gondolják, diktátor akarsz lenni . . .

Gömbös türelmetlen mozdulattal cáfolt.

– Én a belpolitikához nem értek – folytatta Kánya. – De ha te valóban diktatúrára gondoltál, barátsággal megmondhatom neked, nem vagy te ahhoz elég okos ember . . .

Történelmi hagyomány, hogy minden magyar miniszterelnöknek többsége van saját pártjában, sőt az is, hogy a mindenkori miniszterelnök a „legokosabb ember" – Gömbös kinevezése mégis bizonyos meglepetést, egyfajta nyugtalanságot ébreszt.

Bennünket, újságírókat is meglep, amint hivatalba lépése után a szónoki fegyvertár minden eszközével ráront a közvéleményre, és nem tudunk szabadulni aggodalmainktól, sem attól a meggyőződéstől, hogy ez a nagy dumájú hiú, önhitt ember, akár civilben, akár saját használatra terveztetett „magyar-tábornoki" egyenruhájában ágál – ezzel a tervezéssel kísértetiesen Göring nyomdokaiban jár! –, szédíti a világot, kalandor, alapjában véve üresfejű fickó.

Még meg sem melegedett a miniszterelnöki székben, a véletlen úgy rendezi, hogy nyírségi utamon a bumlizó személyvonaton Klebelsberg Kunó gróffal kerülök egy fülkébe. Klebelsberg állandó vezércikkírója a Pesti Naplónak, én a lap politikai rovatát vezetem, a kölcsönös ismeretség alapján megkérdezem a grófot: miért döntöttek Gömbös mellett? Nem látnak benne veszedelmet? Mióta Mecsér útján megtalálta a személyes kapcsolatokat Hitlerrel, mióta nagytétényi villájában rejtegette Erzberger gyilkosait, s mióta tábornok – a magyar szélsőjobboldal diktátorjelöltje.

Klebelsberg nem nyugtalan. Hidegen elmondja Gömbös kiválasztásának kulisszatitkait. Bethlennek sikerült konszolidálnia a konzervatív államvezetést. Károlyi rontott a helyzeten – az ország ma szegényebb, az államkassza üresebb, mint Károlyi jövetele idején volt. Ők – mondja – megunták már a „szegedi kísértetek" örök fenyegetőzését, Gömbös türelmetlen dörömbölését, nekifutásait a hatalomért, s azért ajánlották Horthynak Gömbös kinevezését, mert legkésőbb egy esztendő leforgása alatt bele kell buknia a reá záduló nehézségekbe. Ha pedig ebbe belebukott – ami elkerülhetetlen és

törvényszerűen következik a belső helyzetből, a világválságból –, örökre elintézték . . .

– Legfeljebb egy év . . . Ennyit el kell viselnünk, el tudunk viselni, mert a párt Bethlen kezében van, nemrég választottunk, Horthy nem adhat engedélyt házfeloszlatásra, tehát Gömbös bármit tervez, csak addig a határig mehet el, ameddig Bethlen engedi. Diktaturát nem kap a kezébe, fel kell őrlődnie – magyarázza meggyőzően a gróf.

– És egy év múlva visszajön Bethlen? – kérdezem.

– Nem – felel. – Egy év múlva Klebelsberg-kormány következik . . .

Így terveztek az öreg politikai rókák, azonban a sors belépett a gépezetbe. Nyírségi utazásunk után néhány nappal Klebelsberg megbetegedett. A professzorok nem ismerték fel a bajt, s az ellenforradalom hírhedt kultúrpolitikusa, Gömbös kiszemelt utóda, meghalt.

Gömbössel 1927-ben, a paksi pótválasztáson kerültem össze. A Fajvédő Párt megalakítása után mind szűkebb körben mozgott, hívei szemmel láthatóan fogytak, helyzetében csak 1928-ban állt be változás, amikor újra visszalépett Bethlen pártjába, és honvédelmi államtitkár lett. Azok az emberek – élükön Antal István későbbi sajtófőnökkel, majd miniszterrel, Marton Bélával, Mecsér Andrással –, akik később fáradhatatlanul munkálkodtak Gömbös vezérré nevelésén, népszerűségének istápolásán, Gömbös akkori közéleti magatartásához igazodva a honvédségért, az ország védelmi és támadó készültségének felépítéséért lángoló hivatott katonát ünnepelték és ünnepeltették benne. Mint Bethlen és Károlyi minisztere is szüntelenül a honvédelem fejlesztésén látszott fáradozni. Csak miniszterelnöki kinevezése után derült ki, hogy szűk körével igen gondosan kidolgozott egy menetrendet, amivel befolyásolhatja a közvéleményt. A tervet azután pontosan végrehajtották. Beszéltek, beszéltek, beszéltek,

ígértek és hízelegtek a nemzetnek, kormányprogrammá tették a békeszerződésnek revízióját – ily módon Gömbös széles tömegek szemében a nacionalizmus apostola lett.

Önéletrajzában olvashatjuk, hogy a háború alatt közvetlenül részt vett a harcokban, s 1916. június 11-én az orosz fronton a Bruszilov-offenzíva idején egy éjszakai rajtaütés során megsebesült. Gömbös bizalmas barátaitól viszont azt hallottam: volt bizonyos vezérkari frontszolgálata, de közelről sohasem szagolt puskaport. Ennek különösebb jelentősége nincs, de – gondolom – az ellentmondást érdemes megemlíteni.

Felgyógyulása után a Honvédelmi Minisztériumba rendelték. Hazai Samu a román hadüzenet után Erdélybe küldte, a kiürítés katonai lebonyolítása végett. A civil kormánybiztos Betegh Miklós volt, titkára Eckhardt Tibor: a két ember ott ismerkedett meg, hogy azután hosszú ideig párhuzamosan vagy meg-megütközve egymással haladjon politikai pályájuk.

Hazait később Bécsbe rendelték, a hadsereg utánpótlását bízták rá, Gömbös vele ment. Azt írja, hogy 1918 augusztusában „fontos megbízatásban" a német főhadiszálláson járt, „bizalmas eszmecserét" folytatott Hindenburggal és Ludendorff-fal. Az olvasóra bízom annak értékelését, hogy 1918 augusztusában a német birodalom két főkatonájának miféle „bizalmas eszmecseréje" lehetett egy osztrák–magyar vezérkari századossal . . .

1914 augusztusában „jól nősült": feleségül vette Reichert Grétét, egy bécsi gyáros leányát, akitől három év alatt három gyereke született, ezek egyike később Szálasi Ferenc szárnysegédje lesz . . . Gréte asszony kezdettől fogva ellenzi Gömbös „ostoba politizálását", 1922-ben az asszony emiatt kikényszeríti a válást, pedig a férj úgy érzi, már nyeregben van – belügyi államtitkár. Második feleségének Szilágyi Erzsébe-

tet választotta. Ily módon sógorságba került egy tehetségesnek mondott fiatal diplomatával, Bárdossy Lászlóval.

Az 1918-as forradalom kitörése után Bécsben még azt javasolja Hazai Samunak, szervezzék meg az olasz frontról hazaözönlő csapatokat, döntsék meg a forradalmat. Andrássy Gyula vállalkozik a politikai vezetésre, a volt honvédelmi miniszter azonban elutasítja a tervet.

Gömbös akkor már határoz, látja, hogy a történelem paripái gyorsan vágtatnak, két nap múlva már Budapesten van és – felajánlja szolgálatait a forradalomnak.

Nem nagy a bizalom iránta, minthogy azonban beszél horvátul, november 4-én Zágrábba küldik, katonai attasénak Balla Aladár követ mellé. A délszláv helyzet még rendezetlen, sokan önálló Horvátországra gondolnak, Belgrádban azonban nemcsak terveznek, hanem cselekedni is tudnak, az új Szerb–Horváth–Szlovén Királyságban nincs helye zágrábi magyar követségnek. December 2-án Ballát egész követségével kiutasítják.

Gömbös Gyula december 6-án a Honvédelmi Minisztérium hadműveleti osztályán a Balkán-csoport vezetője lesz, december 12-én már a minisztérium erkélyén bukkan fel, a Pogány József által vezetett Katonatanács tüntetőihez akar szólni – lehurrogják.

De a korszak másik kalandora felfigyel rá: Friedrich István, pillanatnyilag honvédelmi államtitkár, magához hívatja Gömböst, megbízza, hogy Horváth Dénes vezérkari őrnaggyal, Friedrich bizalmasával, dolgozzanak ki egy ellenforradalmi tervet, az országot megyénként, járásonként szervezzék meg, Budapestet izolálni kell, elzárni élelmiszerforrásaitól, kiéheztetni, azt a kormányt, amelynek bizalmából Friedrich pillanatnyilag államtitkár, elkergetni . . .

Három nap elegendő a terv kidolgozására, s alkalmat ad egy váratlan találkozásra, ismerkedésre. Gömbös Friedrich-

nél van, közben bejelentenek egy urat, az államtitkár szól titkárának, hogy engedjék be azt is:

– Ismerkedjenek meg, uraim! Gömbös Gyula úr! Mecsér András úr!

Mecsér tudomásul veszi, hogy a százados előtt szabadon beszélhet, aktatáskájából ő is előszed egy ellenforradalmi tervet, de ő már valamivel túljutott az elméleten. Jelenti Friedrichnek, mint a jó magyar hazafiak reménycsillagának, hogy Martonvásáron elrejtett 26 gépfegyvert, megfelelő mennyiségű lőszerrel, van 3000 puskája, ennek egy része a birtokán, nagyobbik része szétosztva megbízható emberek között, csak jeladásra vár, és hajlandó Budapest ellen vonulni.

Hogyan, hogyan nem – Friedrichnek nem volt bátorsága az államcsínyhez, sőt arról is meggyőzte a két katonát, hogy a Katonatanáccsal és a munkásszervezetekkel szemben pillanatnyilag nem számíthatnak sikerre.

Mecsér hazament, Gömbös pedig – csalódottan a civilekben – megszervezte a később sokat emlegetett „Tizenkét kapitány"-t, velük készült ellenforradalomra. Görgey György, Görgey József, Gömbös Gyula, Hardy Kálmán, Igmándy-Hegyessy Géza, Keresztes-Fischer Lajos, Koós Miklós, Kozma Miklós, Magasházy László, Marton Béla, Toókos Gyula és Vetter Antal volt a tizenkét kapitány, velük akarta Gömbös kifordítani sarkaiból a világot.

1919. január 19-én az egyetemi Gólyavárban megalakult a Tényleges Tisztek Szövetsége – Magyar Országos Véderő Egyesületnek nevezték, hogy beleférjenek a tartalékosok is. Az alakuló gyűlésen a tisztikarnak kedves hangot Gömbös ütötte meg, s őt választották a szervezet elnökévé.

Odescalchi Károly herceggel beszélt, hogyan tudna szót érteni Károlyi Mihállyal. A herceg – se egyik, se másik emberét nem ismerte igazában – ajánlotta az új MOVE-elnöknek, menjen Károlyihoz, „mint úr az úrral", megértik egymást.

Károlyi Mihály meghallgatta Gömböst, és elutasította kalandos terveit.

– Százados úr a régi világ embere . . . – ezzel bocsátotta útjára, s ha a köztársasági elnök nem, mások kezdtek körmére nézni Gömbösnek, figyelték a tisztek mozgalmait.

Február elején néhányat összefogtak közülük. Gömbös Gyulát a február 11-re virradó éjszakán keresték a lakásán, de néhány órát késtek, mert hűlt helyét találták. Előző napon egyszerre kapott üzenetet Bethlen Istvántól és Tormay Cecil írónőtől, hogy internálni fogják – Bethlen Takách-Tolvay József grófot küldte érte, szöktesse át Ausztriába.

Hunfalvy álnéven a magyar forradalmat, a köztársaságot és Károlyi Mihályt támadó cikkeket írt a Reichspostban, március 22-én pedig, egy nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után már volt pénzük és nyomdájuk, hogy megjelentessék a „Bécsi Magyar Futár"-t. A hetilapnak nevezett nyomtatványból április 13-ig öt szám jelent meg, majdnem valamennyi cikkét Gömbös írta.

Az Antibolsevista Comité utasítására április 13-án Pallavicini György és Szemző Gyula társaságában Belgrádba utazott, ahol a szövetséges főparancsnoksággal kellett tárgyalniuk. Később azt mondták, hogy a tárgyalást Franchet d'Esperey kívánta, kezdeményezte, de ennek ellentmondani látszik, hogy amikor Gömbös és társai Zimonyba érkeztek, a szerbek lefogták őket – csempészet, valutavisszaélés gyanújával. Szemző a régi világ hírhedt bácskai nagybirtokosa volt, otthon a cselédek dolgoztak számára, sorsára hagyott felesége gazdálkodott, ő maga pedig átkártyázta a világháborút. Mikor Zimonyban megmotozták, tömérdek pénzt, mindenféle valutát találtak nála, Gömbösnél és Pallavicininél keveset, de nem tagadhatták, hogy együvé tartoznak, a szerbek közös fogdába dugták őket. Annyi figyelemben mégis része-

sült a három felháborodott hazafi, hogy a franciákat értesítették sorsukról – harmadnapra megnyíltak a börtönkapuk. Szemzőt nehéz szívvel engedték útjára, de pénzrakománya egy részétől – a fiatal délszláv állam előírásainak mértékében – megkönnyebbítették.

Négynapos kalandozás után április 23-án, álnéven, mint „angol újságíró", érkezett meg Gömbös Szegedre. Április 25-én bécsi mintára itt is megalakult az Antibolsevista Comité – az ABC –, s ennek egyik végrehajtó bizottsági tagja, a katonai ügyek előadója Gömbös Gyula. További szerepléséről már volt szó: hadügyi államtitkár, Károlyi Gyula, majd P. Ábrahám Dezső ellenforradalmi kormányában, a proletárdiktatúra megdöntése után pedig Budapesten bizalmas katonai tanácsadója a legfőbb vezetőnek, s mint a MOVE elnöke, politikai hatalom.

Kérlelhetetlen antiszemita, mert a szegediek a pogrompolitikát hozták magukkal, és az a kevés fegyver, ami az országban található, Prónay Pál, Ostenburg Gyula és Héjjas Iván keze ügyében van, patrónusuk Horthy Miklós fővezér, a hamarosan „nagy lelkesedéssel megválasztott" kormányzó. „Nagyatádista", amikor kisgazdának lenni divatos és hasznos a közéletben. Gömbös „elhatározott gyakorlati keresztény irányt, jó földbirtok-politikát, céltudatos szociális politikát" hirdet, ismételten nyíltan és élesen megvallja antiszemitizmusát, szóban a közéletben, írásban a Szózat című napilapban, amelyet Zsilinszky Endre szerkeszt.

Gömbös mérlegre tette, hogy a győztes nyugati hatalmak és az utódállamok nem tűrhetik a Habsburg-restaurációkat és szabad királyválasztónak vallja magát. Mikor Telekinek segítségre volt szüksége a Britannia kitakarításához, Gömbös megint lemérte az erőviszonyokat, és Teleki mellé állt.

Mikor Prónay kezdett nehézségeket okozni Horthynak és a kormánynak, Gömbös habozás nélkül ellene fordult.

Ügyvezető alelnök Bethlen István Egységes Pártjában. Bethlen megbízásából vezette az 1922-es választást. Utóbb azt írta róla, hogy bár „szelídnek éppen nem volt mondható ez a választási hadjárat", a terrorról és veszteségekről szóló ellenzéki vádak – Gömbös szavai szerint – „alappal nemigen bírtak". Ebből az olvasónak valami sejtelme lehet Gömbös választási módszereiről. 245 mandátumból 140 jutott Bethlennek.

Azután elkezdődött a belső harc az Egységes Pártban. Gömbös már 1922 végén antiszemita, fajvédő beszédeket mondott, Bethlen pedig középutas mérsékletet hirdetett, ezzel remélte a nyugatiak barátságát megszerezni, feledést, megbocsátást az ellenforradalom véres eseményeiért – bizalmat, gazdasági segítséget, hiteleket.

1923. augusztus 2-án robbant ki a rég várt nagy összecsapás a kormánypárt értekezletén. Gömbös hevesen támadta Bethlent, Bethlen hidegen védekezett, azután szavaztak.

– A pártértekezlet előtt százan biztattak, a szavazásnál negyvenketten mellém álltak, de amikor kiléptem a pártból, csak heten követtek a Fajvédő Pártba, amit alapítottam – így mondta el miniszterelnök korában egyszer a történetet, még mindig keserű szájízzel, pedig a hatalom csúcsán volt, amikor erre a pártbeli csatára visszaemlékezett. – Másnap – folytatta az elbeszélést – a folyosón megállított Friedrich, a vállamra vert. – Nagy szamár vagy te, Gyula! – mondta. Kérdeztem: miért? – Vezérkari tiszt voltál – felelte – s valami fontosat mégis kifelejtettél a számításaidból. A magyar kormánypártok természetét. Napóleon gárdájának az volt a jelszava: „A gárda meghal, de nem adja meg magát." Hát ez a magyar gárda halhatatlan, mert mindig megadja magát a miniszterelnöknek . . .

Önkéntelenül kínálkozott a kérdés:

– És a mostani gárda?

Gömbös kihúzta magát, megmutatta híres mellbőségét, és halkan nevetett.

– Most én vagyok a miniszterelnök . . .

Rövid önálló fajvédő párti kirándulása után Bethlen honvédelmi államtitkárt csinált az egykori zsidófaló szegedi századosból, így hozta vissza az Egységes Pártba 1928-ban.

Csáky Károly grófot 1929. október 10-én megbuktatta a hadsereg lószőrmatrac-szállításai körül kirobbant botrány, Gömbös – Horthy és Bethlen közös akarata szerint – elfoglalta a megüresedett honvédelmi miniszteri széket.

„Látom a magyar jövő útjait, és cselekedni fogok a jövő érdekében. A stratéga ragaszkodjék a nagy célokhoz, szilárdan és makacsul" – mondta néhány napos honvédelmi miniszter korában, amikor – elég szokatlan módon – megjelenik színe előtt a Társadalmi Egyesületek Szövetsége nevű rejtélyes szervezet küldöttsége, élén a frankhamisításban kompromittált Szörtsey Józseffel.

Mit akar ez az ember „cselekedni"?! – kérdezik Bethlentől a megrettent, aggódó öregek, akik majdan csáklyásoknak fognak neveztetni.

Bethlen nevet, kézlegyintéssel elintézi az aggodalmakat.

A miniszter meglátogatja a szombathelyi vegyesdandárt – ez volt akkor a trianoni békeszerződésben eltiltott hadtestek, hadtestkeretek rejtő neve –, titkárának nincs annyi esze, hogy figyelmeztesse a katonai előírásokra, egyenruhába öltözve érkezik a szombathelyi pályaudvarra, ahol minisztert várnak, parádéval, díszszázaddal, ám mikor Gömbös vidáman leugrik a vonatról, és a fogadására kivonult dandárparancsnok-tábornok elé lép, Shvoy István ráförmed:

– Százados úr, jelentsen!

Leintik a zenekart, a városba befelé a tábornok baljára ülteti a kapitányt, mérgesen kioktatja: bár civilben minisz-

GÖMBÖS GYULA

ter, uniformisban nem jár neki több udvariasság, mint akármelyik századosnak.

Gömböst eszi a méreg, eddig sem szerette Istvánt és Kálmánt, a két Shvoy tábornokot, hazatérve kiönti szíve bánatát Bethlennek és Horthynak, a két főnök teljes egyetértésben úgy dönt, hogy legyen ez a derék szegedi kapitány ezután – szolgálaton kívüli viszonyban *tábornok*.

De térjünk még vissza Gömbös trónfoglalásához. Gödöllőről érkezve, zsebében a kinevezési okmánnyal, diadaltól sugárzó arccal ugrott ki az RR 100 rendszámú nagy fekete autóból a párt székháza, az Esterházy-palota előtt. Tudta, hogy a félelmetes Bethlen várja, a korszak „Fanyűvő Óriása", akit a kapitány képzeletében már krampusszá degradált, de nem kerülhette el, hogy neki számoljon be elsőnek az audienciáról, hiszen Bethlen volt a pártvezér, Bethlené volt a párt.

A miniszterelnök utóbb tapintatosan tájékozódott Bethlen anyagi helyzete, adósságai felől, és kezdett érlelődni benne a gondolat, hogy valami tekintélyes diplomáciai megbízatással lehetne segíteni a gróf terhein. Később, amikor kiderül Puky külügyminiszterségének tarthatatlansága, s Kányát hazahívják, fel fogja ajánlani Bethlennek a berlini követséget, azonban elutasításba ütközik . . . Gömbös útjából kitérni nem hajlandó. Mikor a pártban szavazni kell, mindig ott van – s az ő intésére szavaznak . . .

Mi újságírók, legalább húszan, a palota bejáratánál vártuk Gömbös érkezését:

– Szervusztok, megvan – kiáltotta öntelt nevetéssel, a mellére csapott, holott a kinevezési okmány bizonyára a táskájában volt –, gondoskodni fogok róla, hogy minden napra kellő mennyiségben ellássalak benneteket cukkerlivel!

„Cukkerlivel."

Mentünk vele, utána, a vihogó miniszterelnök mögött

Antal István, a kijelölt sajtófőnök, akit Gömbös eszének mondanak, s nem alaptalanul, egy szentséges szolgálatban lévő alszerpap komorságával haladt. Kísértük az új miniszterelnököt, odabent éljen-kiáltásokkal udvarolták körül, Bethlen a márványkandallóhoz támaszkodva cigarettázott – hányszor fogjuk még őt ebben a várakozó, figyelő pózban látni 1935-ig? – „No gyere!" – ezzel fogadta Gömbös üdvözlő mozdulatát, aztán becsukódott mögöttük az ajtó, a tanácskozóteremben azonban már új élet pezsgett.

Mi mindeddig bejáratosak voltunk a palotába az Esterházy utcában, a Múzeum háta mögött – ahol 1945 után egy ideig a köztársasági elnök székelt, most a Rádió székháza –, 1930 körül azonban már nem siófoki és orgoványi gyilkosok adták benne egymásnak a kilincset, élete némileg emlékeztetett arra a kormánypárti klubra, amit Mikszáth Kálmán írásaiból ismertünk. Sok-sok helyisége volt, akik titkokat akartak cserélni, elhúzódhattak a tömegtől, ha valahol egy ajtót behúztak, amögé nem szemtelenkedett be senki: újságíró se, de még miniszter se. Az ajtók leginkább nyitva voltak, az újságírók együtt vacsoráztak, feketéztek a politikusokkal; az ellenzéki újságírók a leghevesebb közéleti műviharok közben zavartalanul látogatták a palotát.

Gömbös bemutatkozásának másnapján kitiltották az újságírókat a palotából. Ha meghívót kaptunk, beültettek bennünket a félemelet jobb oldali kis szobájába, a belső termeket ajtónállók őrizték, csak a W. C.-be volt szabad közlekedésünk, az értekezleteknek egy-egy erősebb morajját hallhattuk, s végül jött Antal István, kihirdette a döntéseket, pontosabban azt, amit ő a döntésekről megírhatónak ítélt.

Itt ülünk majd akkor is, amikor odabent elhatározzák az első zsidótörvényt, a sajtó megrendszabályozását, Antal majd belép, egyenesen hozzám tart, megragadja a kabátom gomb-

ját, és minden utálatát összesűrítve néhány szóba, képembe sziszeg:

– A Sajtókamarának csak az lehet tagja, akit én oda beengedek. Érted?

Szelíden leemelem Antal kezét a gombomról, nehéz időket sejtek, de azért mosolyogva felelek:

– Értem. De persze ebben a partiban mások is kártyáznak, nemcsak te . . .

Amíg élek, el nem felejtem ennek a tehetséges, gonosz embernek a rosszindulatú vigyorgását, amint győzelmesen meghirdeti fél tucat kitűnő újságírónak, akiket eddig csak tisztelet és megbecsülés vett körül a közéletben, hogy néhány hét múlva már nem újságírók, hanem – zsidók . . . Sajnos, néhányan belepusztultak az önvédelmi harcba és a később bekövetkezett szörnyűségekbe, de voltak, akik túlélték, s megérték azt az időt, amikor ők megint tollat foghattak, Antal István pedig az életéért reszketett a népbíróság előtt. Én bejutottam a Sajtókamarába, mindössze egy életre szóló szívbajjal fizettem az izgalmakért, amiket át kellett élnem. De nem Antal nyitotta ki előttem az ajtót, hanem Traeger Ernő kormánybiztos. Mikor a tagságokról döntöttek, Antal már terhére volt Gömbösnek, elvitte a sajtó területéről, felfelé buktatta.

1932-ben Antal István tiltatott ki bennünket a kormánypárti palota belső termeiből.

A termek egy része villámgyors, katonás szervezéssel hivatali köntöst öltött, Gömbös elhatározta, hogy „számba veszi a népet", állami hivatalnokaival és pártmegbízottaival – akiket élharcosoknak neveztek – gombostűhegyre tűz minden élő lelket, gondos vizsgálattal dönti el róluk, jó vagy rossz magyaroknak tekintendők-e, s a szervezkedés élére Marton Bélát állította. Ez is egyike a szegedi „tizenkét kapitányoknak", 1919-ben Gömbös mellett a MOVE ügyvezető igazga-

tója, mindig büszkén emlegeti, hogy amikor Böhm Vilmos betiltotta a szervezetet, neki sikerült kicsempésznie a székházból a titkos iratokat, és vezette a tisztek földalatti mozgalmait. Arra is büszke, hogy részt vett a bankgassei magyar követség kirablásában... Dánszentmiklóson gazdálkodik, neve sűrűn szerepel tejszállítási panamákban, s úgy látszik, valami személyes rivalizálás van közte és Dinnyés Lajos kisgazdapárti képviselő, a felszabadulás utáni idők koalíciós miniszterelnöke között. Dinnyés mindig szemmel tartja, körmére néz, leleplezi piszkos üzleteit, de a közéletből nem tudja eltávolítani. Martonnak erősebb patrónusai vannak, mint ellenségei.

Most az Egységes Párt ügyvezető főtitkára lesz, programja egy országos fasiszta párt megszervezése, ki nem mondott feladata: Gömbös mellé átállítani Bethlen pártját.

Minket kitiltanak Marton birodalmából. Majd elfut néhány hónap, egy napon Gömbös közénk telepedik a parlament folyosóján, és ő kezd beszélni arról, hogy bennünket megbántottak.

– Véget kell vetni a pártban annak a szabad járás-kelésnek – magyarázta. Ez már nem a régi Egységes Párt, és látni fogjátok, hogy mennyire másfajta párt lesz. Marton olyan szervezetet csinál, amihez hasonló még nem volt ebben az országban. Nektek az a dolgotok, hogy mindenről tudjatok, Martonnak a dolga megakadályozni, hogy mindenbe beleüssétek az orrotokat. Nálunk most szigorúan bizalmas munka folyik, nekünk igenis vannak titkaink...

Ludwig Dénes, Rassay Károly embere fanyar mosollyal közbeszólt:

– Kis titok tíz pengő, nagy titok húsz pengő...

Gömbösnek szikrát vetett a tekintete.

– Mit akarsz ezzel mondani?!

– Tudod, kegyelmes uram, ha már olyan szigorúan bizal-

mas munkát végeztettek odabent, jobban meg kellene fizetni az embereiteket. De rosszul fizetitek, s azok a szegény ördögök, mert élniük kell, elárulnak benneteket. Amíg szabad bejárásunk volt a pártba, kötött bennünket valami zsivány-becsület, s ha véletlenül titokba botlottunk, elfordítottuk a fejünket. Most ezzel a tilalommal feloldottál bennünket, és a kormánypárt minden dolgában szabadabbnak érezzük magunkat. Még csak néhány hónapja tart a kitiltás, és minden ellenzéki lapnak megvan odabent az embere. Nem mi kerestük őket, hanem ők jöttek, hozták az árut, kispénzért, pár pengőért kínálva-kínálják, s mi fáradság nélkül megkapjuk a titkaitokat, helybe hozzák nekünk . . .

– De hát ez lehetetlen! – csattan fel a miniszterelnök.

Mindenki mondja a tapasztalatait – Antal a háttérben fülel, hogy egyetlen szót el ne veszítsen, s képzeletünkben látjuk a detektívhadat, amit a párt hivatalnokaira rászabadít. Én is benyúlok a zsebembe, megmutatom a fotokópiáját egy szigorúan titkos rendelkezésnek, amit 24 órája Gömbös aláírásával küldtek szét a főispánoknak, akik közben az élharcosok élharcosai lettek.

– Nekem elég szabad kezem van a Pesti Naplónál – mondom –, nálam 50 pengőt lehet kapni minden olyan titkos rendelkezésért, amelyen rajta van a kézjegyed, kegyelmes uram . . . Ötven pengő nagy pénz! Ezen a körlevélen alig száradt meg az aláírásod, fényképmásolata már a kezemben volt. Hiteles?

– Hiteles! Vigyen el benneteket az ördög – csattan fel Gömbös és elviharzik, Antal mellé siklik, és hevesen magyaráznak egymásnak valamit.

Nos, ezeket a tíz-, húsz-, ötvenpengős titkokat 1944-ig zavartalanul vásárolgattuk. Az én hírhozóm – aki mint joghallgató állt munkába az Esterházy-palotában, ügyvéd sohasem lett belőle – évek múltán megkereste, elhozta hozzám

Szálasi emberét is, az is eladogatta vezére titkait, s amennyire mód volt rá, hasznát vettük. De ezek már jóval későbbi dolgok . . .

Valamennyire ismerjük embereinket, és kevesünket lep meg, hogy Kállay még meg sem melegedett a székében, már 1932. október 6-án bejelenti: „nagyszabású új földbirtokpolitikai terven dolgozik".

Egy Kállay, aki nem győzi hangoztatni a honfoglaló ősnemességből való származását és ifjúkori kártyacsatái, züllései után adósságoktól agyonterhelt alig középbirtoka gazdájaképpen is a leghatalmasabb modern oligarchák gőgjével „nagybirtokos" – földet akar osztani?

Az OMGE-ban – a nagybirtokosok egyesületében – cseppet sem nyugtalanok az urak, dicsérik „Micut", aki minden minisztertársát megelőzve, ilyen gyorsan átvette Gömbös stílusát: *ígér* . . .

Gömbös Gyula hatalmától megrészegülten járja az országot, hirdeti a népnek a gazdagságot, jólétet, felemelkedést, zengeti az egyszerű lelkek legérzékenyebb érzelmi húrjait, ígéri a békeszerződés revízióját – kormányprogrammá teszi! –, mindenütt zászlók, jelvények, felvonulások, tisztelgések, jelentéstételek, mámoros bankettek, a pénzügyminisztert hiába vallatják, honnan vesz pénzt a hirdetett nagy tervek megvalósításához, ő hallgat. Az ellenzék 1935. május 18-án azonban követeli: azonnal hívják össze az országgyűlést, adjon választ a kormány a félelmekre, amelyeket az egyik felszólaló egyetlen mondatba sűrít:

– Régen voltunk ilyen súlyos helyeztben, mint most.

De mitől is lennénk jobb helyzetben, mint fél évvel, egy évvel ezelőtt? A szavaktól, amelyekkel az özönvíz feltartóztathatatlan féktelenségével árasztja el a kis hazát a kormány elnöke.

Halljuk, hogy Nemzeti Munkaterv készül, 100 pontba

fogják össze azokat a nagy kérdéseket, „amelyek megoldása nélkül nem lehet boldog a magyar". Aztán ezzel az előre megígért százzal lesz az első baj, mert az elején szalad a toll a papíron, később azonban nyögve-nyögik a nyolcvanadik, a kilencvenedik pontot, és bármennyire erőlködnek, 95-nél többre nem futja Antal István és barátai fantáziájából. S mert a pontokat könnyebb összeírni, mint teljesíteni – benne van a titkos választójog ígérete is! – Friedrich Istvánnak nemsokára alkalma nyílik ajánlani: ismerje be Gömbös Gyula, hogy van neki még egy 96. pontja is – *a nemzet legyen türelmes és várjon.*

De születik a nép között a 96 pontnak egy másik, barátságtalanabb változata is: „Amit az eddigi 95 pontban ígértünk, abból semmi sem igaz, semmit sem akarunk megcsinálni."

Marton Béla türelmetlen. Meg sem várja vezére terveit, bejelenti, hogy összeírják és közmunkára fogják kötelezni az ország minden férfi lakosát, 21 és 40 év között. Ezek egyszer s mindenkorra összesen és fejenkint 240 napig fognak dolgozni ingyen az államnak, de aki nem akar dolgozni, 400–10 000 forinttal megválthatja magát. Az így begyűlő pénzekből a munkahadsereg ellátást, polgári szabású egyenruhát kap, rangjelzésekkel, baleset- és betegségi biztosítással.

Ez a terv éppúgy elalszik, mint a többi . . . Hogy csak a legfontosabbakat említsük: Gömbös nem fog titkos választójogot adni a népnek, Kállay Miklós nem csinál földreformot.

A nagy közéleti csinnadratta közben az Eötvös-kollégisták kommunista-perének kevés nyilvánosság jut. Az elítéltek között találjuk Rajk Lászlót és Olt Károlyt.

Gömbös október 10-én pártközi értekezleten jelenti be, hogy statáriumra nincs szüksége, ez jó bevezetése másnapi parlamenti bemutatkozásának.

Ömlik a szózuhatag, meg kell tudnia a képviselőháznak, az

országnak, hogy miniszterelnöke elhatározta „a munka és tőke közötti viszony kiegyensúlyozását, a társadalmi osztályok közötti mesterséges válaszfalak lerombolását", sajnálkozik, hogy a kapitalizmust sokszor mohóság kíséri, és reméli, megértik: „a tőke részéről bizonyos elhatározásokra van szükség". Meg kell tudnunk, milyen keserűség gyötri Gömböst az erkölcsök romlása miatt, a valláserkölcsi gondolatok háttérbe szorítása miatt, elítéli az élvhajhászást, a szülők és gyermekek közötti viszony romlását, az anyagiasság dogmáját.

Lemondani annyi, mint átérezni a nemzet sorsát! – kiált fel váratlanul és meglehetősen értelmetlenül, mert a beszédből nem tűnik ki, miről mondjon le a nép, miről a hatalom, miről a gazdagok.

Rassay itt már elvesztette a türelmét és közbeszólt:

– Ez csak líra!

Nagyon lehurrogják. Gömbös tekintetére árnyék borul az értetlenség láttán, és váratlanul közli a Házzal: annyira magyarnak érzi magát, hogy – lutheránus létére – szó nélkül eltűrné, ha egy katolikus magyar testvére korbáccsal sújtana a testére . . .

Aztán halljuk, hogy „megkongatja a lélekharangot a szociáldemokrácia felett, a munkásságot beilleszti a nemzeti társadalomba", de halljuk azt is, hogy „a rendszer évek, évtizedek óta él, és nem veszi észre az élet fejlődését". A rendszer: Szeged és – Bethlen. Bethlen az első sorban ül, Gömbös háta mögött, arcizma sem rebben.

– Sokszor részesültem a vádban, hogy diktatórikus hajlamaim vannak, ha védekeztem, nem fogadták el – mondja a miniszterelnök, aztán váratlan fordulattal végez a témával: – Itt kijelentem, hogy olyan hatalom nekem sohasem kellett, amely nem a lelkeken nyugszik.

Minthogy a történelem nemigen ismer diktátort, aki ne a nép, a lelkek egyetértésével indokolta volna a maga parancs-

uralmát, ez a gömbösi mondat nem hangzik a diktatúratervek félreérthetetlen cáfolatának . . .

– Ambícióm, hogy a nemzet vezére legyek . . . – ezzel zárul Gömbös parlamenti bemutatkozása.

„Ambícióm, hogy a nemzet vezére legyek" – ez tehát a program, az iránytű.

De csak pár hónapnak kell eltelnie, amíg az egyszerű emberek is észreveszik, hogy ez a sokat ígérő „vezér" semmi jót sem csinál. Hogy a Nemzeti Munkaterv csak üres ígéretek gyűjteménye – „álmoskönyv", mondják rá nemsokára –, s az egyetlen kézzelfogható „konkrétum" idehaza az új pártjelvény, a Nemzeti Egység Pártjáé, no meg a hivatalos hatalom segédletével megindult erőszakos pártszervezés, egy a náci és az olasz fasiszta párt mintáján létesített egyértelműen fasiszta párt elterpeszkedése az ország felett.

Véletlen – véletlen? – az egybeesés: azon a napon, amikor Gömbös Gyula elmondta Budapesten hírhedt kormányprogramját, Einstein – a nácizmus elleni tiltakozásként – bejelentette, hogy elhagyja Németországot. S néhány hónappal később, 1933. január 30-án Hitler megszerezte a német kancellári címet.

Magyarországon Gömbös Gyula, Németországban Adolf Hitler, Olaszországban: Benito Mussolini . . .

Gömbös Gyula 1933-ban az első külföldi kormányférfi, aki tisztelgő látogatáson jelentkezik a Führer előtt. 1934-ben megköti a titkos német–magyar gazdasági egyezményt, amellyel megnövelte Magyarország már egyébként is nagyfokú gazdasági függését Németországtól. Egymásután születnek a titkos és nyilvános szerződések Budapest és a fasiszta Róma között.

A magyar „vezér" hihetetlenül rövid idő alatt hozzáfűzte Magyarország sorsát a Berlin–Róma-tengelyhez, a Führer és a Duce szekeréhez.

Magyarország történetének legtragikusabb korszakába lépett: a „vezér", Gömbös hatalomra lépésével megkezdődött az „admirális" uralkodásának az az évtizede, amely megállás nélküli rohanás volt 1941 júniusa, 1944. március 19-e és 1944. október 15-e felé.

A legfékevesztettebb kalandorok a mélybe taszították Magyarországot, magukat politikusnak nevezve, s tetteiket nemzeti politikaként hirdetve . . .

TARTALOM

Előszó 5
Mikes Lajos és Az Est 11
Találkozás Krisztussal és a fenséggel 11
Visszapillantás a múltba 14
Az írók pártfogója 28
Felavatás és búcsú 44
Botcsinálta újságírás 55
Mágnások és kapitányok 64
A főcserkész 77
„Hősök" és zsiványok 89
Zadvarecz és Arkangyala 103
A rozsdás hadúr és a hortobágyi király 115
Egy választás Gömbössel és Héjjas Ivánnal 135
Csernoch 153
Gyilkost kiáltanak 167
Ki fizeti az urakat? 173
A nagyprépost és a máltai lovag 193
A pipás gróf 208
Elárult parasztmozgalmak 230
A vívóbajnok 249
A puzdrás, kelevézes magyar ősök utóda 267

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója · Szerkesztette Török Piroska · A borító, a kötésterv és a tipográfia Rudas László munkája · Műszaki vezető Szécsi Andor · Képszerkesztő Fábri Magda
A szedést 1972. V. 25-én kezdték meg · Megjelent 1973. II. 20-án.
15 000 példányban · Terjedelme 14,8 (A/5) ív · PL – 8 – K – 7376

72.2228 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

24,— Ft

„Együtt indultunk a szerzővel az újságírói pályán, hosszú éveken, sőt évtizedeken át ugyanabban a szerkesztőségben dolgoztunk, élményeink közösek, azonosak voltak, de én nem raktároztam el ilyen rendszeresen emlékeimet, soha nem készítettem jegyzeteket, nem vezettem naplót. Őszinte csodálattal és elismeréssel adózom a szerzőnek, amikor oldalról oldalra ráismerek az együtt átélt idők számtalan eseményére, ebben az időben közismert vagy csak kevesünk által ismert epizódjára, a politikusok és kalandorok tetteire, gaztetteire, sajnos történelmünket és életünket is befolyásoló botrányaira. Hogy a könyv »hősei« közül sokkal több a kalandor, mint a politikus, és hogy a kettő – ebben a korban – gyakran elválaszthatatlanul keveredik, azért nem a szerző a felelős."

Mihályfi Ernő